

KNIŽNICE NA PRAHU INFORMAČNEJ SPOLOČNOSTI

Alojz Androvič

1. Knižnice a informačná spoločnosť

Poznatky sú základným faktorom rozvoja informačnej spoločnosti. V procese digitálnej revolúcie, ktorá výrazne ovplyvňuje našu prácu a život bude mať rozhodujúci význam spôsob, akým dokážeme s informáciami narábať. A práve v tejto epoche môžu kľúčovú rolu zohrať knižnice, ako prirodzené centrá informačnej služby verejnosti.

Informačná spoločnosť vytvára nové príležitosti pre pokrok a ponúka občanom aktívnejšiu rolu pri jej rozvoji. Zanedbanie verejných knižničných a informačných služieb by mohlo prehľbiť rastúcu priepasť medzi informačne bohatými a chudobnými a napokon viesť k sociálnemu napätiu. Preto sa musíme vysporiadať s nastupujúcimi zmenami na čo najširšej báze — z hľadiska ekonomického, sociálneho a ľudského.

Medzi strategické úlohy knižníc v informačnej spoločnosti patrí:

- zabezpečenie prístupu ku všetkým publikovaným informáciám v duchu zásad základných ľudských práv a demokratických princípov,
- vytvorenie podmienok a zdrojov na celoživotné vzdelávanie a prístup verejnosti k informačným technológiám,
- ochrana národnej a regionálnej kultúrnej identity v rýchlo sa meniacom svete.

Tieto aktuálne a perspektívne úlohy tradične zabezpečovali a zabezpečujú knižnice a národné knižničné systémy (štátne a verejné). Len v Európskej únii presahuje ich počet 40 000. Otázkou však zostáva, ako sú vybavené a pripravené na súčasné revolučné zmeny.

K významnému potenciálu knižníc na zvládnutie potrieb informačnej spoločnosti patria tieto skutočnosti:

- počet registrovaných čitateľov a návštevníkov knižníc prekračuje populáciu,
- knižnice sú zavedené ako tradičné miestne inštitúcie poskytovania knižničných a informačných služieb,
- knižnice sú optimálnym prostredím na implementáciu, prevádzku a využívanie informačných technológií,

– knižnice sú miestom sústreďovania, spracovania, tvorby a šírenia informácií, miestom stretu informačnej produkcie a spotreby.

Mnohé z európskych knižníc už dnes tento potenciál využili a presvedčili občanov (a politikov), že dokážu poskytovať efektívne služby odpovedajúce potrebám informačnej spoločnosti. Niekde však stále zostávajú a hľadajú perspektívne stratégie na zvládnutie rýchlych zmien a nových spoločenských úloh.

Ústredným cieľom knižníc v informačnej spoločnosti je poskytovanie prístupu k akémukoľvek druhu informácií komukoľvek a kdekoľvek. Súčasná technológia dovoľuje riešiť tieto úlohy, stále však pretrvávajú výrazná závislosť na tradičných médiách (aj z vydavateľského hľadiska) a nízka úroveň prepojenia knižníc do sietí. Avšak aj napriek tomu, že papier bude stále najrozšírenejším nosičom informácií, nebude možné ohraničiť tvorbu knižničných fondov len na tradičné tlačené dokumenty ale fondy rozvíjať komplexne, tak aby boli základným zdrojom na poskytovanie moderných sieťových knižničných a informačných služieb.

Knižnica, ak má mať predpoklady na splnenie týchto úloh, musí poskytovať:

- elektronický katalóg fondu tlačенých dokumentov a multimédií,
- prístup k fondu elektronických informačných dokumentov a zdrojov,
- prístup do informačných sietí a nástroje na navigáciu a prehľadávanie sieťových (vonkajších) informačných zdrojov,
- pracovné stanice pre používateľov,
- elektronické služby zasielania dokumentov,
- podmienky na otvorené vzdelávanie a zúčvkiv,
- priestor na stretávanie návštevníkov.

Knižnica zajtrajška musí

- mať prístup k súborným katalógom na podporu spracovania dokumentov a efektívnu medziknižničnú výpožičnú službu,
- byť súčasťou globálnej knižničnej siete,
- spolupracovať s ostatnými „pamäťovými“ inštitúciami, školami,
- byť verejným informačným pracoviskom,
- poskytovať osobitné služby rôznym cieľovým skupinám — od obchodných informácií až po služby národnostným menšinám a invalidným spoluobčanom.

V širších súvislostiach predstavuje knižnica inštitúciu, ktorá zohráva kľúčovú úlohu pri miestnej implementácii informačnej spoločnosti. To spočíva najmä

- v roli aktívneho partnera pri ochrane demokracie prostredníctvom poskytovania neohraničeného prístupu ku všetkým publikovaným materiálom,
- v podpore vzdelávania a výuky na rôznych úrovniach prostrednic-

tvom poskytovaní základného poznatkového fondu,
– v úlohe miestneho strediska informačnej technológie, ktoré poskytuje občanom možnosť využívania globálnych informačných zdrojov,
– vo funkcii otvorenej kultúrnej a spoločenskej inštitúcie.

Na uplatnenie potenciálu knižníc na regionálnej a národnej úrovni je popri nevyhnutnom a systematickom vybavení informačnými zdrojmi a technológiami potrebné:

– formulovať národnú politiku v oblasti knižníc a verejných knižničných a informačných služieb s cieľom integrovať knižničné systémy do sietí v rámci štátneho informačného systému,
– oficiálne uznať kľúčovú úlohu knižníc pri rozvoji informačnej spoločnosti a vytvoriť odpovedajúce legislatívne a ekonomické podmienky na rozvoj verejných knižničných a informačných služieb,
– vypracovať stratégiu rozvoja knižničných a informačných technológií a knižničných a informačných služieb na národnej a regionálnej úrovni a podporovať systematickú realizáciu a integráciu knižničných systémov na regionálnej, národnej a medzinárodnej úrovni.

2. Knižnice a európska integrácia

„Súčasný stav knižníc a ich rozvojových plánov ovplyvňuje boj s nedostatkom peňazí. Poľutovaniahodne nízke financovanie brzdí nielen akvizíciu fondov a nákup zariadení, ale vytvára zároveň bariéru v smere užšej knižničnej kooperácie a tak prepotrebnému zvyšovaniu profesionálnych schopností, pretože je veľmi málo peňazí na cesty na odborné podujatia a školenia. Tým viac treba pochváliť a obdivovať, že jestvuje veľký záujem profesionálnej komunity na hľadanie spoločných riešení, na regionálnej, národnej a medzinárodnej spolupráci a na spoločnom plánovaní malých praktických krokov ktoré sú v daných podmienkach možné a ktoré sú schodíkmi ku väčším pokrokom, až prídu lepšie časy.“
Citát z misijnej správy o stave knižničného systému v SR od Moniky Segbertovej, EÚ DG XIII z novembra 1995.

Ústredným cieľom európskych aktivít v knižničnej oblasti, ktoré usmerňuje úsek pre knižničné siete a služby DG XIII-E/3 je vytvorenie modernej knižničnej infraštruktúry, ako integrálnej súčasť rozsiahlej informačnej a komunikačnej infraštruktúry, na skutočnú podporu hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho života v Európskej únii. Tento ústredný motív je v kratších etapách od roku 1988 postupne naplňaný projektami a štúdiami, ktoré sú riešené v rozsiahlej spolupráci knižničných pracovísk krajín Európskeho spoločenstva.

Východiskom na integráciu národného knižničiarstva do európskych štruktúr je prijatie podobných cieľov, a najmä dosiahnutie ich osvojenia a samozrejme pochopenia a podpory v celospoločenskom rozsahu, od

prostého občana až po úroveň rozhodovania ústredných orgánov. Na základe toho možno načrtnúť rozhodujúce motívy aktivít slovenského knihovníctva vo vzťahu k európskej integrácii.

Hlavnými úlohami procesu integrácie nášho knižničiarstva do európskych štruktúr je:

- pozdvihnúť úroveň spoločenskej akceptácie a vážnosti knižničiarstva a informačnej činnosti z inštitucionálneho a personálneho hľadiska na európsky štandard,
- uplatniť odborný potenciál knižničiarstva na rozvoji informačnej infraštruktúry a uplatňovaní informačnej politiky Slovenskej republiky,
- dosiahnuť zodpovedajúce oceňovanie knižničiarov a informačných pracovníkov, ako jednej z rozhodujúcich profesií rozvoja informačnej spoločnosti,
- udržať a rozvíjať odbornosť, komunikatívnosť a rozhľad knižničných pracovníkov na všetkých organizačných úrovniach knižnično informačných inštitúcií,
- získať zo štátneho rozpočtu zdroje potrebné na rozvoj knižničných a informačných fondov a informačných technológií na úrovni porovnateľnej s krajinami Európskej únie,
- zabezpečiť menovité zaradenie programu rozvoja národného knižnično informačného systému na podporu vzdelávania a osvetu verejnosti do indikatívneho zoznamu programu EÚ PHARE,
- aktívne budovať pozitívny obraz slovenského knižničiarstva doma i v zahraničí,
- obohatiť európsky knižničný systém o tradičné teoretické i praktické hodnoty národnej knižničnej „školy“,
- rozšíriť obzor národného knižničiarstva o európske hodnoty na rozmer regionálnej, medzinárodnej a globálnej spolupráce pri zachovaní kontinuity domáceho rozvoja a rešpektovaní národných špecifík,
- uplatniť európske riešenia v oblasti štruktúr, noriem a postupov pri spracovaní a sprístupňovaní knižnično-informačných zdrojov na všetkých úrovniach národného knižničnoinformačného systému ako základnej časti štátneho informačného systému,
- zapojiť slovenské knižničiarstvo do aktívnej práce v európskych knihovníckych vládnych a mimovládnych inštitúciách.

Integrácia je cieľom a zároven i princípom budovania európskeho a globálneho knižničnoinformačného systému. V rámci Európskeho spoločenstva vzniká v tomto smere mnoho impulzov a jestvuje dlhodobá podpora v oblasti politickej, organizačnej a finančnej. Praktická realizácia však spočíva na iniciatíve spolupracujúcich inštitúcií, knižníc a konzorcií, ktoré zdola vecne naplňajú spoločné zámery. Európsky knižničný

priestor sa integruje v tomto priaznivom prostredí zdola. Je teda na nás, ako a kedy začneme spoločne postupovať, počnúc spolupracou dvoch knižníc, knižníc v rámci mesta, regiónu, štátu a napokon i medzinárodne.

3. Stratégia rozvoja knižníc

Súčasný pohyb a trendy rozvoja spoločnosti — potreba informačnej spoločnosti sa zákonite odrážajú na postavení a činnosti knižničných sústav. Za historickú a kvalitatívnu zmenu možno považovať skutočnosť, že popredné knižničnoinformačné inštitúcie vstupujú týchto procesov aktívne, zmeny v knižničnej činnosti nie sú len dôsledkom celospoločenského pohybu ale cieľom dlhodobého strategického plánovania, založenom na poznaní a predvídaní spoločenských potrieb a technicko-organizačných možností. Strategické rozvojové plány knižničnej sústavy v európskom kontexte nie sú pritom programy ojedinelých pracovísk, sú súčasťou rozsiahlych regionálnych, celoštátnych a nadštátnych programov (na platforme EÚ). V súlade s tým — a len na základe týchto programov sú uvoľňované potrebné zdroje a riešené odpovedajúce projekty. Poznanie týchto trendov, ich pochopenie a osvojenie v našich podmienkach je jedným z ďalších predpokladov integrácie a efektívneho rozvoja našej knižničnoinformačnej sústavy vôbec. Medzi najlepšími príkladmi patria Telematický program EÚ pre knižnice, strategický plán rozvoja britských knižníc a tiež programy rozvoja knižničnoinformačnej sústavy SRN. Materiál BVB (Spolkového spolku nemeckých knižničných spolkov) „Knižnice v epoche informačných diaľnic a medzinárodných sietí“ odráža tieto nové požiadavky a azda najlepšie vyjadruje tieto myšlienky.

V epoche moderných informačných technológií zabezpečujú knižnice občanom a občanom v záujme ich výuky, všeobecného vzdelania a vedeckej práce neobmedzený, ľubovoľný a pluralistický prístup ku všetkým potrebným údajom. Knižnice sa musia stať motorom rozvoja modernej informačnej spoločnosti. Na dosiahnutie potrebného inovačného posunu je žiaduce spoločné úsilie štátu, regiónov, a priemyslu.

Spoločnosť, ktorej sa najlepšie podarí zvládnuť výzvu elektronických médií, získa budúcnosť. Základnou úlohou knižníc musí byť preukázanie kompetencie na principiálne zabezpečenie využitia médií každého druhu a prístupu ku všetkým formám informácií pre všetkých členov spoločnosti. Bezpodmienečne treba zabrániť rozdeleniu na vediacich a nevediacich. Tento proces nezaručia výlučne trhové mechanizmy ani monopolistická správa informácií. Otvorená, pluralistická spoločnosť musí prijať a rozvíjať rozmanité formy prístupu a popritom zaručiť za každých okolností dodržanie základných ľudských práv — v prípade

moderných technológií zaručiť nárast porovnateľných možností využitia.

Vyspelé priemyselné krajiny (G7) a Európska únia prehlásili budovanie výkonných sietí na prenos údajov za najdôležitejší technologický cieľ v najbližších rokoch. Na základe toho sa očakávajú investičné podnety, hospodársky rast a nové pracovné príležitosti. Informácie pritom nadobúdajú čoraz viac charakter tovaru, ktorého dostupnosť je regulovaná cenou. Ak by však prístup k informáciám závisel len od príjmov, bolo by to v rozpore s ústavnými zásadami slobody názorov a informácií. Prístup k jestvujúcim informáciám vyžaduje okrem toho čoraz viac zvláštnych vedomostí a schopností, ktoré mnohí občania nemajú. Bolo by nesprávne vychádzať z predpokladu, že zvyšovanie výkonnosti informačných systémov prinesie zjednodušenie ich obsluhy. Navigácia v komplexných sieťach a narábanie s multifunkcionálnymi a multimedialnými vyhľadávacími nástrojmi stavajú na svojich používateľov nové požiadavky, mnohé z ktorých bez pomoci nemožno úplne alebo vôbec zvládnuť.

Skutočnosť, že čoraz viac informácií je produkovaných výlučne na elektronických nosičoch (CD-ROM, multimédia) vyvoláva potrebu integrovať ich do knižničných fondov. Zatiaľ čo akvizícia týchto dokumentov prebieha obvyklým spôsobom, ich využívanie vyžaduje využitie špecifických technických zariadení, ktoré musí knižnica zabezpečiť. Knižnica musí navyše riešiť problém licenčnej dohody s dodávateľom tak, aby to neobmedzovalo využívanie elektronických médií. Čoraz väčší význam nadobúda kombinácia tlačenej a elektronických dokumentov, ktorá predstavuje pre používateľa zmysluplnú a efektívnu ponuku požadovaných informácií.

Na zužitkovanie možností celospoločenského rozširovania klasických a elektronických médií v celej ich rozmanitosti a skladbe, treba dobudovať knižnice na servisné strediská aj pre oblasť digitalizovaných informácií. Knižnice majú byť zárukou toho, aby boli texty a informačné médiá z celého sveta pre každého voľne prístupné, odborne získané, spracované a sprostredkované a ako významná súčasť kultúrneho dedičstva dlhodobo uchovávané a dostupné. Knižnice sa musia aj v budúcnosti postarať o to, aby sa každý mohol slobodne a vyčerpávajúco informovať. Nesporným cieľom knižníc preto zostáva umožňovanie prístupu ku všetkým formám tlačenej a elektronických dokumentov pre príslušníkov všetkých spoločenských skupín a vrstiev v pre nich prijateľných podmienkach.

Knižnice sú tradične tiež garantami autorského práva. K požiadavkám knižníc preto tiež patrí podpora autorov a producentov médií. Dlhodobý záujem je na úzkej spolupráci s knižným obchodom. Kniž-

nice podporujú snahy autorov a producentov zabezpečiť primerané postupy zhodnocovania v prípade elektronických médií. Požadujú však zároveň zaručenie neobmedzeného práva na slobodný prístup k informáciám. V záujme všetkých knižnice rozhodne vystupujú proti nebezpečiu monopolizácie prístupu k informáciám, ktorý by viedol zákonite k premršteným cenám. Očakávajú odpovedajúce legislatívne opatrenia.

Moderné informačné siete poskytujú knižniciam po prvý raz možnosť poskytovať používateľom literatúru a informačné médiá cielene až na pracovisko, alebo domov. Na to je potrebné vybudovanie odpovedajúcej informačnotechnickej infraštruktúry v knižniciach. Knižnice musia byť zapojené do výkonných sietí, ktoré dovoľia používateľom, s aktívnou pomocou knižnice, nájsť a efektívne využiť dostupné informácie z celého sveta. Knižnice so svojimi miestnymi zbierkami sa musia stať súčasťou celosvetového informačného systému.

Knižnice majú byť informačnými, textovými, mediálnymi strediskami príslušného regiónu, rezortu, mesta, univerzity, inštitúcie a pod. Používateľ má mať možnosť pristupovať k tlačným a elektronickým obrazovým, zvukovým a vecným informáciám a informačným médiám z celého sveta cez jednotné rozhranie. Veľkokapacitné pamäťové systémy, v ktorých sú uchovávané úplné texty a iné médiá by mali byť k dispozícii aspoň vo väčších knižniciach.

Vzhľadom na rastúci podiel digitalizácie informácií sa od knižníc očakáva nielen začlenenie týchto zdrojov do svojej ponuky služieb, ale najmä úsilie o konverziu doposiaľ jestvujúcich tlačných foriem do stroj čitateľnej podoby.

Nárast výkonnosti informačných technológií spôsobuje, že čoraz väčší podiel informácií je dostupný výlučne prostredníctvom sietí. Knižnice sa musia postarať o to, aby mal používateľ k týmto zdrojom rovnaký prístup ako ku miestnym fondom. Navyiac by mali zabezpečiť, aby tieto nové služby a nástroje mohli využívať aj špecificky nevyškolení používatelia, resp. poskytovať odpovedajúcu pomoc. Vzhľadom na to, že sa objavujú nové formy interaktívnych informačných služieb, je potrebné aby sa knižnice aktívne zapojili do procesu ich tvorby a ovplyvňovali ich rozvoj (elektronické časopisy).

Tradičné formy knižničného spracovania — ako napríklad vecná systematická a predmetová katalogizácia, musia byť obohatená o nové formy a treba rozšíriť jej záber aj na nesamostatné publikácie (napr. časopisecké články). Pritom nejde len o budovanie vlastných služieb, ale aj o využívanie komerčne dostupných produktov.

Na rozvoj služieb knižníc, ktoré sú čoraz viac podmienené využívaním sietí, je potrebné ďalšie zintenzívnenie spolupráce knižníc navzájom a s ostatnými partnermi (výpočtovými strediskami, softvérovými fir-

mami, databázovými centrami a vydavateľstvami). Delba práce a spolupráca je potrebná najmä v týchto oblastiach:

- elektronické rešeršné, objednávacie a zasielacie systémy dokumentov,
- budovanie, príprava a sprístupnenie databánk,
- vývoj a prevádzka navigačných systémov ako napr. WWW,
- výber a hodnotenie elektronických produktov.

Začlenenie elektronických médií do fondov knižníc je nevyhnutné. Tradičné formy vypožičiavania majú však svoje hranice. Aj tu je potrebné využitie elektronických komponentov, dovoľujúcich automatizované objednávanie a zasielanie dokumentov a informácií.

Elektronické médiá dovoľujú v zásade rýchly prístup z ľubovoľného miesta v ľubovoľnom čase. Knižnice musia v závislosti od spôsobu a intenzity využívania poskytnúť, alebo zabezpečiť zvonku odpovedajúce dokumenty. Na to musia knižnice elektronické dokumenty uchovávať, získavať práva na prístup k on-line textom, alebo sprostredkovať využívanie jednotlivých požadovaných častí. Na čiastočné nahradenie vlastného fondu prístupom k externým zdrojom musia byť zabezpečené stabilné a dlhodobé podmienky prístupu.

Nasadenie elektronických médií dovoľuje spravidla zvlášť efektívne a cenovo výhodné služby. Preto je potrebné podporovať akceptáciu u používateľov, prípadný nevyhnutný podiel používateľa na nákladoch nesmie brániť potrebnej racionalizácii a modernizácii. Pritom treba dbať na sociálnu znesiteľnosť a požiadavku zaručenia všeobecnej dostupnosti.

Podnikateľské zásady a konanie v knižniciach možno podporovať len v tom prípade, ak budú dosiahnuté príjmy použité na potreby knižnice. Viac pružnosti je potrebné najmä pri získavaní nových zariadení, uplatňovaní novej technológie a v organizácii ľudských zdrojov. Treba podporovať nové metódy finančného manažmentu, ktoré by však nemali byť dôvodom na krátenie rozpočtu.

Zmena prístupu ku knižničnej činnosti, ktorá je potrebná v súvislosti so širokým nástupom elektronických médií, si vyžiada rozsiahly preškoľovací program. Tento bude vyžadovať zodpovedajúce zdroje a aktivity školiacich pracovísk. Rekvalifikácia personálu musí byť orientovaná najmä na:

- plánovanie a rozvoj elektronických služieb knižníc,
- vývoj jednotných, používateľsky prístupných rozhraní pre najrôznejšie domáce a externé informačné služby,
- rozvoj a využitie rozhodovacích kritérií na voľbu výhodného prístupu k relevantným informačným službám.

Strategické plánovanie je vo vyspelých knižniciach a knižničných sústavách samozrejmosťou. Strategický plán by mal aj v našich knižni-

ciach jedným zo základných dokumentov. Jasne formulované poslanie a ciele oddelení, odborov a napokon inštitúcie dovoľia poskladať mozaiku dlhodobých cieľov slovenského knihovníctva a často poodhalia vnútorné problémy, ktoré treba riešiť vo vlastnom i celospoločenskom záujme.

4. Záver

Knižničná politika a programy Európskej komisie nie sú diktátom zmien, ktoré by mali nastať. Poskytujú predovšetkým orientáciu a ucelený rámec pre integračné procesy a sú oporou pre spoločné riešenia. Tieto by mali naplniť národné programy rozvoja knižničnoinformačného systému, ktoré môžu z pilotných projektov EÚ čerpať impulzy a vzory a azda aj finančnú podporu. Naše kroky ku európskej integrácii musia preto začať u nás doma, ak poznáme smer, dobre je vedieť odkiaľ vychádzame. Naše knižničiarstvo bolo, je a vždy bude európskym. Stálo pri jeho zrode a zúčastňuje sa jeho formovania v praktickej a teoretickej rovine najmenej dve storočia. Jeho integrácia do súdobých európskych štruktúr má svoje prirodzené východiská a ciele.

Nebezpečie straty identity mohlo vyplynúť najmä z násilnej izolácie v nedávnej minulosti a je aj v súčasnosti dané obmedzenými ekonomickými možnosťami, ktoré stavajú pred domáce knižničiarstvo nové bariéry. Hanebne nízke investície do knižničných a informačných fondov, ponížujúce odmeňovanie knižničných a informačných pracovníkov nie sú veru dobrým obrazom krajiny v srdci Európy. Nie sú obrazom modernej spoločnosti, nie sú atribútmi nezávislého štátu. Nemožno hovoriť o rozvoji informačnej spoločnosti ak sa zabúda na odborníkov, ktorí majú budovať jej základy.

A tak, ak je našim cieľom vkročiť do modernej Európy ako rovnoprávny a rovnocenný partner, treba náš knižničnoinformačný systém pozdvihnúť na európsku úroveň, treba doň patrične investovať.

OPPORTUNITIES FOR LIBRARIES IN THE INFORMATION SOCIETY

Colin Attenborough

The concept of the Information Society, with all its opportunities and challenges, is now rapidly turning into reality. It is certain to change working and living patterns throughout society, and like every other group of professionals, librarians are having to face radical changes in the services they offer.

Certainly national governments and industrial companies are taking the Information Society very seriously, and the European Union has prepared a great many policies and programmes, to the point where there is an Information Society dimension to all major development programmes.

I shall not in this paper attempt to describe the whole spectrum of Information Society projects, although the scale and importance can be judged from the value of funded development projects with direct relevance at 1.3 billion ecu. It should perhaps be noted that as far as the economy of Europe is concerned, there is a race to capture markets for these new products between, principally, Europe, the USA and Japan.

Having said that, its importance to us as a professional group lies in the expected changes to all aspects of economic, social and cultural life. This is where our profession must show its relevance. What I want to offer is a personal view of where libraries might stand in all of this, and a pointer to some opportunities, amongst many, which can already be seen.

My viewpoint is that of a librarian practising in Western Europe, taking account of changes taking place in our own tradition, and drawing on personal experience of project work with partner librarians in Eastern Europe. This experience comes largely from our „Public Libraries Development Project“, co-funded by the EU and the Open Society Institute. Based on work carried out in Hungary and Romania, the project now has coordinators and partners in 16 East European countries.

What is meant by the Information Society?

The concept arises from the implications of the rapid development and

convergence of telecommunications and computer technologies (sometimes known as telematics), and the understanding that these developments can dramatically speed up and simplify all activities involving the transfer of information. These activities include of course publishing, in the broad sense of recording and disseminating printed information (always a core interest of libraries), but also applications throughout the fields of teaching and learning, commercial and personal transactions, and access to recorded knowledge.

Of course, these changes are already happening very rapidly. It is already clear that a massive reskilling of workers is required. In the UK (following the American example) there are proposals to put very large numbers of computers with Internet connections into schools (and one hopes, libraries). At the same time, large investments are being made in the retraining of adult workers via new training agencies supported by government money.

On the European Union level there are three main action lines

- deregulation of telecommunications services
- applications hardware and software
- development of innovative services

On the engineering side, the networking infrastructure is coming together fast: digital telephony, fibre optic cables, microwaves and satellite are all growing rapidly. On the software side too, there is a proliferation of multi media products and improved search engines. All of these are of interest to libraries, where they begin to replace (and often improve) printed products.

The third area, development of innovative services, is growing much more slowly. This area is directed at finding meaningful ways of applying these new technologies in society, particularly in the fields of learning, employment and democracy.

This clearly is the area where the future of libraries becomes closely involved: on the understanding that libraries should be a key access point for information and knowledge for citizens in the broad sense. Just to look at the three main areas in turn:

Learning

Libraries (both public and academic) have always provided an obvious support for learning by providing reading (that is, learning) materials, facilities for research, and information on educational opportunities. Indeed library catalogues themselves are important research and finding tools. As a simple improvement in access, why should not these catalogues, together with indexes to special collections, be made widely available through the new global networks. This already begins to

provide content to learning networks and improves access to knowledge and libraries. In the UK, we are working towards the networking of major public library resources as an extension of the existing academic network, JANET.

Learning is of course not concerned only with formal educational courses at school or university. The concept of lifelong learning has taken root. We all need to continue learning beyond formal education, not least to update skills for employment, but also to update knowledge about our personal interests and research. We also need information about what learning opportunities are open to us.

Here again, libraries have a traditional role which should be reasserted and modernised. In my own library system, Essex, there are proposals to network public library information into schools, and to broaden access by providing workstations in libraries and other suitable locations.

Lifelong learning, then, is an area where libraries are well placed to make a solid contribution to the Information Society, facilitating learning and opening access to learners. The idea that libraries can provide an interface between learners and knowledge is widely accepted as being a simple development from the world of printed materials. Service providers frequently think of libraries as the focal point for pilot projects of this kind.

Democracy

It is quite explicit from the foundation statements about the aims and benefits of the Information Society (Bangemann)[1] and recently reiterated by the First Forum[2], that alongside economic and industrial benefits the Information Society must be for citizens.

The key message of the 1996 Annual Report of the Forum as „The Information Society must put people first“. It said the keys to this are:

- a) Giving citizens the know-how to use the new services
- b) Building a lifelong learning society
- c) Raising public awareness of the information revolution
- d) Universal public access to basic online services such as public information
- e) Using new technology to bring more people into decision making, allowing closer scrutiny of what their governments are doing.

Here is the richest vein of opportunity for libraries. In the UK libraries have already taken responsibility for citizens'information by providing databases of community information and public services. Largely because of the high use of public libraries (around 65 % of total population in membership, 30 % regular users), public libraries have made

themselves coordinators and providers of such services. They act for many public bodies in processing and carrying information.

So it is quite usual for citizens to go to the library to find information about citizens rights, responsibilities and opportunities. These include topics like:

- Education
- Health
- Social Services
- Other public services
- Voluntary sector services
- Tourism
- Culture
- Recreation and leisure

In the UK libraries have already processed and delivered a great deal of this information, and have developed the staff skills to cope with it. Note that in the UK we now call our cluster of professional disciplines the Library and Information Services (LIS) professions. Notice also that the skills required go beyond information processing and IT into the realms of negotiation and business planning.

This bundle of skills (including of course information processing) is the core of the libraries' contribution to the Information Society. The most important feature of any information network is „content', and this is where librarians can rush in to fill the gap.

At this point I'd like to mention the work done on Community Information within the PLDP project. After early analysis and user surveys both of the initial Eastern partners, Cluj and Pest decided to carry out some development work in this area. As a result they are both now gathering information from a variety of public bodies and other providers to add to their Community Information databases. This activity has brought both these libraries into closer contact with important information providers. This has created many useful partnerships, and has enhanced the libraries' importance with the community.

The creation and management of community information services can give the library a central position in the partnerships providing the new networks. In Essex we are keen to make Essex Libraries the leader in local data management, and we are recognised in having the leading role in our region, managing the County's Internet presence, calling meetings of providers, and acting as lead partner in proposing and managing projects.

Employment and support for business

In the UK many of the larger public libraries support local businesses with business information services, and all public libraries support

employment by providing careers information, job advertisements and „open learning“ training packages (for example, training packages on word processing). Again, it can clearly be seen that this is information which, properly managed, could be made available across community networks.

On the business information side, there is a huge demand for the provision of company and market information, employment law and financial information, and technical information (including standards and patents). Much of this is already available in digital form, or is easily adapted. An emerging „value added“ growth area for libraries is the access to business opportunities, including public procurement contracts and partnership offers. These are services of considerable economic importance, which the libraries (at least in the UK) are well equipped to provide.

On the employment side we see further opportunities for libraries in assisting people seeking employment, offering workers retraining opportunities, and acting as „gatekeepers“ for employment information. We would like to provide many more workstations for public use, and learning packages for retraining. Further, it would be useful to set up (in partnership with external government funded training organisations) direct training rooms and skilled trainers within libraries to offer demonstrations of the new services and practical help in using them.

To sum up so far: there will be a dramatic growth in new networks very soon. They will be aimed at and used by the whole community of citizens. These networks will desperately need the sort of content that libraries (at least in principle) can provide. Librarians should see these changes as a set of opportunities for the future of their work, and in this discussion I have mentioned a few possibilities:

- providing library catalogues (ideally networked together)
- supporting lifelong learning, by access to special collections, indexes etc.
- providing information about learning opportunities (courses, lectures, resource collections, etc.)
- establishing libraries as providers and managers of networked community information
- supporting employment and business activity, by information on careers, job opportunities, etc.
- providing demonstrations and training for the new IT services.

How can libraries grasp these opportunities?

If librarians want to be a significant part of the Information Society over the next ten years, they will need to embrace change, not least be-

cause the necessary investment in new services will substantially come from outside traditional library sources. It seems to me that to become important players, librarians must change some of their attitudes:

Embrace a positive attitude towards IT

Be prepared to welcome these radical changes. Move from a narrowly „cultural“ mission towards information management.

Develop the right skills

Get more library staff skilled in information management and IT. Move forward from traditional methodology. Retrain all staff regularly.

Have a positive attitude towards „customers“

Find out what people want, and be ready to provide it in a professional and businesslike way.

Be ready to work in partnership with others

Librarians can't make this revolution on their own. Learn to share and negotiate.

Show leadership and commitment

Our reborn profession can earn a lot of respect, but leaders will need courage.

Conclusion

As we have noted, the Information Society will happen, and is happening now. Its philosophy is in many ways close to the aims of libraries, and it requires the sorts of skills that librarians can offer. The Information Society is in its infancy: new ideas are welcome, and it is full of opportunities for librarians to develop their role and become central to society's information needs.

There are challenges and difficulties to overcome. Changes are needed: changes in philosophy and vision: improvement of skills and development of leadership. But the potential rewards are great: the future of libraries may itself be at stake.

References

1. Bangemann, Martin. Europe and the Global Information Society. European Council 1994.
2. Information Society Forum. First Annual Report. ISAC 1996.

MEZIKNIOVNÍ VÝPŮJČNÍ SLUŽBA DNES A ZÍTRA

Zuzana Křížová

Německou meziknihovní výpůjční službu ovlivňují určité vnější podmínky. Federální struktura státu umožňuje jednotlivým zemím utvářet svobodněji svoji kulturní, vzdělávací a vědeckou politiku. Tato skutečnost je uzákoněna v tzv. „Zemském výsostném kulturním právu“. Z toho vyplývá, že v Německu existuje 16 konceptů řízení knihoven. O koordinaci těchto konceptů se starají různé centrální instituce, např. „Konference ministrů kultury“. Samozřejmě se tohoto rozhodování účastní také spolkové vládní orgány, které částečně financují jednotlivé projekty. Z tohoto důvodu si také vymínají právo na spolurozhodování. Německý svaz knihovníků, který zastupuje všechny veřejné a vědecké knihovny, formuluje „Pravidla MVS“, která musí Ministerstva kultury jednotlivých zemí odsouhlasit. Poslední znění pravidel je z roku 1993.

Politické a právní vztahy MVS

Německá MVS se dělí na regionální, nadregionální a mezinárodní. Regionální výpůjční službu využívají především lidové knihovny. Dále budu hovořit o nadregionální MVS, která slouží podpoře vědy, studiu a dalšímu vzdělávání. Tento stupeň MVS je zařízením všeobecně přístupných vědeckých knihoven. Knihovny, které chtějí pracovat v nadregionální MVS jsou povinny se prokázat povolením odpovídajícího ministerstva a musí splnit následující podmínky:

- knihovna je veřejně přístupná
- v knihovně pracuje odborný personál
- knihovna vlastní dostačující bibliografické prostředky
- knihovna je schopna prostřednictvím vlastního fondu uspokojit požadavky převážné části svých uživatelů.

Účast v nadregionálním systému začíná registrací v seznamu MVS jednotlivých zemí. Tyto seznamy jsou uloženy u zemských knihoven, které vlastní centrální katalog dané země. V principu je v každém místě za MVS zodpovědná jedna knihovna, která slouží jako centrála pro ostatní knihovny v okolí. Velké univerzitní knihovny jsou v každém případě bezprostředními účastníky MVS. Jejich úkolem je nejenom vyřízení objednávek vlastních zákazníků, ale také zpracování objednávek z ostatních knihoven tak, aby odpovídaly pravidlům MVS. Jestliže objednávka nemůže být vyřízena v Německu, vrátí se

objednávací formulář k objednavateli s otázkou, zda si přeje objednávku v Mezinárodní MVS.

Organizace MVS

Německo má 11 regionů MVS s konvenčními centrálními katalogy a 7 oborových katalogů. Po zavedení katalogizace v síti pomocí počítačů vzniklo 8 databází, kde část knihoven od osmdesátých let katalogizuje. Tyto jmenné záznamy jsou shromážděny v jednom elektronickém katalogu, který provozuje Německý knihovnický institut v Berlíně. Tento institut provozuje také centrální datovou bázi časopisů, ve které je uveden časopisecký fond německých knihoven. Speciální literatura pro jednotlivé obory je zachycena v sedmi odborných katalozích. Okolo dvaceti knihoven má za úkol shromažďovat veškerou domácí a zahraniční produkci určitých oborů. V Tübingenu je to například teologie a orientalistika.

Časové a pracovní náklady

Uživatel odevzdal objednávací formulář s bibliografickým údajem. Knihovna předpokládá, že uživatel předem zkontroloval, zda požadovaná kniha nebo časopis není ve fondu vlastní knihovny. Pracovníci v MVS provedou rešerši ve vlastním regionálním elektronickém katalogu. Jestliže je tato rešerše neúspěšná, určí příslušná zemská knihovna strategii dalšího vyhledávání. Obvykle se pošle objednávka do speciální knihovny pro daný obor, když ani ta není schopna tento požadavek vyplnit, projde objednávka všemi centrálními katalogy. Vyřízení objednávky v MVS trvá dle statistických údajů 19 dní, někdy čekají uživatelé na vyřízení až 6 týdnů. V případě, že je objednávka vyřízena negativně, vrací se formulář k uživateli. V kladném případě může uživatel požadovaný dokument použít v čítárně nebo si ho na 4 týdny vypůjčí (prodloužení výpůjční lhůty je možné), kopie článků do 10 stránek obdrží zdarma.

Přání uživatele

Vraťme se ještě zpět k uživateli, který odevzdal svou objednávku. Jaké je jeho přání? Odpověď je jednoduchá, co možná nejrychleji obdržet požadovaný dokument. Tradiční MVS je pro uživatele levná ale pomalá. Zavedení elektronických sítí umožňuje nové formy sdělování textu a jejich přenos přes obrazovky. Uživatel rozhodne sám po přečtení textu na obrazovce, zda je zprostředkovaná informace pro něj zajímavá a zda si text vytiskne na vlastní tiskárně nebo si ho ponechá v elektronické formě. Distribuce informací pomocí sítí je ale ještě v počátcích. Převážná část dokumentů, které uživatel požaduje není ještě možné prostřednictvím sítí přenášet a jsou tedy vázány na papírovou formu.

Uživatelé, kteří potřebují požadované dokumenty velmi rychle, využívají

možnosti tradiční MVS obejít. Uživatel si sám objedná za vyšší poplatky požadovaný dokument v knihovně, která ho vlastní. Mnohá velká dokumentační centra a knihovny zasílají přímo na stůl zákazníka požadovaný dokument. Poplatky se orientují u těchto služeb podle vynaložených nákladů za kopii a poštovní poplatky nebo elektronické zprostředkování. Často jsou zavedeny dvojí poplatky a) pro komerční zákazníky a b) pro ostatní, např. studenty. Jedna objednávka v tradiční MVS stojí v zemi Baden-Württemberg 1,- DM, jiné země požadují již vyšší poplatky.

Nové projekty ke zrychlení dodávání dokumentů

DBI LINK

Tohoto projektu se účastní přibližně 15 velkých knihoven. Vyřízení jedné objednávky probíhá následujícím postupem. Přes elektronickou síť se zákazník napojí do databáze Německého knihovnického institutu a vyhledá si tam požadovaný dokument. V případě, že ho tam najde, objedná si ho pomocí signatury u knihovny, která ho vlastní pomocí faxu nebo elektronické pošty. Tyto objednávky, které jsou převážně opatřeny signaturou se v odpovídající knihovně vytisknou. Tato služba poskytuje převážně kopie textů. Po registraci v elektronické účtárně jdou zásilky přímo k uživateli. Měsíčně se poplatky vyúčtují u zákazníka. Články se dodávají jak v Německu, tak do zahraničí. Poplatky pro článek se pohybují mezi 5–35 DM. Tyto služby využívají převážně vědecké ústavy a firmy. Největší poptávka je v oblasti medicíny a přírodních věd.

SSG/Lieferservice (SSG = Sondersammelgebiet) – Dodávání dokumentů v rámci jednotlivých oborů

Jak už jsem se dříve zmínila, existuje v Německu asi okolo dvaceti univerzit, které jsou zodpovědné za shromažďování domácí a zahraniční literatury k jednotlivým oborům. Čtyři z těchto knihoven se účastní dvouletého pilotního projektu, který financuje Německá vědecká společnost. Cílem tohoto projektu je vědecké a odborné pracovníky co možná nejrychleji zásobit speciální literaturou. K tomuto účelu mají být využity všechny moderní dostupné informační prostředky. Tento projekt používá také reklamních a marketingových prostředků. Ceny za článek jsou: DM 8,- (poštou); DM 10,- (fax) a DM 5,- (e-mail).

Objednávka se může zadat písemně, pomocí elektronické pošty nebo faxem. Objednané dokumenty se okopírují a jsou ihned poslány k zákazníkovi. Zaplatit se mohou tyto služby buď přímo šekem nebo převodem z konta. V jednoduchých případech se objednávka vyřídí za 1–2 dny. Monografie se zasílají na dobu 4 týdnů. Výpůjční lhůta je zkrácena u nově vyšlých publikací.

Subito

Ctižádostivý projekt „Subito“, kterého se účastní jednotlivé země spolu s centrálními orgány si dal za cíl (i když vzdálený) všechny dokumenty prostřednictvím elektronických sítí dodat uživateli v nejkratším čase přímo na stůl.

Perspektivy do budoucnosti

Výše uvedené projekty používají rychle se vyvíjející nová média a komunikační prostředky. Tento vývoj obsahuje mnoho nevyřešených aspektů. Jedna z důležitých otázek je finanční stránka. Směr vývoje k placeným informačním službám zahrnuje v sobě riziko vzniku dvou skupin uživatelů – „ti co na to mají“ a ti druzí. V odborných kruzích se ozývají obavy, zda rychlé placené služby postupně nevytlačí pomalejší klasické formy zprostředkování dokumentů. Dnes si může uživatel ještě zvolit, zda si na svůj dokument počká za minimální náklady anebo čekat nechce a tedy zaplatí vyšší cenu. Mnohé prognózy předpokládají, že knihovny budoucnosti se obejdou bez knih a časopisů v papírové formě, veškeré prameny budou tzv. „virtuelně“ dostupné. Do knihovny vstoupíme pomocí obrazovky, knihy nebo texty vezmeme z regálu a budeme v nich virtuelně listovat. Doufám, že tahle vize nebude ta jediná možnost, která se budoucím generacím nabídne. Stále ještě existuje mnoho uživatelů, kteří dávají přednost informacím v papírové formě a proto samozřejmě ještě z dalších důvodů zůstane budoucím generacím uchována.

HLAVNÍ PROBLÉMY POLSKÉHO KNIHOVNICTVÍ V 90-TÝCH LETECH

Alicja Spaleniak

Devadesátá léta vytvořila pro polské knihovnictví novou situaci, určenou velmi podstatnými skutečnostmi. Byly to tyto:

1. Transformace politického a ekonomického systému, doprovázená změnami v politických, sociálních a ekonomických podmínkách činnosti knihoven, jež měly přímý dopad na jejich současnou podobu a budoucí perspektivu jejich vývoje.

2. Vznik nových podmínek, ve kterých se objevily dosud nevídané organizační a technologické možnosti. V důsledku toho se polské knihovny mohly napojit na národní a světovou informační síť – jako následek pádu ideologických a politických bariér a díky nově získanému přístupu k vpravdě dynamicky se rozvíjejícím počítačovým systémům.

3. Vytvoření škály nových nároků na knihovny specifikované jejich uživateli, kteří všeobecně nejsou spokojeni s dosud poskytovaným tradičním knihovním servisem, a kteří chtějí – tak jako ve vyspělých zemích – využívat všechny výhody počítačové éry v moderních knihovnách.

Jako nezbytná nutnost se tedy projevila modernizace polských knihoven. Tlak k tomu přišel zevnitř knihovnických kruhů a byl plně podporován polskou knihovnickou obcí. Modernizace se má týkat národní knihovnické sítě jako celku, která byla prosazena knihovnickým zákonem z 9. dubna 1968.¹ Národní knihovnickou síť tvoří několik typů knihoven (výzkumné, vědecké, akademické, školní, pedagogické a veřejné knihovny) a slouží širokým kruhům čtenářů s mnoha různými požadavky, zahrnuje však rovněž mnoho jiných knihoven, které jsou k síti jen volně připojené, ale které hrají významnou úlohu ve výzkumu, vzdělání a kultuře (knihovny soukromých vyšších a středních vzdělávacích ústavů, společenských sdružení, vojenské a církevní knihovny, atd.).

Řada změn, které v probíhají v současné době, nebo v blízké budoucnosti se týká: knihovnické legislativy, organizace a řízení, knihovnických činností, metod a práce a kvalifikace zaměstnanců. Akademické knihovny, knihovny Polské akademie věd (PAN) a mnoho jiných vědeckých institucí, stejně jako

¹Dzennik Ustaw (List vládních směrnic a zákonů), 1968, č. 12, odst. 63.

veřejné knihovny ve velkých městech jsou, zcela přirozeně, v procesu modernizace nejpokročilejší.² Pro intelektuální a profesionální potenciál svých zaměstnanců i kvůli nárokům svých čtenářů se zdají být také nejvhodnější jako vzor pro zbytek knihoven.

Nová situace otevřela pro knihovny nové perspektivy a vytvořila nový obecný trend k modernizaci. Nicméně, vedle výhod přinesla také některé nedostatky a dokonce nové hrozby. Obojí je výsledkem politické a ekonomické transformace, která v Polsku probíhá od roku 1989. Schopnost knihoven hledat odpovědi a přístup k jejich problémům ze strany nadřízených institucí jsou zřetelně na různém stupni závislejícím na faktoru adaptability.

Proces demokratizace společenského a politického života v Polsku je nepochybně pozitivní fenomén, který přinesl knihovnám, zdánlivě vzdáleným politice, kvalitativní změny a praktický pokrok. Staré ideologické a politické podmínky a příslušné instrukce bývalých komunistických orgánů, které v té době limitovaly přirozenou akvizici a uživatele ve volném přístupu k ní, přestaly existovat. Dosud existující centralizovaný systém získávání zahraničních publikací byl zrušen a zakázané knihy (svazky s limitovaným přírůstkem, přístupné pouze po získání zvláštního povolení) ve vědeckých knihovnách se staly přístupnými.

Demokratizace příznivě vyčistila ovzduší v knihovnické obci a změnila zaměstnaneckou politiku. Znamenalo to vzrůstající pocit zodpovědnosti zaměstnanců a formování přesvědčení, že systém využití a postupu knihovnických pracovníků, zejména těch na řídicích místech, bude pouze na bázi schopností a kompetence a ne politické záštity. I když se tato očekávání v současné fázi transformace zcela nenaplnila, lze nicméně zaznamenat, že obecné tendence k těmto normám směřují. Na druhé straně, ekonomická transformace, která měla destruktivní vliv na ekonomické postavení pracovníků rozpočtových organizací vytvořila ekonomickou propast mezi pracovníky ve výrobě a ve službách, a těmi zaměstnanými v kultuře, vzdělávání a akademickém sektoru, včetně knihovníků, dokonce větší. To muselo mít škodlivý a zhoubný vliv na podmínky knihovnických zaměstnanců. Výsledkem byl další pokles v sociálním hodnocení a prestiži profese a v důsledku toho není neobvyklé, že mladí a nadaní lidé se profese vzdávají a opouštějí knihovny.³

Hluboká přestavba národní ekonomiky orientovaná na tržně řízenou ekonomiku a reforma struktur centrálních a administrativních orgánů, tak podstatná pro demokratické změny v Polsku, také způsobila značný úpadek materiální báze pro celý rozpočtový sektor včetně knihovnictví.⁴ Od r. 1990

²Rezoluce (?) č. 269 rady ministrů z 20. srpna 1968 k návrhu soupisu knihoven zahrnujícímu výzkumné a vědecké knihovny. Monitor Polski 1968, č. 36, odst. 253.

³K dispozici nejsou žádné údaje, nemohou být uvedena ani přibližná čísla.

⁴Viz: Czajka S.: Straty, nadzieje, zyski, czyli transformacja ustrojowa w bibliote-

systém financování knihoven, který byl dosud téměř výhradně podporován státem, se změnil. V současné situaci dostávají knihovny finanční prostředky podle své organizační závislosti nebo podřízenosti. Krátce, dostávají finanční podporu ze tří zdrojů, tj. ze státního rozpočtu, od územního samosprávného orgánu a od společností a institucí, které tvoří soukromé vlastnictví (jako např. soukromé společnosti). Přístup a postoj těch, kteří rozhodují, ke knihovnám je určen na jedné straně finančním stavem knihoven, který je obvykle dosti labilní, na druhé straně často jejich subjektivním názorem na společenskou důležitost knihoven (ne vždy správně pochopenou).

Následkem toho, zejména v první polovině devadesátých let, trpělo polské knihovnictví všeobecným zbláčením a podstatným poklesem ve všech základních koeficientech. Společnosti, školy a veřejné knihovny patřily mezi nejvíce postižené. Výše zmíněné knihovny zaznamenaly výraznou redukci ve svém počtu, např. v r. 1994 bylo uzavřeno 7 % veřejných knihoven, ačkoli jiné knihovny trpěly dokonce více. Pak nastaly redukce stavu zaměstnanců, nového přírůstku, počtu uživatelů. Současně se objevil pokles ceny knihovnických budov a zařízení. Nedostatek zdrojů pro akvizici se stal hlavním a nejakutnějším problémem pro školní knihovny. Výzkumné a vědecké knihovny byly nicméně negativními dopady transformace ovlivněny méně, protože nečelily likvidaci a tam, kde byly postiženy drastickými škrty, např. v přidělu dotací na zahraniční periodika, byly dotovány KBN (Výbor pro vědecký výzkum), oficiálním orgánem založeným v r.1990.⁵ Vážné zhoršení ekonomického stavu polských knihoven nepochybně ještě prohloubilo propast mezi polským knihovnictvím a knihovnictvím západní Evropy. Regrese se však v současné době postupně zastavuje. Navíc, objevily se nové možnosti ve financování některých knihovnických činností, jako je automatizace, akvizice a ochrana knih, ve formě finanční podpory ze strany polských i zahraničních nadací (např. Mellonova nadace nebo Sorosova nadace) právě tak jako jiných sponzorů z této země.

Vedle ekonomických otázek, se stalo klíčovým problémem ustanovení právního základu pro polské knihovnictví, aby bylo lépe přizpůsobené současné a budoucí situaci. Knihovnictví je spravováno několika zákony a zákonnými opatřeními⁶, nejdůležitějším je však knihovnický zákon, který upravuje čin-

karstwo (Ztráty, naděje, zisky aneb systém transformace ve veřejném knihovnictví).

⁵Sordylowa, B: Rola i zadania bibliotek naukowych w nowych warunkach społeczno-ekonomicznych (Role a úlohy výzkumných knihoven v nových sociálních a ekonomických podmínkách).

⁶Zákon z 8. března 1990 o místní samosprávě, List vládních směrnic a zákonů 1990, č.16, odst. 95; Zákon z 25. října 1991 o organizaci a provozování kulturních aktivit, List vládních směrnic a zákonů 1991, č. 114, odst. 493; Zákon z 12. září 1990 o vyšším vzdělávání, List vládních směrnic a zákonů, č. 65, odst. 385; Zákon z 7. září 1991 o vzdělávacím systému, List vládních směrnic a zákonů 1991, č. 95,

nost knihoven v zemi a který má komplexním způsobem standardizovat a regulovat všechny otázky týkající se knihoven v Polsku. Knihovnický zákon z 9. dubna 1968 (s pozdějšími doplňky), který je v současné době v platnosti a který byl v době svého vzniku relativně moderní, třebaže podporoval centralizovaný model knihovnictví, je v nové právní a politické situaci zcela neodpovídající a nevhodný. Práce na přípravě nového zákona pro knihovny trvaly knihovnickým kruhům a ministerstvu kultury několik let, avšak zákon se konečně objevil. Vyvolával mnoho argumentů a podněcoval veřejné nálady, neboť se dotýká všeobecného nástinu (pojetí) organizačního a funkčního systému knihoven v Polsku.⁷ Jako výsledek diskuze v Polském sejmu byl přijat návrh, který je kompromisem. Zákon bude brzy schválen. Bere v úvahu politické a legislativní změny a tvoří všeobecný a vyhovující právní rámec pro úpravu organizačních struktur knihoven v rozdílných nových podmínkách (např. při vytváření knihovnických a informačních systémů v podléhajícím nebo územním uspořádání). Nový zákon rovněž zřizuje celopolskou knihovnickou síť, která zahrnuje knihovny státní stejně jako ty, které spadají pod místní samosprávu, a umožňuje dalším knihovnám se připojit; ustanovuje Národní knihovnickou radu, spojenou s ministerstvem kultury, aby koordinovala akce (projekty) v národním měřítku a stimulovala směry rozvoje knihovnictví; tvoří právní základ pro speciální ochranu majetku, který ustanovuje kulturní dědictví národa zřízením Fondů Národní knihovny; vyděluje knihovníky jako profesionální skupinu a zdůrazňuje nezbytnost profesionálních požadavků pro toto speciální povolání.⁸ Návrh nicméně plně neuspokojuje všechny knihovníky. Porušení rovnováhy mezi veřejnými knihovnami a ostatními knihovnami (ve prospěch dříve jmenovaných), příliš slabá právní ochrana proti možnosti likvidace knihoven, příliš slabé postavení ministerstva kultury jako koordinátora národní knihovnické politiky a konečně příliš obecná ustanovení týkající se profese, vše jako takové došlo silné kritiky.⁹ Na druhé straně samostatný zákon upravuje otázku povinného výtisku. I když trvalo mnoho let dosáhnout dohody v této záležitosti, právní ustanovení už vešlo v platnost (viz pozn. 6).

Rostoucí aktivita výzkumných a veřejných knihoven ve velkých měs-

odst. 425; Zákon z 9. dubna o knihovnách, List vládních směrnic a zákonů 1968, č. 12, odst. 63, 1984, č. 26, odst. 129, 1989, č. 29, odst. 155 a č. 35, odst. 192, 1990, č. 34, odst. 198; Zákon z listopadu 1996 o právních nařízeních o povinném výtisku, List vládních směrnic a zákonů 1996, č. 152, odst. 722.

⁷Viz: Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego SPB (Informační bulletin polské asociace knihovníků) 1995, č. 2, 5-11.

⁸Návrh Knihovnického zákona z r. 1997; Oprávněnost potřeby nového knihovnického zákona (ministerstvo kultury), strojopis.

⁹Viz: dopis St. Czajka, předsedy Polské asociace knihovníků SPB ministerstvu kultury (Biuletyn Informacyjny ZGSPB 1995, č. 2, 6-9).

tech, která je zaměřena na modernizaci knihovnických postupů, zejména informačních, prostřednictvím automatizace vyžaduje v jejich strukturách a meziknihovnických spojeních zavedení určitých organizačních změn. Automatizace zjednodušuje mnoho knihovnických postupů, nutí opustit tradiční metody práce, láme staré zvyky a do řešení jednotlivých problémů zavádí praktičnost a plodnost.¹⁰

Tyto otázky však přesahují rámec této přednášky. Otázky organizace automatizované knihovnické sítě (knihovna a informační systémy) jsou neméně důležité. Pro polské knihovníky není tato myšlenka nová (jak v teoretickém tak praktickém smyslu), avšak nyní je velmi důležitá.¹¹ Teprve před několika lety se objevily reálné možnosti finanční podpory projektu (díky takovým sponzorům jako např. Mellonova a Sorosova nadace) umožňující přípravu takových struktur. Navíc, po období zavádění automatizace izolovaně a nekoordinovaným způsobem v jednotlivých samostatných knihovnách, je knihovnická obec hluboce přesvědčená o tom, že cesta ke skutečné modernizaci vede skrze knihovnické a informační sítě. Výsledkem těchto úvah po dlouhých a důkladných konzultacích hlavních strukturálních a programových směrů bylo dosažení vzájemné dohody zahájit realizaci integrovaných knihovnických systémů společných daným skupinám knihoven a vybudovat automatizovanou knihovnickou síť.¹² Tyto dohody měly podobu různých organizačních forem a názvů: knihovnická asociace VTLS (26 knihoven), společenství výzkumných a akademických knihoven realizující Horizontální systém (Dynix) ve Varšavě, Lodži a Poznani, všechny těsně spolupracující s torunskou univerzitní knihovnou, která je nejdále v jeho realizaci (38 knihoven), Federace církevních knihoven „Fides“ realizující systém MAK (přes 50 knihoven), abychom některé jmenovali. Jiné knihovny se systémy jako Aleph (8) a TIN-LIB (9) se dělí o zkušenosti. Tento směr organizačních aktivit, jejichž postup je bohužel zdržován finančními, personálními a technickými obtížemi, je směr správný a skýtá jistý optimismus.

Dalším rozhodujícím problémem, se kterým jsou polské knihovny po zavádění nových ekonomických podmínek a automatizace konfrontovány, je hluboká a radikální změna ve stylu řízení, v kvalifikaci a mentalitě řídicích pracovníků v knihovnách. Trend změny, která v současnosti probíhá, lze formulovat následovně:

1) prosazovat způsob nazírání na knihovny jako instituce sféry nemateriál-

¹⁰Viz: Sliwińska, M: Impresje na temat zmian organizacyjnych w bibliotece (Myšlenky o organizačních změnách v knihovnách). V: Biblioteka naukowa - automatyzacja, organizacja, zarządzania (Výzkumné a vědecké knihovny - automatizace, organizace, řízení). Warszawa 1995, 130-136.

¹¹Kolodziejska, J.: Miedzy teoria a praktyka biblioterska (Mezi teorií a praxí v knihovně.) Warszawa 1985, 41-65.

¹²Společné dohody skupin ve smyslu územním a skupin realizujících stejný systém.

ních služeb, které přinášejí profit ne v pojmech přímých ekonomických zisků, nýbrž v pojmech širších sociálních přínosů, které jsou však vystaveny ekonomické realitě.¹³

2) do řízení knihoven zavést pravidla a metody moderního marketingu a ukázat tak veřejnosti a těm, co rozhodují v zemi vlastní obraz knihoven, jakož i přizpůsobit nabízené služby skutečným potřebám a požadavkům uživatelů, přičemž mít na paměti průběžné zvyšování využití dostupného knihovního materiálu.

3) opustit přísně hierarchizovaný a autoritativní způsob řízení personálu knihovny ve prospěch stylu liberálnějšího, umožňujícího větší podíl ze strany řadových členů personálu – zvláště odborníků – na rozhodování a sdílení odpovědnosti v dosahování žádoucích cílů. To by napomohlo projevům nové iniciativy, lepšímu využití profesionálních znalostí a v neposlední řadě k osobní spokojenosti pracovníků knihovny. V době přechodu od staré k nové technologii v knihovnách, kdy vnitřní organizační struktury procházejí závažnějšími změnami, je tento typ řízení prostě nepostradatelný¹⁴,

4) osvojení si řídicím personálem konstruktivní postoj k probíhajícím změnám v knihovnách. Řídicí pracovníci by měli mít pozitivní postoj k hodnocení mechanismu změn jakož i při podílení se na něm.

Všechny změny v polském knihovnictví (právní, organizační změny a k tomu zavádění počítačových systémů) v zásadě směřují k jednomu cíli – modernizaci knihovnických činností a adaptaci polských knihoven na současné komunikační nároky ve vědě, ekonomii, vzdělávání a kultuře. Smyslem jejich existence je být i nadále důležitým a účinným článkem v tomto komunikačním systému. V řadě knihovnických funkcí jsou dvě nepochybně nejdůležitější a to akvizice a informační služby. Aby se vyplácely a byly záslužné, potřebují tyto funkce úpravu v následujících směrech:

1) cílený knižní fond, pokus o specializaci fondů byl podniknut už v sedmdesátých letech, avšak neskončil uspokojivě. Nyní je tato myšlenka opět živá díky zavedení automatizace do knihoven a nové organizaci knihovnické a informační sítě.

V kooperaci je nejdůležitější koordinace pravidel a směrnic a má zahrnovat program tvorby vlatních databází a výměnu informací. Bohužel, zatím se nepřišlo na to, jak rozřešit tuto naléhavou a velmi složitou otázku.¹⁵

2) zaměřit pozornost na shromáždování databází v nových informačních tech-

¹³Viz: Wojciechowski, J.: Marketing w bibliotece (Marketing v knihovně), Warszawa 1993; a Sójka, J.: Promocja w strategii marketingowej biblioteki (Podpora marketingové strategie knihovny), Poznań 1994.

¹⁴Wolosz, J.: Praktyczne sposoby kierowania personelem (Praktické způsoby řízení knihovnického personálu). V: Biblioteka naukowa... op. cit., 196-203.

¹⁵Již byly podniknuty některé pokusy – viz: Zarzebski, T.: Specjalizacja zbiorów i bibliotek (Cílené fondy v knihovnách), Bibliotekarz 1993, č. 9, 23-30.

nologických médiích (CD-ROMy, diskety), nebo na přípravu on-line přístupu k nim. Jako základní fond knihovny, budou stále spolehlivěji primárními a nejdůležitějšími zdroji informací pro uživatele. Samozřejmě, kritéria pro jejich výběr by měla striktně souviset s profilem knihovního fondu (specializací) a se skutečnou poptávkou po nich. Všechny tyto záležitosti jsou již velmi dobře řešeny výzkumnými a vědeckými knihovnami (akademickými a těmi, které patří Polské akademii věd - PAN), zatímco v jiných knihovnách musí být teprve zahájeny.

3) tvorba vlastních databází pro akademickou obec daného akademického centra (např. materiál vztahující se k obchodu a kultuře, adresné informace a adresáře) a přirozená odezva na její potřeby a požadavky, která nemusí být nezbytně v linii se základní činností knihovny. Toto široké pole působnosti dále zvyšuje standart služeb a následně prospěšnost a společenskou prestiž knihoven.

O BAVORSKO-ČESKÉ SPOLUPRÁCI A NEJEN O NÍ

Dagmar Svatková

Motto: Kultura národa je zrcadlo, v němž se odráží jeho vědomosti, víra a původní tradice. Je to prostě klíč, s jehož pomocí lze otevřít dveře k vědění národa a jeho institucím. Jasný soud spočívající na přesných informacích je zase správná cesta k přátelství a sympatiím mezi národy světa.

Fumimaro Konoye

Psal se rok 1991. Změny v bývalém Československu nabývaly na rychlosti i intenzitě a velmi brzy se začaly dotýkat i knihovnického oboru. Upřímně řečeno, s jistým ulehčením jsme se zbavili nejrůznějších nařízených družebních svazků s knihovnamí tehdejšího východního bloku a cítili jsme se velmi svobodní a volní. Tento pocit v prvních chvílích zcela převládl. Teprve později, když jsme již strážlivěji posuzovali naše poslání a místo v demokratické společnosti (a také pod vlivem rozpadajících se našich hospodárných kooperujících knihovnických systémů), jsme nově chápali a oceňovali význam a smysl knihovnické spolupráce bez ohledu na místo i stát, kde knihovna působí. Některé styky jsme se znovu snažili obnovit a musím říci, že se nám to příliš nezdařilo. Knihovny zemí bývalého východního bloku mají příliš mnoho svých existenčních starostí a bližší spolupráci blokuje asi i zátěž minulých let.

Považovali jsme za potřebné hledat i nové kontakty, ale zrazovala nás malá znalost cizích jazyků. Postrčili nás západočeští spisovatelé, kteří téměř okamžitě po revoluci navázali kontakty se svými německými kolegy a velmi aktivně začali pomáhat při obnově veškerých vazeb z obou stran našich hranic. Jejich prostřednictvím jsme získali první pozvání ředitelky tehdejší Městské knihovny ve Weidenu, paní Karin Holl, na návštěvu Weidenu a jeho městské knihovny. Přijeli jsme, tehdy společně s delegací Plzeňského rozhlasu a panem Hrubým, představitelem západočeských spisovatelů. Bylo to 3. prosince 1991. Seznámili jsme se nejen s knihovnou, ale i s báječnými projekty, které připravila paní Holl s Geschäftsführer der VHS panem Dietrichem. Už tehdy byl připraven projekt „Bavorsko-českých kulturní dnů“, které se letos konají již po šesté. Ten projekt je vynikající právě proto, že jeho prostřednictvím se otevřeně hovoří o oboustranných problémech ze všech oblastí života, včetně hospodářských, za přítomnosti významných odborníků i politických představitelů z obou stran. Plzeňští knihovníci se alespoň některých akcí v rámci

těchto dnů pravidelně účastní a zpravidla sebou přivezou i představitele plzeňského magistrátu. V rámci letošních bavorsko-českých kulturních dní budou, mimo jiných akcí, vyhlášeny výsledky dětské výtvarné soutěže „Wir sind Kinder an der Goldenen Strasse“, které se zúčastnily děti základních škol z měst a městeček od Norimberku až do Prahy. Pomáhali jsme organizačně zajistit vše potřebné na české straně a tak budeme i na vernisáži. Nejvíce se však těšíme, že zejména naše děti naváží mnoho nových kontaktů. S vítěznými pracemi se budou moci seznámit i zájemci z Čech a to pravděpodobně letos v září.

Významnou spolupráci jsme s knihovnou ve Weidenu a vlastně i s ostatními bavorskými knihovnami jsme navázali i v odborné oblasti, kde jsme si vzájemně vyměňujeme informace o naší práci a jejím rozvoji v obou zemích. Další kontakty udržujeme s Městskou knihovnou v Regensburgu, který je partnerským městem Plzně. Pravidelně jedenkrát týdně si zasiláme regionální noviny. Za Mittelbayerische Zeitung für Regensburg, který je určen k informaci plzeňské veřejnosti, posíláme Plzeňský deník. Poměrně častou formou spolupráce je i výměna literatury podle přání a potřeb našich spřátelených knihoven.

Za poměrně krátkou dobu naší spolupráce uskutečnila celá řada odborných konferencí a seminářů. Ten první se konal ve Weidenu a Waldsassenu už 10. a 11. prosince 1992, kdy zástupce západočeských knihovníků pozval generální ředitel bavorských státních knihoven, prof. dr. Eberhart Dunninger, aby se seznámili s vědeckým i veřejným knihovnictvím v Bavorsku a prohlédli si knihovny v obou městech. Večer nás čekalo příjemné překvapení v osobě českého spisovatele Pavla Kohouta, který s námi strávil pro nás několik příjemných chvil. Při přípravě této informační konference přijali pozvání k návštěvě plzeňských knihoven profesor Dunninger a paní Holl. Ukázali jsme našim hostům stání vědeckou a městskou knihovnu a informovali je o stavu knihoven tehdy ještě v ČSFR.

Rok 1993 přinesl další zajímavé akce. Nejprve byli čeští knihovníci hosty 15. Bayerischer Bibliothekstag v dubnu, v červenci pak skupina bavorských knihovníků navštívila západočeské knihovny v Chebu, Teplé a Mariánských Lázních. Seminář Moderní trendy práce knihoven byl našimi kolegy připraven v roce 1994 v rámci 3. bavorsko-českých kulturních dnů opět ve Weidenu. Kromě knihovníků z Čech a Bavorska se účastnili také slovenští knihovníci. Tentokrát měli i naši knihovníci svá odborná vystoupení a tak mohou směle tvrdit, že došlo k vzájemné výměně potřebných odborných informací. V tomto roce se uskutečnila ještě jedna významná věc. Poprvé mohla česká knihovnice absolvovat měsíční odbornou stáž v německé knihovně! Díky pochopení všech zainteresovaných jsme mohli s paní Holl konstatovat, že dobrá věc se podařila. V dalších výměnných pracovních stážích budeme pokračo-

vat, v plánu je pracovní pobyt weidenské knihovnice u nás v Knihovně města Plzně.

V roce 1995 se konečně ukázala možnost připravit odborné setkání v Plzni pro německé a české knihovníky. Seminář byl nazván Knihovnické trendy a ve Státní vědecké knihovně se uskutečnil 16. a 17. května 1995. Jednání přineslo mnoho nových odborných i kulturních podnětů. Naším zahraničním přátelům se velmi líbil dětský folklórní soubor Meteláček, který především jim přišel zahrát, zatančit a zazpívat. Ze semináře byl pořízen dvojjazyčný sborník všech vystoupení, takže je možno se k jeho odborným výsledkům stále vracet. Sborník je stále k dispozici v obou plzeňských knihovnách pro případné zájemce.

A ještě jedna zajímavost. V tomto roce jsme společně s Regionální knihovnou ve Weidenu zpracovali projekt „Ein grenzbergreifendes Informationsszentrum“. Zatím jsme neuspěli, ale ověřili jsme si, že společné projekty jsou užitečné a mohou přinést uživatelům našich knihoven jen a jen prospěch.

Spolupráce pokračuje dál ve vzájemném setkávání i pořádání odborných seminářů a školení. V roce 1996 se přidává dolnorakouský Mistelbach, kam letos jedou další čeští a němečtí knihovníci na zkušenou.

Nejrozsáhlejší společnou akcí letošního roku je už výše zmíněná dětská výtvarná soutěž „Wir sind Kinder an der Goldenen Strasse“. Námět německé strany byl v Čechách přijat bez předsudků a myslím, že i s nadšením. Vždyť každý soudný člověk z obou stran našich hranic přijímá myšlenku vzájemných kontaktů, ale i vzájemné pomoci jako čin velmi pozitivní, který může vést jen k vzájemnému porozumění a tím i k obohacení našeho života.

Duší i mozkiem naší spolupráce je především paní Karin Holl, ředitelka Regionální knihovny ve Weidenu. Má trpělivost i s naším způsobem vyjadřování a s úsměvem překonává všechny překážky našeho vzájemného porozumění. Proto především jí patří mé poděkování za veškerou pomoc a spolupráci. Nesmírně si jí cením, protože věřím, že právě spolupráce a vzájemné porozumění jsou cestami rozvoje všech lidských pospolitostí.

MEZIKNIOVNÍ SLUŽBY V ČESKÉ REPUBLICĚ NA KŘIŽOVATCE TECHNOLOGIÍ

Jaroslava Štěrbová

Příspěvek vznikl z potřeby upozornit na rozsah a význam problematiky meziknihovních služeb v období značného rozkvětu informačních technologií. Tento vývoj s sebou přináší nejenom masivní automatizaci a síťové propojení stále většího počtu knihoven ČR, klade také řadu otázek a nároků na změny koncepčního pojetí i konkrétních postupů v meziknihovních službách. Vývoj se tak sice prvoplánově projevuje ve zvolených technologiích, paradoxně důležitější je však jasné vědomí cíle meziknihovní spolupráce s e čtenářským zaměřením, udržení vědomí základního směřování celého procesu.

Článek si v žádném případě nedělá nároky na úplné vyčerpání tohoto mimořádně rozsáhlého tématu, měl by však pomoci ke zřetelnějšímu pojmenování nových souvislostí, v nichž se v posledních letech s meziknihovními službami mezi českými knihovnami, setkáváme. Smyslem stati není ani úsilí o čistě teoretický výklad spojený s přísným vymezením prakticky používané terminologie, spíše upozornění na souvislosti vývojových trendů knihovnictví obecně, českého zvláště. Právě souvislosti jevů izolovaných často v činnosti jednotlivých knihoven mohou být z pohledu národního ústředí osvětlením odborných diskusí i koordinačních a kooperačních jednání.

MVS či MS? (Meziknihovní služby – MS – MegaSlužby knihoven)

Oblíbené a často užívané zkratkové označení „emvéeska“ – se v národním ústředí usilovně snažíme změnit na „emesku“. Tato snaha, právě tak jako provokativní slogan v úvodu příspěvku, nemá posluchače (případně čtenáře) jen zvednout ze židle velikostí používaných pojmů nebo změnami známé terminologie za každou cenu. Jde především o zafixování dnes již zjevného rozšíření chápání meziknihovních služeb jako komplexní činnosti, která probíhá mezi knihovnami za účelem uspokojení čtenářských (uživatelských) požadavků. Ona zmiňovaná „emvéeska“, tj. vypůjčování literatury mezi knihovnami, které čtenářem požadovanou literaturu nemají ve svém fondu, už totiž dávno nestačí.

Standardní (garantované) meziknihovní služby tj. služby, jejichž provozováním plní knihovny jednu ze svých základních funkcí, a to zpřístupnění dokumentů, resp. informací o nich, příp. informací z nich, za využití převážně nekomerčních zdrojů a postupů. Hlavní výhodou mohou být relativně nízké náklady, hlavní nevýhodou může být lhůta vyřízení. Jsou garantovány platnou legislativou, všemi zřizovateli veřejných knihoven ČR.

Zprostředkování informací o dostupnosti dokumentů pro účely meziknihovních výpůjčních i reprografických služeb dnes chápeme jako meziknihovní informační službu. Ani dnes, v době „kosmických informačních technologií“ není ještě možné zcela spoléhat na komunikaci knihoven „každé s každou“ prostřednictvím sítí. Role zprostředkovatelů informací především ze souborných informačních zdrojů (hlavně souborných katalogů) zůstává i nadále v českém knihovnictví významným atributem efektivních meziknihovních služeb. Meziknihovní výpůjční služby – jsou i nadále organickou součástí základních knihovnických činností, a to tím více, čím rychleji klesají objemy prostředků na doplňování fondů a čím rychleji a více se čtenáři o existenci žádaného dokumentu z různých pramenů dozvědí. Spektrum meziknihovních služeb uzavírají (prozatím?) meziknihovní služby reprografické – jako náhradní forma zpřístupnění dokumentu v případě, že nelze půjčovat originál nebo v případě přímé objednávky části dokumentu pro studijní účely.

Nadstandardní meziknihovní služby (dodávání dokumentů) - takové meziknihovní služby, jež pro zpřístupnění dokumentů, informací o nich nebo z nich využívají především komerčních informačních a dodavatelských zdrojů. Hlavní výhodou může být zkrácená lhůta vyřízení, hlavní nevýhodou relativně vysoké náklady s tímto postupem spojené a nutnost posuzovat předložený požadavek z hlediska shody požadavku čtenáře s „nasmlovanými“ dodavatelskými zdroji. Garance přejímá výhradně poskytovatel takové služby, náklady hradí čtenář.

Aktivní dodávání dokumentů, tj. zprostředkování informací o dokumentech, jejich výpůjček nebo kopií v reálném čase a za reálnou cenu, vyžaduje: shromáždění definovaného fondu dokumentů (druh dokumentů, časové rozmezí fondu, stanovení cen, vyčlenění pracovních kapacit, vhodné technické a komunikační vybavení. . .) Pasivní účast v systémech dodávání dokumentů, tj. objednávky dokumentů nebo kopií pro vlastní čtenáře (případně pro čtenáře jiné knihovny „v zastoupení“) vyžaduje: shromáždění většinou smluvně zajištěných kontaktů na dodavatele dokumentů a udržování dostatečného přehledu o aktuálně vznikajících nových dodavatelských centrech, se zaměřením na profil literatury, odpovídající profilu objednávací knihovny. . . a schop-

nost změnit taktiku objednávání podle aktuálních změn podmínek, průchodné komunikační kanály, tj. kvalitní telefonní, faxové a síťové spojení s dodavateli i odběrateli, systém účtování s minimálními nároky na administrativu...

Hranice?

Dělicí linie mezi bezplatnými a placenými meziknihovními službami je snad nejpřehledněji definována v Návrhu zásad zákona o veřejných knihovnách (SKIP, červen 1997): základní : vnitrostátní meziknihovní výpůjční a informační služby speciální : vnitrostátní meziknihovní reprografické služby mezinárodní meziknihovní výpůjční, reprografické a informační služby.

Hranice mezi základními (garantovanými) meziknihovními službami a službami dodávání dokumentů je někdy velmi těžko definovatelná. Při vhodné kombinaci informačních zdrojů o dostupnosti dokumentů, při účasti vysoce kvalifikovaných pracovníků, při fungujících komunikačních kanálech je výsledný efekt základních a nadstandardních meziknihovních služeb, a to zvláště při výpůjčkách ze zahraničí, srovnatelný. Náklady na kvalitní základní meziknihovní služby se tak předsouvají před vlastní proces objednávání. Náklady na kvalitní poskytování dokumentů cestou dodávání jsou sice také částečně na začátku celého procesu (vytipování vhodných dodavatelů), ten je však celkově nesrovnatelně jednodušší a případně také nesrovnatelně dražší.

Pro širší rozsah uplatnění dodávání dokumentů v rámci MS v ČR jednoznačně hovoří termíny dodání takové zakázky, relativní jednoduchost celého procesu, případně velmi vyspělé technologie, které jsou již v některých českých knihovnách k dispozici. Proti masovému nasazení dodávání dokumentů stojí cena takové služby a skutečnost, že se v úvahách knihoven jednoznačně počítá s přenesením poplatků na čtenáře spolu s faktem, že tuto službu nelze jednoznačně garantovat prostě z toho důvodu, že žádná služba není zcela dokonalá... Právě v této oblasti narážejí častokrát technologické možnosti uplatňované v mezinárodních meziknihovních službách na finanční, strategické i taktické možnosti našich knihoven a především našich čtenářů.

Vnitrostátní a mezinárodní meziknihovní služby

Zatímco vnitrostátní meziknihovní služby uskutečňuje většina knihoven ČR, ať už formou získávání dokumentů, jejich částí, příp. informací o nich pro své čtenáře nebo naopak formou uspokojování požadavků na výpůjčky, kopie nebo informace o dokumentech z jiných knihoven, v oblasti mezinárodních meziknihovních služeb figuruje převážná část českých knihoven jen jako příjemce služeb zajišťovaných peticí vel-

kých knihoven ze zahraničí (NK ČR, STK Praha, KnAV ČR, MZK Brno, SVK Olomouc). Aktivita knihoven v oblasti mezinárodních meziknihovních služeb, případně rozšíření jmenované pětice institucí, je dána především finančními možnostmi knihoven a předběžným závazným efekтивitv této činnosti . . .

Podmínky pro meziknihovní služby v ČR

Legislativní rámec tvoří zákon o jednotné soustavě knihoven č. 53/59 Sb., vyhláška o evidenci knihoven jednotné soustavy, meziknihovní výpůjční službě . . . 51/1963 Sb., vyhláška o evidenci zahraniční literatury . . . č.110/1965 a dále doporučení. Metodika pro meziknihovní služby (1965), Zásady pro meziknihovní služby v ČR (1996). Legislativní rámec pro meziknihovní služby je tvořen překonanými legislativními normami obecnějšího i konkrétního zaměření. Přesto však citované zákony a vyhlášky umožňovaly knihovníkům pohybovat se v předem vymezeném a zákonem chráněném prostoru. O využití této možnosti se však řada knihoven České republiky připravila vstřícností vůči svým zřizovatelům v takové profilaci činnosti a služeb, která šla z hlediska přenášení nákladů na služby - zejména meziknihovní služby - na čtenáře daleko za hranice nutného.

Snaha o zachování stávajících, byť překonaných, právních norem a úsilí o konsensuální přijetí norem navrhovaných, znamenaly zároveň pokus o vymezení co nejširšího a co nejlépe zajištěného prostoru pro činnost knihoven. Nedohoda odborná, institucionální, případně dokonce individuální se stala živnou půdou pro nutná samostatná řešení obdobných problémů i v těch oblastech, kde společný postup účastníků, společný záměr a kompatibilita dílčích řešení jsou jedinou a zároveň základní podmínkou úspěchu - ve službách mezi knihovnami.

Odlíšné hodnocení příslušnosti komplexu meziknihovních služeb k bloku základních či standardních nebo naopak nadstandardních služeb, z toho vyplývající živelné zavádění poplatků do činnosti, která je ze zákona definována jako bezplatná, podcenění trendů růstu požadavků a jeho násilná regulace finanční bariérou, to jsou některé z výrazných momentů promítnutí „stavu legislativní nouze“, resp. legislativní nehybnosti do praktického provozování meziknihovních služeb. V uplynulém roce sehrál velmi pozitivní roli proces tvorby Zásad pro meziknihovní služby ČR - ukázal totiž zřetelně, v kterých bodech nevládní shoda, kde je přímý rozpor se stávající právní úpravou a které pasáže meziknihovních služeb (neošetřené stávající legislativou) se začaly vyvíjet relativně autonomně, podle vývojových trendů jednotlivých knihoven ČR.

Kvantita meziknihovních služeb v ČR

Trend – stálý i skokový nárůst požadavků na vnitrostátní i mezinárodní meziknihovní služby, zvláště tam, kde se neregulují pomocí poplatků a jiných omezení.

Kvalita meziknihovních služeb v ČR

Obousměrné tendence – růst kvality při vhodné aplikaci nových technologií i vhodného zařazení prostředkovatele MS do kooperačních a koordinačních tuzemských, příp. zahraničních seskupení – pokles kvality při negativním dopadu autonomních tendencí jednotlivých institucí, snížení pracovních kapacit vyčleněných pro MS a i jejich poklesu kvalifikační struktury, při snižování prostředků vyčleněných v rozpočtu knihoven na MS Limity ve vnitrostátních meziknihovních službách Základním limitem pro vnitrostátní meziknihovní služby jsou stagnující, omezené, případně dále omezované finanční, kapacitní i kvalifikační podmínky pro poskytování informací, kopií i výpůjček mezi knihovnami. Protichůdnost tendencí ke sdružování v kooperativních spolcích, spojení knihoven sítěmi v regionálním i celostátním měřítku na jedné straně a na druhé straně projevy odlišných koncepčních řešení informační politiky v jednotlivých resortech národního hospodářství uchovávají sice knihovny „bdělé a pohotové“, zároveň však efektivní provozování meziknihovních služeb podvazují. Rovněž zatím trvalá absence jasnější formulace informační politiky v rámci celého státu je pro meziknihovní spolupráci značnou překážkou. Z pohledu jednotlivých knihoven je pak vhodným řešením strukturování vlastního rozpočtu právě s ohledem na objem prostředků uvolňovaných záměrně pro oblast meziknihovních služeb (jako cílený přesun prostředků z oblasti akvizice). Tato moudrá rada je však jistě uplatnitelná pouze tam, kde je ještě co přesouvat. . .

Limity v mezinárodních meziknihovních službách Omezení v této oblasti jsou, snad ještě více než ve vnitrostátních MS, dána finančními možnostmi pěti zprostředkujících knihoven. Dílčí aktivity některých dalších knihoven, převážně vysokoškolských, jsou vázány na přímé kontakty s partnerskými institucemi. Téměř lékárnicky přesná práce při vyváženém použití on-line i off-line přístupných informačních zdrojů, schopnost najít knihovny, které za standardní služby žádají standardní poplatky, resp. nechtějí nic, zásadní přednost umístění požadavku podle přesně zjištěné lokace je jednou stranou limitující efektivitu MMS. Druhou stranou, v poslední době stále více akcentovanou, je právě orientace v technologiích, schopnost učit se nové postupy (a neopustit staré). Přiměřené finanční prostředky, kvalifikovaní pracovníci, kvalitní informační zdroje a vyhovující technické vybavení – to jsou nezbytné podmínky udržení renomé mezinárodních meziknihovních služeb v ČR.

SLUŽBY VEŘEJNÝCH KNIHOVEN Z POHLEDU VEŘEJNÉHO MÍNĚNÍ A STATISTIKY

Jana Sodomková

V úvodu svého příspěvku bych ráda předeslala, že svým obsahem nebude zcela korespondovat s tematickým vymezením této odborné sekce, zabývající se výpůjčním procesem jako základní kategorií služeb knihoven. Automatizovaný výpůjční systém je jen jedním z moderních prostředků usnadňujících a zrychlujících práci knihovníka. Myslím si, že kvalita ani kvantita knihovnických služeb na něm není přímo závislá a pokud jde o čtenáře, mělo by jim být lhostejné, jakého systému knihovna používá (myslím tím i hlavoruční).

Manifest UNESCO o veřejných knihovnách z roku 1994 charakterizuje veřejnou knihovnu jako místní informační středisko zabývající se zpřístupňováním všech druhů vědomostí a informací svým uživatelům, jako instituce poskytující své služby všem bez rozdílu věku, rasy, pohlaví, víry, národnosti a sociálního postavení, jejíž fondy by měly odpovídat zájmům všech věkových vrstev. Tyto knihovní fondy by měly být kvalitní, odrážet aktuální trendy a směry vývoje společnosti a měly by odrážet i regionální a místní potřeby. Z této charakteristiky veřejné knihovny České republiky nevybočují. Tradičně jsou všeobecně přístupné všem obyvatelům, jimž se snaží poskytovat co nejširší spektrum služeb. Ovšem kvalita služeb, jak je neustále opakováno a zdůrazňováno na všech knihovnických shromážděních, konference Knihovny současnosti nevyjímaje, tiskových konferencích, ale i kompetentním osobám na nejrůznější úrovni, je přímo závislá na na kvalitě, ale i do jisté míry i na kvantitě knihovnických fondů. Zde ale mnohé knihovny již po několik let narážejí na z pozice knihovny (ředitele knihovny) těžko řešitelný problém – nedostatek finančních prostředků na nákup literatury a dalších informačních médií a tak knihovny, které třeba podle názorů některých zřizovatelů mají hodně knih, které všechny ještě nikdo nepřečetl a ty mohou přece půjčovat, nemohou být plynule doplňovány novinkami, nabízet odborná periodika, CD ROMy atd. Tento problém nevyřeší ani meziknihovní výpůjční služba, ani síťové propojení knihoven nebo Internet, protože to není záležitost jen několika knihoven, ale obecný jev, symptomatický pro posledních několik let.

Pro ilustraci stavu knihovních fondů můžeme uvést údaje z materiálu Ústřední knihovnické rady „Knihovny v procesu transformace společnosti. Trendy – problémy – východiska“ z dubna letošního roku, kde se říká: „Porovnáme-li situaci s rokem 1989, kdy veřejné knihovny vykázaly přírůstek 2,7 mil. svazků, činil přírůstek v roce 1995 necelých 1,7 mil. svazků, tj. pokles o plných 38 %. Pokud se týká exemplářů získávaných periodik, je pokles ještě dramatičtější. V roce 1995 bylo do veřejných knihoven v ČR získáváno pouhých 49 % titulů periodik oproti roku 1989, tj. pouze 94 418 exemplářů. Během tohoto období naopak výrazně rostl počet vydaných dokumentů, např. v ČR vzrostl počet vydaných titulů knih od roku 1989 z 3767 na 10 244 titulů v roce 1996, tj. o 172 %, počet titulů vydávaných periodik vzrostl od roku 1989 z 772 na 4 380 titulů v roce 1995, tj. o 467 %. Cena domácí literatury na knižním trhu vzrostla od roku 1989 o 203 %, položka na nákup literatury veřejných knihoven narostla za stejné období o 95 %.“ Myslím, že tato čísla komentář nepotřebují.

Na přelomu října a listopadu loňského roku provedla agentura Opinion Window reprezentativní plošný výzkum veřejného mínění o postojích české veřejnosti k veřejným knihovnám. Výzkum zadalo a celý financovalo Ministerstvo kultury – odbor umění a knižní kultury. Do zpracování výsledků byly zařazeny odpovědi 1 135 dotázaných, z nichž bylo 342 registrovanými čtenáři veřejných knihoven. Kromě otázek zjišťujících informovanost o dostupnosti a nabídce knihoven, času, který respondenti tráví s jednotlivými informačními médii (četbou knih a periodik, sledováním televize, poslechem rozhlasu, sledováním videa apod.), jaké druhy četby jsou nejoblíbenější oddechovou četbou (detektivky, beletrie, zájmová či odborná literatura, populárně-naučná literatura, sci-fi), byl obsáhlý blok otázek směřován na poskytované služby a jejich využívání.

Než se budu zabývat podrobněji některými výsledky, musím uvést, že výzkum se zabýval pouze dospělou populací v rozmezí od 18 do 65 let věku. 30 % respondentů uvedlo, že jsou v současné době čtenáři některé veřejné knihovny. Statistika veřejných knihoven přitom uvádí necelých 14 % registrovaných čtenářů, a to včetně Národní knihovny a státních vědeckých knihoven. Z registrovaných 14 % je okolo 30 % čtenářů do 14 let. Další sledovanou statistickou položkou jsou návštěvníci knihoven, jejichž počet se pohybuje mezi 12–13 miliony ročně. Protože výzkum nerozlišoval mezi registrovanými čtenáři a návštěvníky, je možné brát výsledek, že 30 % populace se považuje za „čtenáře“ některé veřejné knihovny za uspokojivý.

Jaké je tedy povědomí populace o tom, co jim může veřejná knihovna nabídnout? Většina má knihovnu spojenou s půjčováním knih a periodik (98 % a 81 %), se specifikací služeb počet zájemců klesá (např.

půjčování CD uvedlo 18 % respondentů, kopírování 16 %, půjčování videokazet 15 %, ale přístup k fondům jiných knihoven nebo meziknihovní výpůjční službu jen 7 %). Na povědomí o speciálních službách veřejných knihoven mělo vliv vzdělání a bydliště ve větším městě, lépe byly dále informovány ženy než muži. Tato otázka korespondovala s odpověďmi na otázku položenou těm 30 % respondentů, kteří se považují za pravidelné čtenáře veřejných knihoven. 96 % si v knihovnách pravidelně půjčuje knihy, 46 % si půjčuje vedle knih i časopisy. Odborné a zájmové publikace a publikace typu učebnic si pravidelně půjčuje asi jedna pětina čtenářů, čítárnu pravidelně využívá 13 % čtenářů. Četbu denního tisku, odborných publikací a kopírovací služby již pravidelně využívá méně než desetina dotázaných čtenářů. Zájmovou a odbornou literaturu vyhledávají více muži než ženy, čítárnu využívají spíše mladší čtenáři (zde opět poznámka, že výzkum se nezabýval populací mladší 18 let). Ve vztahu k pravidelnému půjčování knih a periodik jsou ostatní specializované služby využívány nepravidelně. Např. učebnice si nepravidelně půjčuje téměř jedna třetina čtenářů (spíše mladších), půjčování audiovizuálních médií okolo 5 %.

Při podrobnějším zjišťování, který typ literatury (publikací) si čtenáři ve veřejných knihovnách půjčují nebo čtou, byl výsledek následující: Otázka rozlišovala dvě polohy – půjčuje si nejčastěji a také si půjčuje. Nejčastěji si čtenáři půjčují beletrii (39 %), detektivky, oddechovou četbu (asi jedna pětina čtenářů), následuje odborná literatura (16 %), časopisy (6 %), populárně-naučnou, sci-fi a zájmovou literaturu uvedlo méně než 5 %. Ovšem daleko zajímavější výsledky byly u druhé polohy otázky – také si půjčujete, kdy asi 42 % čtenářů uvedlo, že si půjčují časopisy, 40 % si také půjčuje zájmovou literaturu, 35 % populárně naučnou literaturu a 31 % si půjčuje i odbornou literaturu.

Stejná otázka byla položena všem respondentům, tedy i těm, kteří služeb veřejných knihoven nevyužívají. Výsledky nebyly diametrálně odlišné. 52 % respondentů uvedlo, že jejich nejoblíbenější četbou jsou detektivky a oddechová četba, 43 % uvedlo beletrii, 26 % zájmovou literaturu, odbornou literaturu uvedlo 21 %, populárně naučnou 14 % a sci-fi uvedlo rovněž 14 % respondentů. 80 % stálých čtenářů veřejných knihoven uvedlo, že je s jejich nabídkou knih a periodik a služeb spokojeno (22 % dokonce velmi spokojeno), ani spokojeno ani nespokojeno je 13 % dotázaných, jen jedno procento je spíše nespokojeno a velmi nespokojeno je také jen jedno procento. Tři čtvrtiny respondentů neuvedly k práci knihoven žádnou výhradu, ze zbylé čtvrtiny si okolo 6 % stěžovalo na nedostatečnou nabídku knih, tři procenta na dlouhou čekací dobu a pomalé zařazování novinek.

Co si můžeme z těchto výsledků vyvodit. 80 % spokojených čtenářů by nás mohlo vést k uspokojení, že knihovny dobře pracují, poskytují

kvalitní služby a mají dostatečné a průběžně doplňované fondy. Je tomu ale opravdu tak? Věřím, že většina veřejných knihoven pracuje dobře, snaží se stále zlepšovat a rozšiřovat nabídku svých služeb, ale pokud jde o průběžné a plynulé doplňování knihovnických fondů, je to pro mnohé jen zbožným přáním a knihovníci stojí před dilematem, zda koupit drahou naučnou publikaci, která najde jen několik uživatelů, nebo několik knih čtiva, románů, nebo i kvalitní beletrie, které si vypůjčí daleko více lidí.

Podle výzkumu veřejného mínění má většina obyvatel veřejnou knihovnu spojenou s půjčováním beletrie a lehčího čtení. Je to vlastně přetrvávání tradice z dob zakládání knihoven a čítáren, jejichž cílem bylo, dnešními slovy řečeno, rekreování, odlehčení od práce. Co by tedy dnešní profesionální veřejná knihovna měla udělat, aby nejen pravidelní čtenáři a návštěvníci, ale i ostatní obyvatelé pochopili, že je informačním centrem nabízejícím širokou škálu informací a služeb, čemuž odpovídá i skladba nabízených knihovnických fondů. Např. v roce 1995 bylo ve veřejných knihovnách 20,5 mil. svazků krásné literatury a 14,5 mil. svazků naučné literatury. K těmto číslům je třeba ještě přičíst 4,34 mil. ostatních dokumentů. (Poznámka: Veřejné knihovny ve statistice vykazují rovněž vysoký počet výpůjček naučné literatury, které v porovnání s výzkumem Opinion Window nelze použít, protože jsou včetně výpůjček Národní knihovny a státních vědeckých knihoven, které všechny výpůjčky považují za naučné.) Nabídka naučné literatury i s odečtením fondů Národní knihovny a státních vědeckých knihoven je vysoká, proč si ji tedy půjčuje podstatně menší procento čtenářů? Je to vina skladby těchto fondů, možnosti výběru (ve všech knihovnách je řazena podle poměrně složitěho MDT-čili důsledně oborově, což může zájemce s nevyhraněným zájmem odradit. Nebyly by alespoň u noviněk vhodnější širší tematické bloky?), nebo málo noviněk, protože na ně knihovna nemá? Tyto otázky by si zasloužily hlubší a dlouhodobější sledování v různě velkých knihovnách.

Podobné výsledky jako u půjčování naučné literatury jsou u dotazů o využívání různých speciálních služeb (ponechme stranou využívání studovny a čítárny, které využívá více mladší generace, do výzkumu nezařazená) – půjčování CD ROM, AV kazet, kopírovací služby MVS, provádění rešerší atd. Také o nich ví jen menší procento. Proč tomu ale tak je? Je to v nedostatečné propagaci knihoven, v malém zviditelnění všude, kde to jen jde? Zde bych si opět dovolila malé odbočení. Zhruba od poloviny 60. let do současnosti všechny profesionální knihovny realizovaly pravidelně tzv. knihovnicko-informatické lekce (název se různě měnil, ale vždy šlo o získání určité knihovnické gramotnosti) pro jednotlivé ročníky základních a středních škol. Takže za 30 let prakticky jedna celá generace školením o tom, co je to knihovna, katalogy, biblio-

grafie atd. prošla a mělo by se to odrazit i na širším povědomí obyvatel a službách knihoven. Neodrazilo se.

Ve výzkumu na otázku „Víte, kde se v okolí Vašeho bydliště nalézá veřejná knihovna?“ odpovědělo 87 % respondentů kladně a jen 13 % nevědělo, kde knihovna je, a to jsou pravděpodobně ti, kteří do knihovny nikdy nepřijdou. Z těch 87 % vědělo 67 % o knihovně již od dětství a 24 % se o ní dozvědělo od přátel nebo příbuzných. Takže to, na co byl od počátku devadesátých let kladen velký důraz – ošklivým slovem zviditelňování veřejných knihoven všemi možnými prostředky, by už nyní mělo nést ovoce. Podle výzkumu veřejného mínění tomu ale tak není. Jen 8 % respondentů uvedlo, že se o knihovně dozvěděli z vývěsní informační tabule, 5 % na městském (místním) úřadu, z informací na veřejných místech a z informačních letáků dodávaných do domovních schránek se o veřejné knihovně dozvědělo po dvou procentech obyvatel. Občasná inzerce v novinách či časopisech se zcela míjí s účinkem. Jaký můžeme udělat závěr: Významnou roli hraje navštěvování knihovny v dětství, které vypěstovalo (u některých) potřebu využívat jejich služeb i v dospělosti a výše dosaženého vzdělání. Druhý motiv – rady přátel a příbuzných bude pravděpodobně vždy na žebříčku možností figurovat na významné pozici. Nad škálou a účinností těch ostatních bychom se měli zamyslet. Zda by to neměly být kromě informací na úřadech a veřejné informační tabuli stále inzerty v místním tisku (třeba včetně periodického přehledu novinek a nabízených služeb), nebo občasné dodávání nabídkových letáků až do domu jako to dělají různé obchody a firmy, směrové šipky navádějící ke knihovně apod.

Statistická čísla za poslední dva roky naznačují mírný nárůst čtenářů – od absolutního propadu na 12 % v roce 1993 – je to již skoro 14 % a lze předpokládat, že rostoucí ceny knih, periodik a vůbec všeho přivedou do veřejných knihoven další zájemce, je to pořád ještě málo. Měli bychom se přiblížit alespoň ke 20 %, ale to se nestane samo sebou. Automatizace do knihoven přináší i větší nabídku – množnost nahlízet do fondů jiných knihoven, využívání souborných katalogů naučné literatury, urychlení meziknihovní výpůjční služby (i když zde bych byla skeptičtější, stále více bude do půjčování vstupovat ochrana cennějších fondů, třeba i neochota půjčit novou drahou publikaci kouponu pro „své“ čtenáře), daleko širší nabídkou občanských a regionálních informací a svou roli sehraje i Internet a nabídky úplných textů. Svět se stále se zdokonalující technikou zmenšuje, odstraňuje izolaci zemí a přitom zvětšuje nabídku různých informací a služeb. I naše veřejné knihovny se postupně stávají součástí tohoto jevu a je třeba tuto nabídku přijmout.

INVIK STK – INTEGROVANÁ VIRTUÁLNÍ KNIHOVNA STK

Zuzana Švastová

INVIK STK – Integrovaná virtuální knihovna STK představuje vyšší úroveň elektronizace knihovnicko-informačních procesů a služeb. Jde o kvalitativně novou etapu, která je charakterizována přechodem od elektronizace katalogů či dalších sekundárních informačních pramenů k elektronizaci služeb poskytovaných nejen uvnitř, ale také vně knihovny. Základní ideou INVIK STK je tedy umožnit uživateli kvalitní a rychlý přístup k různorodým informačním zdrojům integrovaným a zpřístupněným zejména v prostředí WWW.

INVIK STK se uživateli jeví jako soubor WWW stránek s příslušnými mediálními, komunikačními a technickými parametry. Touto formou STK poskytuje všem „síťovým uživatelům“ standardní WWW prezentaci služeb knihovny včetně přístupu do elektronického katalogu a odkazů na další sekundární informace jak z vlastních, tak z internetovských zdrojů. Prostřednictvím INVIK STK může uživatel objednávat standardní reprografické a meziknihovní výpůjční služby.

INVIK STK však kromě tohoto standardu nabízí navíc možnost stát se „elektronickým/virtuálním“ uživatelem STK a využívat tak standardních i nadstandardních služeb knihovny v netradiční – virtuální/digitalizované podobě.

Základní nabídka služeb INVIK STK

Automatizovaný výpůjční systém (AVS), založený na neomezeném síťovém přístupu k elektronickému katalogu knihovny. Záznam publikace obsahuje mj. údaje o jednotlivých exemplářích včetně informace, zda je exemplář k dispozici, příp. do kdy bude vypůjčen. Systém bude dále umožňovat rezervace a propojení na reprografické služby.

Rešeršní služby využívají přístupu do bází dat na Internetu, což v kombinaci s objednávkou rešerší z lokálních bází dat na CD-ROM umožňuje zpracování velmi kvalitních rešerší.

Meziknihovní a reprografické služby umožňují okamžitou objednávku meziknihovní výpůjčky nebo reprografické kopie z fondu STK nebo z fondů jiných knihoven na území ČR, a dále objednávku výpůjčky či kopie z fondů zahraničních knihoven a institucí.

V rámci nabídky reprografických služeb STK zavádí první typ elektronických digitálních služeb – digitální kopie zhotovené na žádost „elektronického“ uživatele z dokumentů z fondu STK a zpřístupněné ve formě uživatelem definovaného grafického souboru na jeho uživatelském kontě.

Uživatel INVIK STK

STK zavádí vedle běžného uživatele využívajícího služby knihovny na základě průkazu uživatele novou kategorii - „elektronického/virtuálního“ uživatele, který je oprávněn využívat služeb knihovny nabízených prostřednictvím INVIK STK. Tento uživatel využívá služby, které objednává prostřednictvím tzv. uživatelského konta.

Uživatelské konto

Uživatelským kontem se míní *heslem chráněný prostor (adresář) na WWW serveru, zřízený na základě smlouvy mezi knihovnou a uživatelem* (mj. za účelem autorsko-právní ochrany dokumentů a ochrany uživatele při zpřístupnění výsledků/služeb provedených podle uživatele požadavku). Tento adresář je dostupný pouze po zadání *přístupového hesla* konkrétního uživatele. *Hlavní stránka uživatelského konta* obsahuje informace o aktuálním stavu finančního konta, odkaz na přehled dosud poskytnutých služeb a jejich vyúčtování. Nedílnou součástí uživatelského konta je *finanční hotovost* složená uživatelem a určená k úhradě poskytnutých služeb (formou předplatného).

Uživatel může pořádat o zřízení konta buď osobně v knihovně nebo písemně zasláním *2 vyplněných a podepsaných* (v případě právnické osoby též orazítkovaných) exemplářů *Smlouvy o zřízení uživatelského konta*. Smlouvu zájemci obdrží u Informační služby nebo je možné stáhnout si ji jako soubor přímo z INVIK STK. Přesná adresa souboru se smlouvou na INVIK bude včas oznámena, jednak na stránce Novinky, jednak v konferenci KNIHOVNA společně s dalšími upřesňujícími informacemi. Po založení konta v STK je uživateli vrácen 1 exemplář Smlouvy (potvrzený Státní technickou knihovnou) a uživatel dále obdrží *identifikační číslo konta, přístupové jméno a heslo*.

V základních bodech *Smlouvy o zřízení uživatelského konta* jsou vymezeny základní pojmy smlouvy, podmínky zpřístupnění konta a přístupu k němu, práva a povinnosti smluvních stran, a to zejména z hlediska autorskoprávní ochrany dokumentů a ochrany před zneužitím konta. Dále jsou zde vymezeny podmínky vzájemné komunikace, omezení odpovědnosti a účinnost smlouvy.

Doprovodný materiál, který uživatel obdrží při uzavření smlouvy, obsahuje výtah z Knihovního řádu STK, ceník služeb, základní pravidla komunikace mezi STK a uživatelem a informace o doporučeném

technickém zázemí. Pokud si uživatel zařizuje konto poštou, je mu informace o zřízení konta včetně jeho exempláře smlouvy zaslána *poštovní zásilkou do vlastních rukou*.

Finanční hotovost

Finanční hotovost lze na konto složit různými způsoby: buď *osobně v knihovně platbou v hotovosti nebo poštovní poukázkou na adresu či běžný účet STK, bankovním převodem nebo fakturou na konkrétní částku vystavenou na žádost klienta v STK*. Pokud uživatel dává přednost fakturaci, je třeba, aby při zaslání smlouvy uvedl i výši částky, na kterou má být faktura vystavena. Jakmile STK přijme finanční hotovost nebo dostane oznámení banky, bude přijatá částka připsána na příslušné uživatelské konto a od tohoto okamžiku může uživatel používat placené služby prostřednictvím konta.

Jakmile STK provede na základě objednávky určitou službu, je automaticky z finančního konta odečtena částka fakturovaná za tuto službu. Tuto informaci dostává uživatel zároveň se zpřístupněním služby (např. u digitálních kopií jsou vystaveny jednotlivé soubory). V případě vyčerpání či přečerpání finanční částky na uživatelském kontě se automaticky zastavuje další poskytování placených služeb do doby, než uživatel zašle další finanční hotovost. Je třeba vzít v úvahu, že doba, než se zasláná finanční hotovost objeví na účtu STK, může činit až 2-3 týdny.

Služby poskytované prostřednictvím uživatelských kont

Služby poskytované prostřednictvím uživatelských kont jsou charakteristické především tím, že se objednávají interaktivním *WWW formulářem*, který je součástí nabídky jednotlivých služeb, a jejich vyúčtování je realizováno vždy po provedení požadované služby *odečtením fakturované částky z finanční hotovosti* složené uživatelem ve formě předplatného. První službou, u níž je jak objednávka, tak i platba realizována prostřednictvím uživatelského konta, je *poskytování digitálních kopií*. Zavedení dalších služeb objednávaných i hrazených prostřednictvím kont se postupně připravuje – jako příklad lze uvést služby MVS a MMVS.

Poskytování digitálních kopií prostřednictvím uživatelských kont

Nová služba, která je nabízena zatím v testovacím režimu, je v podstatě reprografická služba založená na tzv. „just-for-you-digitizing“ principu. Tato služba umožňuje pořídit si na základě objednávky podané prostřednictvím interaktivního WWW formuláře digitální kopie „statických“ resp. papírových dokumentů, které jsou v přímém či „nepřímém“ dosahu Státní technické knihovny (zprostředkovaných např. přes MMVS) za podmínky dodržení příslušných předpisů a pravidel. Tato

služba je plně začleněna do struktury INVIK a na rozdíl od klasických reprografických služeb se uživateli nejeví jako zvláštní, fyzicky oddělené pracoviště, kam musí zajít s dokumentem, který si předtím vyhledal, objednal a vypůjčil. INVIK STK např. umožňuje vyhledat si požadovaný dokument v našem WWW katalogu, zjistit, zda je dotyčný dokument v tomto okamžiku k dispozici a, vedle již existující možnosti si jej objednat přímo ze záznamu příslušného dokumentu (a posléze si jej vyzvednout / vypůjčit – přičemž se uživatel musí pro dokument osobně dostavit), nabízí se nová možnost přímo si objednat digitální kopii některé jeho části.

Takto pořízenou digitální kopii si následně pak uživatel může běžným webovským prohlížečem přímo stáhnout z jeho chráněného konta na WWW serveru STK jako soubor v odpovídajícím vybraném formátu (JPEG, GIF či PDF), aniž by vůbec do knihovny musel chodit. Je pak již zcela na něm, zda tyto soubory bude číst přímo ve svém browseru, uloží si je na svůj lokální disk nebo je vytiskne na tiskárně a získá tím opět „původní“ papírovou verzi dokumentu. Je třeba zdůraznit, že uživatel může využívat data pouze pro vlastní potřebu – v souladu s autorským zákonem. Toto je zvláště zdůrazněno ve Smlouvě, v kap. Práva a povinnosti uživatele. Stejná zásada se vztahuje i na případy, kdy kopie zprostředkovává uživateli knihovna.

Toto jsou hlavní principy nové služby, která je v experimentálním provozu již od května 1997. Domníváme se, že její výhody zvláště docení mimopražští uživatelé, a to nejen ti, kteří mají přímý přístup na Internet, ale zároveň i ti, kterým tuto službu bude zprostředkovávat jejich knihovna v místě bydliště. *Základní nabídka standardizovaných formátů* digitálních kopií obsahuje formáty JPEG, GIF a PDF v rozlišeních 100-300 dpi. Ceny se pohybují v závislosti na rozlišení od 2,00 Kč–4,00 Kč za 1 stranu formátu A4.

INVIK STK a zahraniční uživatelé

Vzhledem k tomu, že zájem o zřízení uživatelského konta již projevil také několik zahraničních knihoven, ukázalo se, že je třeba dopracovat *anglickou verzi INVIK STK* pro zahraniční uživatele, zejména s ohledem na právní předpisy Evropské unie, týkající se poskytování elektronických služeb na Internetu. Anglická verze Smlouvy o zřízení uživatelského konta a výtah z Knihovního řádu STK – část Pokyny pro majitele uživatelských kont by měly být k dispozici již během září t.r.

Účast STK v programu RISK

STK podala žádost o grant v rámci Programu *RISK*, vyhlášeném Ministerstvem kultury ČR. Přidělené finanční prostředky budou použity na tyto základní oblasti:

1. Právní aspekty elektronických služeb, mezi které patří zejména:

- * aspekty autorskoprávní ochrany dokumentů a ochrany uživatele z hlediska odpovědnosti knihovny a z hlediska ochrany „spotřebitele“,
- * právní aspekty elektronických služeb poskytovaných prostřednictvím sítě Internet, resp. WWW,
- * převod dokumentů do strojem čitelné podoby a jejich zpřístupnění,
- * aspekty uživatelských kont, ochrany dat a platebních podmínek v rámci elektronického platebního styku,
- * předpisy Evropské unie spojené s poskytováním elektronických služeb,
- * určování rozhodného práva při poskytování elektronických služeb.

2. Překlad WWW stránek INVIK STK + základních právních dokumentů do angličtiny za účelem zpřístupnění kompletní anglické verze.

3. Technická expertiza zabývající se technickými problémy uživatelských kont, zejména z hlediska zpřístupnění na WWW.

4. Nákup hardware, potřebného pro optimalizaci technických parametrů v rámci jednotlivých procedur.

Závěr

Současná úroveň INVIK STK jako virtuální nadstavba knihovny v prostředí WWW kombinuje elektronický přístup k hmotným i virtuálním dokumentům s nabídkou různých způsobů jejich doručení uživateli. Nabídka a kvalita poskytovaných služeb vychází ze současných možností implementace nových technologií do tradičních služeb STK a směřuje k postupnému zavádění služeb nových. Tyto nové služby dosud nezahrnují všechny prvky, které se STK snaží zaintegrovat do kompaktního a komplexního informačního servisu INVIK STK. Mezi problémy, které je třeba dořešit, patří především již zmíněné právní aspekty poskytování elektronických služeb v prostředí Internetu, optimalizace procedur, technických parametrů a v neposlední řadě také hledání optimální úrovně uživatelského komfortu. V blízké době tak budou do nabídky INVIK STK postupně začleňovány další prvky zvyšující kvalitu a komfort služeb stávajících stejně jako budou zařazovány služby MVS a MMVS, které budou ve spolupráci s dalšími knihovnami nabízet možnost přímého interaktivního objednávání digitálních kopií zprostředkovaných dokumentů, které se nenacházejí ve fondech STK. Podle ohlasů na experimentální provoz INVIK STK, který byl spuštěn na jaře 1997, lze usuzovat, že nové služby připravované STK vycházejí vstřícně potřebám a požadavkům současných i potenciálních uživatelů STK, a že Státní technická knihovna je na dobré cestě v hledání optimálního způsobu uspokojování těchto požadavků a potřeb.

JAK TO S NÁMI ZAMÁVALO – ANEB POČÍTAČE A MY VE VÝPŮJČNÍM PROTOKOLU

Hana Hendrychová, Ivanka Horáková

Když jsme se zamýšleli nad obsahem a názvem našeho příspěvku, napadaly nás nejvíce asociace z oblasti filmové produkce.

Automatizace ve výpůjčních službách rovná se „Konec starých časů“. Pro charakteristiku změn, které čekaly na knihovnice, byl nejpříznačnější název „Výchova dívek v Čechách“. A pro finanční problematiku, která je s automatizací spojená, se určitě hodí název „Kouzelný měsíc“, ten by však využily knihovny i k řešení jiných bolestných problémů.

Když se SVK v Plzni rozhodla pro realizaci vlastního českého software, nebyla po počítačových firmách v Čechách ani stopa a zahraniční programy jsme znali z obrázků nebo letmé návštěvy pracoviště. Solidní zázemí předchozích průzkumů sice představovalo značnou sumu informací, ale celý provoz si pracovníci nedovedli představit. Díky značné tvůrčí invenci ing. Jiřího Kašpara a podrobné neustávající analýze knihovnických požadavků přišly první zkušenosti z automatizace katalogizačních a akvizičních postupů.

Čtenáři si pak velmi rychle zvykli na evidenční průkazy nového typu a zbýval jen krok k automatizaci vlastního výpůjčního systému. Od toho jsme očekávali velmi mnoho. SVK v Plzni pracuje v oblasti výpůjček cca se 750 000 fondem knih, stejná položka zbývá na ostatní druhy dokumentů. Půjčujeme dnes ze čtyř depozitních skladů a z hlavní budovy bez omezení.

Klasický výpůjční systém zde byl provozován známou papírovou formou a řazením všudypřítomných lístečků. Lístečky na rezervaci, papírky s platbou, ruční upomínání a věčné psaní adres na lístky s výzvou na rezervované publikace. Kolik papírových evidencí okolo výpůjčního protokolu bylo a jaký byl i počet chyb, to nám poměrně brzy ukázalo zavedení automatizovaných služeb. Lidský faktor, chyby, přehlédnutí se a hlavně anonymita chyb v lístkovém systému je nepopíratelné. Přínosem automatizace byla především přehlednost pracovních postupů a zastavení následné operace, pokud pracovník udělal v předchozím

postupu chybu. Rozhodně systém donutil všechny k maximální koncentraci ze dne na den.

Před vlastní automatizací jsme si stanovili postup prací - zásadou číslo jedna bylo nalepení čárového kódu na všechny nově získané publikace, zařazené do depozitářů, zásadou číslo dvě bylo nepůjčení publikace bez čárového kódu, což se od 2. ledna 1995 nestalo, ani nelze udělat.

Pracovníci odd. ochrany fondů tak adjustovali do dnešní doby cca 310 000 čárových kódů. Není rozdílů mezi výpůjčkou z hlavní budovy a z depozitářů mimo Plzeň. Pro informaci uvádím, že knihovna nemá kromě příručních knihoven a čítárny – obojí v prezenčním režimu, žádný volný výběr.

Pracovní list na pracovišti výpůjčního protokolu má základní varianty:

1) objednávka

- rezervace – s výzvou
- bez výzvy
- rušení rezervace

2) výpůjčka publikace (ze sekce)

3) vrácení publikace, příjem knih ze skladu

Knihy mohou být prolongovány, čtenář může být upozorněn na mnoho dalších skutečností: na stav čtenářského konta, stav poplatků, termíny vrácení, pořadí rezervací. Veškeré činnosti jsou konány na základě znalosti signatury knihy a snímání čárového kódu při jakékoli práci s knihou v ruce.

Nejdůležitějším momentem je vlastní obsluha čtenáře - podmínkou komunikace se systémem je platný čtenářský průkaz. V rámci obsluhy čtenáře má knihovník možnost vyhovět všem požadavkům čtenáře týkajících se výpůjčky, případně je může nabídnout. Zvyšuje se úloha komunikace se čtenářem, včetně nabídky dalších služeb knihovny, které mají např. prezenční charakter. Čtenář si tak například publikace potřebné k prezenčnímu studiu může objednat přímo do studovny. Při výdeji knih čtenáři počítač kontroluje, zda titul je skutečně určen danému čtenáři, případně signalizuje, z kterých depozitářů knihy přivezou, či omyl obsluhy. Sejmutím čárového kódu publikace je výpůjčka připisána čtenáři na konto s termínem vrácení, který je dán čtenářskou kategorií. Souhrnně se zadává požadavek na prodloužení všech výpůjček, lze prodloužovat i jednotlivé signatury.

Při vrácení systém prověří, zda je výpůjčka vracena v termínu, čtenář je informován o počtu dní, kterými překročil výpůjční lhůtu a o upomínkách, které mu byly zaslány. Systém upozorní i na vrácení

knih, které byly půjčeny jinému čtenáři. Čtenář může být informován o počtu rezervovaných titulů, o svém pořadí na jednotlivé tituly, může provádět změny rezervací (výzva, bez výzvy) a jejich rušení.

O všech změnách a provedených operacích souhrnně informuje závěrečný protokol, který se jedenkrát zakládá, kopii si odnáší čtenář. V období zavádění systému byla největším problémem právě komunikace se čtenářem, protože se všichni pracovníci seznamovali se symboly pro operativní ovládání celého systému.

Systém poskytuje komplexní přehled o stavu čtenářského konta, lze zpětně vysledovat „historii“ jednotlivých výpůjček. V případě sporu je k dispozici přehledný podklad k vymáhání. Systém eviduje všechny objednané signatury, knihy vydané ze skladu do výpůjčního protokolu rozděluje do jednotlivých sekcí (abecedně a číselně kombinované ABCDE 1–62). V každé sekci je v průměru 4–5 publikací a tak je pro čtenáře připraveno prakticky 1 550 publikací každý den. Na obrazovce se po sejmutí čárového kódu čtenářského průkazu objeví soupis připravených signatur ze všech skladů včetně rezervací a v políčku „uloženo“ značky: E 32, A 21, C 9, B 48, B 61 a pod.

Práce je dosti rychlá a operativní, ale klade také o něco větší fyzické nároky. Úložná lhůta 10 pracovních dnů je dostatečně dlouhá, aby si čtenář své knihy vyzvedl. Jedenkrát týdně ráno rychlá revize signalizuje nevyzvednuté publikace po úložné lhůtě a ty jsou vráceny do skladu nebo připraveny pro dalšího zájemce v pořadí.

Pracoviště skladu je vlastně v nepřetržitém spojení s výpůjčním protokolem. Objednané signatury se dostávají na soupisy, skladový pracovník prostě převezme z tiskárny požadavky, vyhledá ve skladu, sejme čárové kódy (tím je publikace vyřazena za skladového hospodářství) a expeduje do výpůjčního protokolu.

Opačný postup postihuje vrácené knihy, ty jsou snímáním vydány z výpůjčního protokolu a jsou jakoby na cestě do skladu, snímáním ve skladu jsou přijaty zkráceně řečeno do stavu. V tomto okamžiku jsou připraveny opět pro čtenáře. Ošetřené jsou samozřejmě situace rezervací a tehdy výpůjční protokol zařadí knihu opět pod signalizovanou značku už na vlastním pracovišti.

Každá z operací prováděných na obou pracovištích je dostatečně jistěna snímáním čárového kódu i zvukovým signálem. I v našich provozech dochází, stejně jako u Vás, ke ztrátám knih. V tomto případě systém zablokuje signaturu tohoto výtisku proti další objednávce. Čtenář, který ztrátu ohlásil a jedná s knihovnou o náhradě, je po určité dobu systémem vyňat z režimu sankčních poplatků a má prostor k řešení přestupku.

Čtenáři si velmi rychle zvykli na automatizovaný systém a stejně bez zábran využívali počítač, kde si mohli samostatně objednávat, přičemž se jim na obrazovce při zadání signatury objevil i příslušný depozitář, případně možnosti rezervace i pořadí.

Vyjmenovala jsem zde více než 20 operací, které v systému rutinně fungují a dnes jsou prakticky knihovníky realizovány jako samozřejmost.

Ale začátky byly krušné. Představte si, že najednou po letech nemáte oporu v papíru a tužce, že se lehce nervózní spoléháte, že na té obrazovce se skutečně objeví Novák Jaromír i s adresou a výpůjčkami, natož když ani na průkazu není jeho jméno. Že se třesete při stisknutí každého tlačítka a tiše doufáte, že to udělá to, co to dělat má. Musím Vám říci, že z počátku byly telefonické dotazy z přízemí (výpůjční protokol) do druhého patra (sklad) velmi lakonické – VYLEZLO TO ? – odpověď JO, LEPÍME. (Dotaz na soupis žádaných signatur, sklad odsouhlasil a konstatoval, že než půjčí, musí nalepit čárový kód). Český čtenář trochu systému věřil, ale chtěl se jistit. Občan bránící se všem dotazníkům a formulářům chtěl protokol o výpůjčce s termíny lhůt k vrácení. A tak jsme mu vyhověli.

Systém má pro naše pracovníky dvě základní výhody – má velmi příznivě a podrobně řešenou českou komunikaci a akceptuje speciální podmínky fondu SVK. Zároveň je dostatečně obecný v knihovnickém prostředí, aby mohl být uplatněn v jiné knihovně. Při statisících operací, které systém vykonává a které překročily několikanásobně naše odhady, je pozitivem, že jeho autor pracuje v prvním patře budovy, zná každý „uzlík“ na síti.

Po počátečních obavách a také trochu přirozeném strachu pracovníků výpůjčního protokolu se v mnohém obohatila nabídka služeb čtenářům. Nové automatizované pracoviště je nepochybně i fyzicky náročnější na koncentraci knihovníků a při výdeji objednaných publikací je zátěž často značná. Vstřícnost a ochotu pracovníků však technika nikdy nenahradí.

Spolu s automatizací výpůjčního protokolu došlo ještě k zásadní změně v provozu budovy k vytvoření jednotného platebního místa – pracoviště pokladny a evidence. Zde se bez ohledu na pohyb čtenáře po odděleních SVK soustředí a aktualizují jeho veškeré platby na čtenářském kontě a při odchodu z knihovny čtenář poplatky vyrovnává. Nezaplacení sankčních poplatků blokuje absenční služby, nezaplacení ostatních poplatků v určité výši zablokuje služby pro čtenáře v celé šíři.

Precizní funkce pokladny řešila spory o platby z prodlení i sankční

platby, a to se projevilo příznivě i na výši tržeb. Nesporně rovněž došlo k větší cirkulaci frekventovaných publikací.

Automatizovaný výpůjční protokol byl pro nás rozhodně mezním krokem ke změně pojetí knihovnických činností. Přes všechny technické problémy v budově s metrovými zdmi a v podstatě se stavebně nepřizpůsobitelným interiérem nebyl, kromě údržby o dovolené, systém odstaven, nedošlo ke ztrátě dat a kromě výpadku elektrické energie ve středu města běží již 33 měsíců KIMS od 8.00 do 19.00 hod. nepřetržitě.

Čekáme s napětím výsledky a odezvu čtenářů po otevření elektronického katalogu, který nesporně rozšíří vstup do knihovnických fondů a podpoří celý automatizovaný provoz SVK v Plzni.

Pokud by mohlo být zakončení našeho příspěvku stejné jako úvod, pak mi dovoluňte říci, že jsme si prožili období, kdy nás napadalo jen heslo Díky za každé nové ráno. Ale do budoucna nás snad bude potkávat jen pohoda Indiánského léta.

SYSTÉM ALEPH A JEHO APLIKACE VE VÝPŮJČNÍM PROCESU MZK

Blanka Sapáková, Jana Shejbalová

Automatizovaný knihovnicko-informační systém ALEPH je vnitřně členěný na moduly akvizice, katalogizace, evidence seriálů, výpůjční služby a vyhledávání v OPACu. S prvníma dvěma moduly se zpravidla začíná v každé knihovně v jakémkoliv systému a nebylo tomu jinak ani v případě Moravské zemské knihovny v Brně. Knihovna začala automatizovaně zpracovávat přírůstek knih od roku 1993 v systému TINLIB, který byl v rámci projektu CASLIN nahrazen v roce 1995 systémem ALEPH. Úspěšně jsme si zpracovali konverzní program,¹ který m dosud převádíme záznamy přírůstků nejen z TINLIBu, ale i z ISISu a KIMSu – tedy ze šesti státních vědeckých knihoven, z nichž je průběžně tvořen souborný katalog KAKS, který je k dispozici na Internetu.²

Zavedení modulu výpůjčky je z pohledu čtenářů nejžádanější, z pohledu knihovníků nejnáročnější. V MZK byl modul uveden v život jako poloprovaz v září 1996 a v plném rozsahu pro absenční výpůjčky od 1.března 1997.

Dosavadní praxe výpůjčního systému se vyznačovala dlouhodobě vyladěnou funkčností vyžadující disciplinovanou protokolovanou evidenci i svou složitostí však přinášející nemožnost odstranění chyb vzniklých i v procesech předcházejících výpůjčce. Bylo zřejmé, že jediné možné zkvalitnění služeb spočívalo ve využití počítačové evidence, jak ji nabízel v našem případě systém ALEPH. K jeho zavedení bylo třeba splnit dvě podmínky – vytvořit evidenci uživatelů a všechny půjčované knihy uložit do počítače a označit čárovým kódem. Prvním krokem tedy bylo vytvoření báze dat čtenářů, kterých má MZK asi 30 000. Do databáze se zapisuje: rodné číslo čtenáře, příjmení, jméno, akademický titul, bydliště včetně přechodného, dosažené vzdělání a u studentů škola, kterou studují. V závislosti na dosaženém vzdělání nebo typu studia je

¹Škrla, David: Konverze katalogizačního záznamu mezi systémem ALEPH, ISS/MAKS a TINLIB Infocus, 1, 1995, č.3, s.70-72

²Na WWW: <http://www.mzk.cz> nebo pomocí TELNETu opac.mzk.cz (login: visitor)

vystaven čtenářský průkaz příslušné čtenářské kategorie.

Status uživatele	Typ	Kategorie
01	A	vědečtí pracovníci, vysokoškolští učitelé
02	Ak	zaměstnanci MZK i důchodci
03	B	čtenáři s vysokoškolským vzděláním
04	Ba	studenti humanitních oborů
05	Bb	studenti užitých věd
06	C	čtenáři se středoškolským nebo základním vzděláním
07	Dk, Do	studenti středních škol
08	Z	zahraniční studenti s čtenáři pro prezenční studium
09	AU	organizace a ústavy
10	MVS U K	
11	MVS TK	
12	MVS PK	
13	P	jednorázové prezenční studium

Průkazy jsou opatřeny čárovým kódem, typem čtenářské kategorie a jménem čtenáře. Modul evidence uživatelů umožňuje prolongovat čtenářské průkazy po zaplacení ročního poplatku kdykoliv ke konkrétnímu datu, vždy s roční platností. Umožňuje vyhledávat v databázi podle jména, rodného čísla a čárového kódu.

Automatizace samotného výpůjčního procesu v knihovně, která má ve svých fondech několik miliónů svazků, ze kterých je jen nepatrná část zpracována automatizovaně, byla značně komplikovaná. Především bylo třeba najít řešení, jak rychle zaregistrovat půjčované dokumenty živého fondu, které nemají záznam v automatizovaném systému.

Postupy retrokonverze jsou známé. Také jsme uvažovali o průběžném zpracovávání knih, které se vrací z výpůjčního procesu, avšak tento přístup se nám jevil zdlouhavý a náročný na personální zajištění. Rozhodli jsme se pro retrospektivní zpracovávání žádaných knih před jejich zapůjčením, které má tři fáze.

Na začátku jsou to pracovníci půjčovního oddělení, které s knihou v ruce vytváří zkrácený záznam, jenž obsahuje tyto údaje: název, signaturu, status exempláře a čárový kód.

Statusy exemplářů

31	výpůjční lhůta 1 měsíc
77	0 po revizi
88	probíhá retrokonverze
91	seriál
96	prezenční výpůjčka
99	ztráta

Doplnění záznamu je již záležitostí druhé fáze, když oddělení retrokonverze podle katalogizačního lístku doplňuje další údaje: autor, rok vydání, jazyk, zemi a především doplní počet exemplářů stejného titulu vypsáním statusu 88 bez vyhledání knihy, tedy bez nalepení čárového kódu. Třetí fáze se předpokládá v doplnění minimálního záznamu využitím projektu RETROKON, tedy stahováním záznamů české produkce z báze bodované Národní knihovnou, na níž se kromě naší knihovny podílí i další státní vědecké knihovny.

Pro periodika byl zvolen jiný postup. Převážná většina je určena k prezenčnímu půjčování ve studovně a neprojde proto půjčovnou. Protože ve skladu jsou ponejvíce uložena podle vlastní lokace, byly jednotlivé tituly podle názvu zapsány do počítače a na jeden svazek (u frekventovaných titulů na všechny) nalepen čárový kód. Tím lze titul najít v počítači a vyžádat.

Již od počátku nám bylo zřejmé, že není možné půjčovat dvojím způsobem, klasicky a automatizovaně. Proto byl čtenářům zaslán dopis vysvětlující změny v půjčování, s požadavkem na vrácení půjčených dokumentů. Rozeslali jsme 4 500 dopisů a v krátké době se nám podařilo téměř uzavřít tradiční lístkový výpůjční protokol.

Absenční půjčování

Zavedením automatizovaného výpůjčního procesu došlo v zásadě ke zjednodušení administrativy z pohledu čtenáře i knihovníka.

Automatizovaná evidence a tištěné výstupy
automatizovaný proces

- 1) evidence výpůjček
- 2) retrokonverze nezpracovaného fondu

tištěné výstupy

- 1) potvrzení o výpůjčce (jednotlivě pro každý exemplář)
- 2) potvrzení o vrácení (souhrnný účet)
- 3) upomínky a rezervace

Čtenář má dvě možnosti, jak si objednat požadovanou knihu:

a) Elektronickou cestou pomocí účtu visitor. Čtenář si najde požadovanou knihu v OPACu a přímo si o ni požádá. Elektronická objednávka se po vytištění posílá přímo do skladiště, které požadovanou knihu expeduje na půjčovnu. Velkou výhodou je, že čtenář si nemusí knihu objednávat přímo v knihovně, ale tam, kde se může připojit na Internet.

b) Čtenář si vyhledá požadovanou knihu klasickým způsobem a požádá o ni prostřednictvím zjednodušené žádanky.

Žadané knihy se na půjčovně retrokonverzně zpracují a zapůjčí se na účet půjčovny. Teprve při návštěvě čtenáře jsou z účtu odepisovány a zapůjčeny na účet konkrétního čtenáře (tímto procesem se získává přehled o vyhledaných knihách ze skladiště, které dosud nejsou vydány čtenáři).

Modul výpůjčního protokolu zajišťuje veškeré činnosti spojené s realizací výpůjčky, její prolongací, rezervací a upomínáním. Výpůjčka se realizuje sejmutím čárového kódu ze čtenářského průkazu a sejmutím čárového kódu půjčovaného dokumentu

Vrácení dokumentu je ještě jednodušší, není potřeba čtenářský průkaz, po sejmutí čárového kódu vráceného dokumentu se vytiskne potvrzení o vrácení, které dostává čtenář. V případě, že si vrácený dokument někdo rezervoval, vytiskne se oznámení o rezervaci, které má podobu korespondenčního lístku. Systém však automaticky nezruší evidenci o výpůjčkách, u nichž byla překročena výpůjční lhůta. Takové případy je třeba řešit „individuálně“, tedy se čtenářem vyřídit poplatky z prodlení a prostřednictvím čárového kódu z průkazky čtenáře, zrušit záznamy o výpůjčkách s překročenou výpůjční lhůtou.

Prolongaci si může čtenář provádět ve svých výpůjčkách sám za předpokladu, že má platný čtenářský průkaz a nemá překročeny výpůjční lhůty půjčených dokumentů. Je-li některá z jeho výpůjček re-

zervována, nedá se však tato prodloužit. Tiskový výstup o přehledu výpůjček vytiskne čtenáři na požádání půjčovna.

Takto v podstatě s velkým pracovním nasazením pracovníků půjčovny při retrokonverzi živého fondu, probíhá automatizované absenční vypůjčování, které přineslo čtenářům značné výhody a časové úspory.

Od letošního školního roku, respektive od srpna 1997 se přistoupilo k automatizaci prezenčních výpůjček. Prezenční výpůjčky se navázejí ze skladiště do studovny, kde se podle čárového kódu čtenářského průkazu uváděného na žádance ukládají, jak do databáze absenčních výpůjček, tak na volně přístupný regál, a to podle posledního dvojčíslí čárového kódu. Retrokonverzi v tomto případě zajišťuje skladiště, evidenci o vypůjčení a vracení pracovníci studoven.

Prezenční půjčování

Evidence o zapůjčení
a vracení dokumentů

Retrokonverze
nezpracovaného fondu

Výpůjční proces má své požadavky a teprve v praxi se objeví nedostatky automatizovaného systému. Ukazuje se, že

- Není dobře, když systém je otevřený daleko širšímu okruhu zaměstnanců než tomu bylo při klasickém způsobu půjčování, kdy výpůjčky zprostředkovávalo výpůjční oddělení a v současné době mají možnost vstupu do záznamů o výpůjčce i pracovníci MVS a studovny.

Abychom zkorigovali počet zaměstnanců vstupujících do modulu cirkulace, zřídili jsme Sub-library, která je sice přístupná přes modul cirkulace, ale veškerá činnost je ošetřena tak, že se odehrává mimo protokol absenčních výpůjček. Na tomto principu fungují prezenční výpůjčky.

- Čtenářské průkazy se jménem neposkytují dostatečnou ochranu čtenáře při zcizení, proto by bylo vhodné přistoupit k výměně čtenářských průkazů.

- Automatizovaný systém umožňuje čtenáři si rezervovat neomezené množství exemplářů jednoho titulu, ale systém již nezruší druhé rezervace, pokud jeden výtisk již čtenář dostal. Znamená to, že při negativně vyřízené objednávce se objednávaný titul automaticky zařadí do čtenářova účtu rezervací, ze kterého jsou při vrácení požadovaného titulu čerpána data pro tisk oznámení o rezervaci. Čtenář pak může stále dostávat oznámení na tituly, které již vlastně dostal.

Po skončení fáze retrokonverze, kdy budou všechna data o knižních jednotkách uložena v rozsáhlé databázi systému ALEPH, všechny výpůjčky a rezervace budou probíhat automatizovaně, se práce knihovníků zrychlí a zjednoduší. To samozřejmě pocítí také uživatelé knihovny-čtenáři. Jejich výpůjčky budou vyřízeny rychleji a administrativa (prodlužování, rezervace, vrácení knih) se stane jednodušší a přehlednější.

PĚT LET AUTOMATIZOVANÉHO VÝPŮJČNÍHO PROTOKOLU V OKRESNÍ KNIHOVNĚ V TÁBOŘE

Alena Otrubová

Automatizovaný výpůjční protokol Okresní knihovny v Táboře je úzce spjat již s počátky zavádění knihovního systému LANius do provozu knihovny. První modul systému, tj. vkládání údajů o nových přírůstcích i retrospektivní vkládání, jsme začali používat od počátku roku 1992. V září téhož roku jsme zpřístupnili čtenářům druhý modul, online katalog. Zcela logicky následovaly práce na modulu třetím, tj. na výpůjčním protokolu.

Dovolte mi úvodem krátké zastavení nad některými momenty počátečního období. Vlastnímu zavedení automatizace do této oblasti knihovnické práce předcházely dlouhé hodiny diskusí knihovnic s programátory systému. Tato etapa byla mimořádně složitá pro obě strany. V té době nebyl v našich veřejných knihovnách žádný srovnatelný výpůjční protokol, nebylo kde se poučit, kde sbírat zkušenosti. Museli jsme se doslova pustit do objevování nepoznaného se všemi klady i záporů této varianty řešení. Při vzniku 3. modulu – pro jednoduchost budu používat zkrácený název namísto dlouhého „automatizovaný výpůjční protokol knihovního systému LANius“ – hrál podstatnou roli dosavadní způsob evidence výpůjček, čtenářů i další agenda kolem výpůjčního protokolu. Bylo třeba, aby systém tyto procesy zvládl bez problémů a aby zachytil všechny důležité okamžiky provozu v půjčovních veřejných knihovnách. Výrazná změna očekávala nejen knihovnice, ale i čtenáře. Dosud užívané klasické papírové legitimace mizely do nenávratna. Nahradily je plastové karty s čárovým kódem velikosti obvyklé kreditní karty. Mimochodem, i úvahy o rozměrech nové legitimace prošly určitým vývojem, původně jsme zamýšleli zachovat velikost dosavadní legitimace. To byla změna, která byla zřejmá na první pohled, další měli čtenáři teprve poznat a zmíním se o nich později.

Naprostá novost této oblasti, ale i ten fakt, že jsme neměli ještě kompletně uložený fond oddělení pro dospělé čtenáře, kde jsme s 3. modulem začínali, nás vedly v počátečním období ke dvojí evidenci výpůjček. Zachovali jsme klasický sádkový výpůjční protokol, ale současně jsme

zahájili i provoz 3. modulu na jednom počítači, a to od 1. ledna 1993. Pracovnice v půjčovně se v té době opravdu nenudily a prošly nelehkým obdobím. Tato fáze se však ukázala jako nezbytná pro další úpravy systému a trvala do září téhož roku. Naštěstí jsou takového postupu ušetřeny knihovny, které vstoupily do světa automatizace později. Původně neplánovaná návaznost na rekonstrukci budovy knihovny umožnila po několika měsících zkušebního provozu plynulý přechod do nového oddělení pro dospělé čtenáře od listopadu 1993 pouze s 3. modulem, bez obvyklých výpůjčních sáčků. Spojení obou fází, tj. automatizace a rekonstrukce, se zde ideálně prolulo – výsledný efekt pro návštěvníky nového oddělení byl, jak ukazuje jejich stále narůstající počet, zřejmě úspěšný.

Jak probíhalo retrospektivní ukládání fondu do počítače, pokračovalo i zavádění 3. modulu v dalších odděleních knihovny – od ledna 1995 v dětském oddělení a od dubna letošního roku v oddělení hudebním. Definitivně jsme tak ukončili automatizaci výpůjčního protokolu v celé knihovně.

Nyní k vlastnímu 3. modulu. Od své počáteční podoby až k dnešnímu stavu doznal podstatných změn. My, knihovnice, jsme byly velmi naivní, když jsme se před jeho uvedením do provozu v závěru roku 1992 domnívaly, že jsme seznámily programátory se všemi situacemi, které mohou při půjčování nastat a které by měl systém zachytit. Časem se objevila řada dalších operací, které bylo třeba do programu zabudovat. Svými poznatky přispěli i autoři systému po té, co hlouběji pronikli do odborné knihovnické problematiky výpůjčního procesu a agendy s ním spojené. Mnoha podnětnými připomínkami ovlivnily tvář 3. modulu i další knihovny, které ho začaly používat.

Podle mého názoru se ve 3. modulu nejvíce zúročí náročná a zdlouhavá práce, kterou je retrospektivní zpracování fondu s každým jednotlivým dokumentem v ruce. Zjednodušení, zrychlení a zpřesnění veškerých činností, souvisejících s výpůjčním protokolem, je velmi výrazné a efektivní. Modul výpůjčního protokolu je zřejmě nejpracovanějším v celém systému LANius. Jeho základní účel, tj. evidence výpůjček, vychází z principu využití scanneru a čárového kódu, který je nedílnou součástí každého dokumentu. Stručně jen výčet nejdůležitějších funkcí systému. Lze odděleně evidovat výpůjčky prezenční a absenční. V modulu výpůjčního protokolu se evidují čtenáři a některé základní údaje o nich, sleduje se dodržování výpůjční lhůty, řádné placení všech poplatků, přímo z výpůjčního protokolu lze provádět rezervaci požadovaných titulů, tisknout upomínky i zamluvenky, zjistit řadu podstatných informací o dokumentu i o čtenáři, zpracovávat mnoho různých sta-

tistik – at už v klasické formě seznamu či statistického deníku nebo v přehledných výkazech. Rovněž evidence MVS je součástí tohoto modulu, nejnověji pak i tisk žádanek na MVS, jejíž frekvence po rozšíření souborného katalogu SKAT rapidně roste. Lze samostatně evidovat výpůjčky absenční i prezenční. Modul si rovněž hravě poradí s takovými záluďnostmi výpůjčného protokolu (u nás např. v hudebním oddělení), kdy mají jednotlivé druhy dokumentů různé výpůjční lhůty, různé poplatky za upomínky a různé poplatky za půjčení. Obrovskou předností oproti původní verzi 3. modulu je možnost každé knihovny zvolit si většinu parametrů jednoduchým nastavením podle místních podmínek vlastními silami, bez zásahu programátorů nebo servisních pracovníků. 3. modul obsahuje ještě řadu úkonů a operací, jejichž vyjmenování není účelem tohoto příspěvku. Podrobné informace jsou dostupné u firmy LANius.

Nezanedbatelným faktorem při automatizaci výpůjčného protokolu je zálohování dat a zajištění jejich bezpečnosti. Ve 3. modulu je tomuto problému věnována velká pozornost – nikdo z nás by nechtěl přijít o základní údaje výpůjčného procesu. V průběhu provozu protokolu probíhá on-line zálohování „životně důležitých“ dat (údaje o čtenářích, poplatcích a výpůjčkách) automaticky každých 20 minut. Při haváriích systému, jako je např. výpadek elektrického proudu, selhání UPS, zásah blesku) se automaticky prověří zálohy a obnoví se aktuální stav před poruchou. Díky důkladnému zajištění dat jsme tedy bez obav, dosud jsme neměli žádné komplikace tohoto charakteru.

Na zavedení zcela odlišného průběhu výpůjčného protokolu si čtenáři zvykli rychle a bez problémů. Nezaznamenaly jsme žádné nesouhlasné ohlasy a poměrně snadno se vžily nové možnosti systému. První nejvýraznější změnou byla nová forma legitimace, ze které nyní nelze získat informace o poslední návštěvě v knihovně a o počtu výpůjček. Kdo má zájem, velmi rychle se naučí požadovat vytištění dokladu o vypůjčených knihách, doplněného navíc proti předešlé legitimaci několika dalšími důležitými informacemi. Často čtenáři chtějí vědět, zda už konkrétní titul měli půjčený. Počet rezervací po zvýšení spolehlivosti zamluvenkové služby je takový, že nám jako rozpočtové organizaci výdaje za známky začínají komplikovat rozpočet knihovny. Důsledné sledování dodržování výpůjční lhůty a nekompromisní vymáhání poplatků za upomínky zvyšuje obrat knihovního fondu a učí čtenáře kázně. Což ovšem neznamená, že bychom ze všech čtenářů vychovali ideály podle našich představ. Bohužel to není reálné a tak i my, jako všechny ostatní knihovny, máme mnoho problémů s neukázněnými čtenáři, kteří nereagují na žádné upomínky ani vyhrůžky. 3. modul ve spolupráci s 2. mo-

dulem, tj. on-line katalogem, nemilosrdně odhalil další pravdu – ztráty knih přímo z volného výběru. Jejich počet – spíše však vědomí o nich, protože čtenáři kradli vždy, jen jsme o tomto faktu neměli takový přehled – začal natolik narůstat, až nás donutil provést revizi fondu. Stále častěji totiž nacházeli návštěvníci knihovny v on-line katalogu knihu, která by podle počítače měla být ve volném výběru, ve skutečnosti však chyběla.

Jak přijaly za svůj nový výpůjční protokol pracovnice knihovny? Samozřejmě měly zpočátku obavy, po zvládnutí technické stránky věci, tj. seznámení se se všemi možnostmi 3. modulu, nastalo brzy uklidnění a běžná každodenní rutina. Systém totiž opravdu přináší ve výpůjčním procesu velkou pomoc. Projde-li tábořskou knihovnou denně včetně sobot průměrně na 500 čtenářů, je nemyslitelné zvládat nápor návštěvníků bez existence takového nástroje, jako je automatizovaný výpůjční protokol. Nabízí se otázka, zda by přicházelo tolik čtenářů, především z řad mladých lidí, kdyby knihovna neposkytovala moderní formy jak služeb, tak i přístupu k informacím.

Bezprostřední návaznost na výpůjční protokol má nejnovější modul systému LANius, který jsme měli možnost ověřit v praxi během 10 pracovních dnů v červenci letošního roku. Jde o modul Revize knihovního fondu a nemohu se o něm nezmínit. Při jeho použití jsme ve velmi krátkém časovém úseku provedli za pomoci tří scannerů revizi celého fondu odd. pro dospělé. I zde je využití automatizovaného systému v knihovně vynikajícím pomocníkem – všichni známe dosavadní zdlouhavé a často nedůsledné a nepřesné revize knihovního fondu za použití klasických nástrojů, tj. papíru a tužky. Představa revize téměř 60 tisíc svazků v klidném pracovním tempu a obvyklé pracovní době, při 8-9 pracovnících za 10 dnů – o tom se nám ještě před nedávnem ani nesnilo.

Automatizace výpůjčního protokolu je logicky v naprosté většině cílem těch knihoven, které si pořídily nejen systém LANius, ale i ostatní knihovní systémy. O jeho zavedení rozhoduje, jak velká část fondu je uložena v počítači. Výpůjční protokol systému LANius k 1.8.1997 vlastní 83 knihoven, naprostá většina z nich ho už provozuje.

Vím, že knihovníci nejsou řazeni mezi nejprogresivnější profese. Často se o nás dokonce říká, že jsme velmi konzervativní. Situace v našich řadách se mi však nejeví tak kritická. Kdyby tomu tak bylo, těžko by v oněch výše uvedených knihovnách tak rychle zdomácněl automatizovaný výpůjční protokol se vším, co k němu patří. Myslím, že to představuje pro naše veřejné knihovny i poměrně příznivou perspektivu dalšího vývoje.

SYSTÉMOVÝ PŘECHOD VÝPŮJČNÍHO PROTOKOLU V KNIHOVNĚ KARLA DVOŘÁČKA VE VYŠKOVĚ

Vladislav Raška

Naše knihovna hned po zakoupení prvního počítače v roce 1990 koupila i uživatelské právo ke knihovnickému softwaru MAKS, tehdy jedinému dostupnému knihovnickému programu v republice.

Naším prvořadým úkolem se stalo samozřejmě co nejdříve převést náš listkový katalog do elektronické podoby, a to v přijatelném časovém období. Toužili jsme totiž alespoň jedno naše oddělení brzy uvést do automatizované podoby; nejsnazší se pro to zdálo začít oddělením pro děti. Situaci nám trochu usnadnila (později jsme zjistili, že i znesnadnila) možnost získat pro tuto zdlouhavou, jednotvárnou a náročnou, ale pohříchu potřebnou, trpělivou a přesnou práci dvě praktikantky z pracovního úřadu. S jejich pomocí a s nasazením všech knihovníků, kteří nebyli ve službách, což v praxi znamenalo, že se s výjimkou prázdninových měsíců, kdy chod knihovny byl omezen na pouhé tři dny v týdnu, k této činnosti jen zřídka dostali erudovaní knihovníci – samozřejmě se jednalo výhradně o knihovnice, to jen já v mužské ješitnosti používám tvar maskulina. Neblahé důsledky této kvapné práce nezainteresovaných pracovníků nacházíme v elektronickém katalogu ještě dnes. Je nasnadě, že tato činnost se nemohla obejít bez postupného rozšiřování počítačové techniky.

Ve snaze urychlit retrokonverzi jsme přistoupili k ukládání starého kmenového fondu (beletrie) do upraveného pracovního listu, což představovalo zkrácený katalogizační záznam (autor, název, přírůstkové číslo, signatura, cena, druh dokumentu, jazyk dokument a čárový kód). Pracovní list pro naučnou literaturu byl rozšířen o věcné zařazení a klíčová slova. Výpůjční protokol MAKS dodatečně pro NK ČR zpracoval Ivo Dobiášek, který byl v té době i naším externím spolupracovníkem. A tak nic nebránilo tomu, abychom v září roku 1992 vybavili uživatele novými čtenářskými průkazy, které obsahovaly čárový kód. Po retrokonverzi bylo v dětském oddělení asi deset tisíc evidovaných svazků ve volném výběru. Vrácené knihy byly evidovány již během provozu výpůjčního protokolu.

Od září následujícího roku, po elektronickém zpracování volného výběru fondu dospělého oddělení, příruční knihovny a aktuálního skladu, mohl být zahájen automatizovaný provoz i v našem druhém oddělení; jeho databáze obsahovala tehdy asi 56 tisíc záznamů, tj. svazků. Nové přírůstky knihovního fondu byly samozřejmě hned od počátků automatizace zpracovávány ve formě úplného katalogizačního záznamu. Naše knihovna se tak stala první plně automatizovanou v republice. Nové hudební oddělení otevřené na podzim roku 1995 zahájilo provoz samozřejmě již v automatizovaném výpůjčním protokolu. Od roku 1994 jsou všechna oddělení knihovny propojena lokální sítí Novell.

Po dvou letech provozu, kdy Národní knihovna přestala s aktualizací tohoto systému a kdy ještě nebyla jeho síťová verze, nám tento levný a poměrně solidní program již přestával vyhovovat – umožňoval totiž vypůjčit již půjčený dokument, jednotlivé svazky titulů musely být evidovány samostatně, což např. při rezervaci způsobovalo, že musely být rezervovány všechny svazky požadovaného titulu. Nebylo navíc jasné, bude-li tento systém někdo dále rozvíjet.

Začali jsme se seznamovat s jinými knihovnickými systémy, které se mezitím objevily, a hledali jsme mezi nimi takový, který by vyhovoval našim podmínkám a zkušenostem. Přitom standardní MAKS nás nenuťil k unáhlenému výběru. Jako nejvýhodnější knihovnický systém, jehož moduly slibovaly uspokojení všech rostoucích nároků, se nám jevil Rapid Library, a ten jsme také koncem roku 1995 zakoupili. Tento systém je programově otevřený pro případné další úpravy a doplňky, nabízí veškerý knihovnický komfort v přívětivém uživatelském prostředí, a to jak pro knihovníky, tak i pro uživatele. Navíc umožňoval konverzi dat z České národní bibliografie. Jeho veřejně přístupný elektronický katalog může být vystaven na Internetu, což umožní čtenářům, že si budou moci na svém domácím počítači vybírat knihy, provádět snadno různé rešerše, zmluvky na vypůjčené knihy, návrhy deziderát atd. To vše mohou činit uživatelé knihovny na počítačích ve výpůjčním oddělení samozřejmě již od podzimu roku 1996, ale teprve zavedení pevné linky Internetu v druhé polovině roku 1997 plně umožní využívat všech jeho možností.

Počátkem roku 1996 nás čekala konverze dat, a zde se opět ukázala výhoda Výměnného formátu MAKS. Po provedené konverzi na vzorku dat se upřesnily pole – tágy, do nichž jsme data ukládali. Celková konverze dat pak proběhla bez problémů. Bylo nutné však záznamy jednotlivých svazků od jednoho titulu sjednotit do jednoho záznamu (svazky se stejným přírůstkovým číslem se sjednotily automaticky, jen u centrálního fondu a původního kmenového fondu jsme museli provést

sjednocení jednotlivě). Nakonec jsme obdobně zkonvertovali databázi čtenářů. A tak opět počátkem září naši uživatelé si začínali vypůjčovat dokumenty v novém systému Rapid Library, zatímco jejich dřívější výpůjčky se ještě nějakou dobu vracely do starého MAKSu. Při oslavách sto let veřejné knihovny ve Vyškově na podzim loňského roku byl Rapid Library již v naší knihovně dokonale domestikován.

Knihovnice, zvyklé již na jednodušší knihovnický systém, se po krátkém zaškolení snadno naučily ovládat i všechny moduly systému nového, zvláště když firma Cosmotron vše dobré, na co si zvykly zachovala a ochotně provedla veškerá další přízpůsobení. Občas se přece jen ukázalo, že nejobtížnější je zbavit se starých návyků a respektovat ne vždy stejná systémová pravidla.

Při zpracování dokumentů – abych se i této oblasti alespoň letmo dotknul – je výhodné přebírání již vytvořených údajů ze souborů autorit, výstupy dodacích listů jsou řazeny podle dislokace a obsahují i finanční částky a přírůstková čísla. Umožňuje nám to podchytit přírůstky všech knihoven na okrese, jimž doplňujeme knižní fond. Není mi třeba zde uvádět všechny výhody tohoto knihovnického systému, jsou dostatečně známy a dobře popsány třeba i v předchozích sbornících této konference.

Uživatelé přijali nový knihovnický systém jako naprostou samozřejmost, a tak u uživatelských počítačů můžeme vidět čtenáře všech věkových kategorií, neboť mnozí si navykli nejdříve vyhledat své požadavky v počítači a teprve potom, je-li požadovaný dokument přístupný, jej na náležitém místě vyhledat. Jejich spokojenost z rychlé a přesné informace, je pro nás znamením toho, že konáme dobrou a potřebnou práci a zároveň nás vede k zamyšlení, co nového jim nabídneme zítra, ještě dříve než to oni začnou požadovat.

ZKUŠENOSTI S VÝPŮJČNÍM PROTOKOLEM TINLIBU V MĚSTSKÉ KNIHOVNĚ V CHRUDIMI

Hana Mazurová

Automatizace v Okresní knihovně v Chrudimi začala v roce 1991 v rámci širší koncepce přeměny knihovny v moderní kulturní instituci. Dosavadní podmínky byly do té doby zcela nevyhovující, veškeré vybavení se již přežilo a hygienické podmínky nesplňovaly základní normy. Bylo proto jen otázkou času, kdy budou nadřízené orgány nuceny tuto havarijní situaci řešit. Zároveň bylo zřejmé, že se budeme muset zabývat i otázkou modernizace knihovnického provozu.

Od roku 1992 začala intenzivní příprava jak na rekonstrukci nově zakoupeného objektu, tak na automatizaci knihovnické práce. Knihovna v té době vlastnila program MAKS/ISIS a nejprve jsme začali s katalogizováním nových knih, krátce na to i s retrokonverzí katalogů. Dohodli jsme se, že je důležité nejprve zpracovat celý knižní fond a teprve potom přistoupit k automatizovanému výpůjčnímu protokolu. Myšlenku, že zpřístupníme pouze část fondu, jsme zamítli především z ohledu na komplikace, které by tato varianta přinesla oddělení služeb.

Zpočátku probíhala retrokonverze podle katalogizačních lístků, ale záhy jsme si uvědomili zpětnou vazbu na výpůjční proces a sice, že každá kniha musí být opatřena čárovým kódem. Začali jsme o celé problematice uvažovat především s ohledem na budoucí výpůjční systém, a ujasnili jsme si některé koncepční problémy:

- 1) Vždy je lepší pracovat u počítače s knihou v ruce, protože tak je nejlépe zaručen kompletní a správný záznam, nutný k podávání informací čtenářům. Navíc u programu TINLIB, se kterým v současnosti pracujeme, je právě provázanost jednotlivých údajů velkým kladem systému.
- 2) Před vlastním zpracováním fondů je nutné provést odpisy, aby nedocházelo ke zbytečné ztrátě času a zvýšeným materiálním nákladům.
- 3) Pro praxi v půjčovnách je důležité zvolit v knize správné místo pro čárový kód. Původně jsme ho dávali na vnitřní zadní stranu desek, ale po ověření zahraniční zkušenosti ho lepíme na přední stranu desek knih. Toto použití kódu zrychluje výpůjční proces a zároveň umožňuje knihovnicím vizuální kontrolu bezchybné výpůjčky. Při vyhodnocování nového systému se knihovnice z oddělení služeb jednomyslně shodly na

tom, že tato varianta je nejlepší, a proto jsme překódovali i tu část knih, která měla původně kód umístěný vzadu.

Na podzim roku 1995 jsme se přestěhovali do rekonstruované budovy a zároveň jsme zahájili plně automatizovaný provoz knihovny. Zcela nové počítačové a elektrické rozvody zaručují bezproblémový chod knihovny i v pracovních špičkách.

Protože jsme v té době při katalogizaci nových knih pracovali již v TINLIBu, museli jsme ve spolupráci s Ústavem výpočetní techniky UK vyřešit konverzi katalogů z MAKSu do nového programu a následnou kontrolu nového katalogu. V přípravném období prošly všechny pracovnice knihovny školením v novém systému, aby byly schopny zabezpečit kvalitní úroveň služeb.

Přechod na nový program jsme zvolili především proto, že v MAKSu neexistovala síťová verze výpůjčního protokolu, a to by znamenalo podstatné omezení výhod, které s sebou automatizace knihovny přináší. Městská knihovna v Chrudimi má čtyři oddělení pro veřejnost a je nezbytná jejich vzájemná provázanost. V počítačové síti máme v současné době zapojeno celkem 20 stanic, ve službách pracujeme na 14 počítačích, z nichž 7 je určeno čtenářům.

Před zahájením provozu jsme podle starých přihlášek připravili nové čtenářské průkazy a zvolili tato kritéria:

- 1) Čtenářský průkaz je platný pro všechna oddělení knihovny a umožňuje využívat nabízené služby za jednorázový registrační poplatek.
- 2) Platnost průkazu je jeden rok ode dne registrace.
- 3) Zavedli jsem následující kategorie čtenářů: děti; studenti; důchodci; dospělí čtenáři; T (zvýhodnění čtenáři); speciální čtenáři (knihovnice, MVS).

První čtyři kategorie mají výpůjční lhůtu 30 dní a mohou si vypůjčit současně 10 dokumentů. T je kategorie určená tělesně postiženým nebo starším čtenářům, kteří by mohli mít problémy s častější návštěvou knihovny. Proto si mohou vypůjčit až 15 dokumentů na 2 měsíce. Do kategorie speciální čtenář zahrnujeme zaměstnance knihovny a evidujeme zde i dokumenty, které jsou z objektivních důvodů dočasně vyřazeny z půjčování, např. na převazbě nebo odeslané v rámci MVS a pod. Tím máme zaručeno, že kniha je po nezbytné nutnou dobu označena jako vypůjčená, a proto nemusíme vést jinou evidenci. Všechny profesionální knihovny bývalé okresní sítě a pobočky knihovny v Chrudimi mají přidělenou svou legitimaci pro tuto příležitost.

Po vyhodnocení téměř dvouletého provozu automatizovaného výpůjčního systému je možné charakterizovat jeho klady i nedostatky. Z našich zkušeností jednoznačně vyplývá, že k největším přednostem patří rychlost zpracování, provázanost jednotlivých činností a kvalita nabízených informací.

Půjčování i vracení knih v TINLIBu je velice jednoduché a odstranění manipulace s knižními listky a razítkováním uvolňuje knihovnickým prostor pro individuální přístup ke čtenářům. Zároveň je aktuálně k dispozici absenční katalog, přehled o pravděpodobných ztrátách dokumentů, přehled rezervovaných titulů a pod. Vzhledem k tomu, že v naší knihovně téměř dva roky nemáme lístkové katalogy, musí pracovnice bezpečně ovládat i vyhledávání v katalogu. Pokud je automatizace skutečně důsledná, jsou lístkové katalogy zbytečné a zpomalují práci.

Problémem, který pravděpodobně čeká každou knihovnu, přecházející na jakýkoli nový systém, je změna v organizaci práce. Práce s počítačem nejen mění kvalitu informací, ale klade i vyšší nároky na knihovnice. Zlomit některé zažitě stereotypy a přijmout nové bylo někdy stejně složité, jako naučit se nový program. S postupujícími zkušenostmi a po vzájemné diskusi pracovníků oddělení služeb a správy systému jsme došli k dnešní podobě výpůjčního protokolu. Je v zájmu všech dohodnutá pravidla respektovat.

Přes jednoznačně kladné hodnocení výpůjčního protokolu jsou samozřejmě patrné i některé zápory. Největší slabinou TINLIBu je podle našeho názoru systém upomínek a doufáme, že se v nové verzi podaří realizovat zlepšující úpravy, především generování upomínek s vazbou na čtenáře nikoli na jednotlivé dokumenty.

Aby systém fungoval co nejlépe, je nutné pravidelně provádět kontrolu správnosti všech vazeb a případné chyby opravovat. Správa systému, pravidelná údržba a zálohování dat jsou vůbec nedílnou součástí práce v automatizované knihovně a vyplatí se jim věnovat zvýšenou pozornost.

Čtenáři přijali změny pozitivně, především děti a studenti. Některým starším čtenářům se nejprve zdálo využití počítačů v knihovně příliš neosobní, ale i oni velice rychle přijali nově nabízené možnosti. Bitevním polem ve vztahu veřejnosti a knihovny zůstávají výpůjční lhůty a jejich dodržování. Zdá se, že jedině u zvukových dokumentů jsou čtenáři, zvyklí na komerční půjčovny, ochotni dodržovat stanovené podmínky. V ostatních případech přežívá pocit, že v knihovně není nutné termíny dodržovat, a že na nějakém týdnu nesejde. Samozřejmě ani tento postřeh neplatí pro všechny, ale množství upomínek svědčí o tom, že mnoho čtenářů nerespektuje závazky vyplývající z výpůjčního řádu.

S odstupem dvou let a po zkušenostech, které jsme za tuto doby získali, svého rozhodnutí věnovat se přednostně a intenzivně automatizaci rozhodně nelitujeme. Ani ty z knihovnic, které zpočátku přijímaly nové podněty ostražitě, by se k dřívějšímu způsobu práce nechtěly vracet. Zdá se, že máme jeden z obrovských úkolů úspěšně za sebou a nyní se můžeme věnovat rozvoji v dalších perspektivních oblastech.

PŘÍPRAVA AUTOMATIZOVANÉHO VÝPŮJČNÍHO PROCESU

PhDr. Ivana Braunerová

Do procesu přípravy automatizovaného výpůjčního procesu je třeba zahrnout v podstatě všechny kroky, které byly učiněny v automatizaci všech knihovnických činností. Nejtěsnější vazba je však na katalogizaci a s ní spojenou retrospektivní konverzi katalogu (dále jen retrokonverze), ale i zpracování přírůstků. Ve svém příspěvku se nechci zabývat podrobně těmito souvisejícími procesy, ale je nutné se o nich zmínit, abych mohla zachovat přirozenou linii přípravy automatizovaného výpůjčního procesu půjčovny odborné literatury Státní vědecké knihovny Kladno z pohledu pracovnice odborných služeb.

K 31.3.1992 byl zpracován úvodní Projekt automatizace knihovnických, bibliografických a ekonomických agend v SVK. Zde spatřuji začátek přípravy automatizovaného výpůjčního procesu. Projekt je každoročně aktualizován. Od listopadu 1992 byl zahájen plný provoz programu Akvizice v systému CDS/ISIS získaný z SVK Liberec a upravený podle našich požadavků. Znamenal však i přechod na automatizované zpracování přírůstků knih a map v rutinním provozu a začátek budování elektronického katalogu. Bezprostředním důsledkem pro půjčovnu odborné literatury byla změna systému přidělování signatur, a to znamenalo jiné stavění fondu a pozměněná podoba katalogizačních lístků. Do této doby existovalo několik řad signatur. Od tohoto okamžiku jsme v oblasti automatizovaně zpracovávaných přírůstků přikročili k přidělování jedné řady signatur. K 31.12.1995 bylo ukončeno budování čtenářského katalogu názvového a systematického, nadále zůstalo zachováno budování čtenářského katalogu jmenného a předmětového. Můžeme však vysledovat i další změny. Postupné využívání elektronického katalogu našimi uživateli, i když jen prostřednictvím knihovníků, znamenalo rozmach informační služby. Informační služba se osamostatnila i organizačně a v půjčovně se změnil profil zodpovědaných dotazů. Postupem času však i zde byl pro potřeby knihovníků instalován počítač. Vysoce vzrostla počítačová gramotnost knihovníků. V roce 1991 byla v naší knihovně zavedena jednotná registrace a zároveň i evidence uživatelů. Uživatel se mohl přihlásit i registrovat v kterékoli půjčovně a na jednu legitimaci využívat služeb všech pracovišť. Ve-

dením centrální kartotéky byla pověřena půjčovna odborné literatury. A jaké výhody a nevýhody tento krok přinesl? Pro uživatele jednotná průkazka znamenala nesporně výhodu, protože na jednu průkazku mohl navštěvovat kterékoli pracoviště knihovny. Pro knihovníky nevýhody převážily nad výhodami, pracnost převážila využívanost. V roce 1993 jsme všechna data uložili do databáze. Uživatelé v systému CDS/ISIS, využitelnost centrální evidence stoupla. V roce 1994 byl vypracován metodický postup výměny průkazů uživatelů za plastové karty s čárovým kódem při zachování jednotné registrace a evidence uživatelů SVK. Průkazy byly nadepsány jmény uživatelů, do databáze byl načten čárový kód a průkazy byly přiděleny podle místa registrace uživatelů do příslušných poboček a oddělení knihovny. V závěru roku byla výměna průkazů zahájena.

Dalším významným krokem se stalo zahájení retrokonverze. Před stanovením postupu retrokonverze jsme přijali tyto zásady (r. 1994):

- pořídit záznamy co nejlevněji, tj. převážně vlastními silami
- vyloučit duplicitní práci nebo ji alespoň zminimalizovat
- využít maximálně již vynaložené práce, tj. především databáze Česká národní bibliografie na CD-ROM
- uložit a překontrolovat záznamy při minimálním počtu průchodů listkovým katalogem
- uložit do počítače napoprvé načisto co nejúplnější záznam, k němuž bychom se už nemuseli vracet
- využít maximálně možností počítačové sítě
- pořídit celý tzv. živý fond nejprve odborné literatury zhruba během dvou let, tedy do konce r. 1996 (v této době jsme předpokládali přechod na jiný knihovnický systém) a v další fázi ukládat beletrii
- při ukládání se vyhnout rekatalogizaci.

Na základě těchto zásad a důkladného rozboru výpůjček jsme stanovili časovou hranici pro retrokonverzi katalogu – ukládat záznamy knih s vrocením 1960 a vyšším. Bylo rozhodnuto, že přednostně bude zpracován fond odborných knih, které jsou v základním fondu půjčovny odborné literatury. Bylo tedy nutné zvolit takové zdroje a metody, kterými dosáhneme přijatelného výsledku, kde bude v přímé úměře rychlost a kvalita zpracování záznamů.

Zdroje retrokonverze

- Česká národní bibliografie 1983–1992 na CD-ROM (maximálně využít již hotové záznamy; do nich doplňovat vlastní signatury]
- generální jmenný katalog (uložit a překontrolovat záznamy při minimálním počtu průchodů generálním katalogem)
- ukládání fondu nejfrekventovanějších dokumentů přímo z výpůjčního procesu (živý fond) s vrocením i starším než 1960.

Souběžně bylo zahájeno ukládání z prvních dvou zdrojů a to od

září 1994. Do vyexportované a jmenně seříděné báze ČNB byly doplňovány signatury podle generálního jmenného katalogu. Současně byly označovány katalogizační lístky v tomto katalogu. Tato činnost byla zajišťována pomocí brigádníků z řad knihovníků i externistů. Pro potřeby vlastního ukládání podle generálního jmenného katalogu byl vytvořen pracovní list o 24 polích (základní záznam AACR2 včetně MDT a předmětových hesel), rovněž uložené záznamy byly v katalogu označeny. Retrokonverze živého fondu byla zahájena až v lednu 1997.

Závěrečné rozhodnutí o nákupu komplexního knihovnického softwaru bylo učiněno v první polovině r. 1996. V předchozím období byla ustavena softwarová komise, jejíž členové shromažďovali podklady pro závěrečné rozhodnutí. Po vypsání výběrového řízení vydala rozhodnutí o vybrání produktu Rapid Library firmy Cosmotron Systems Ltd. Firma nainstalovala celý systém Rapid Library, provedla konverzi našeho centrálního katalogu. Systém byl postupně konfigurován a testován, zejména katalogizace ve formátu UNIMARC.

Dalším nezbytným krokem k zahájení automatizovaného výpůjčního procesu bylo opatření knih štitky s čárovým kódem a jejich snímání. Tento proces byl rozdělen do několika fází. Od roku 1995 pracovníci půjčovny odborné literatury opatřovali dokumenty štitky s čárovým kódem a kódy pomocí scanneru snímali průběžně do elektronického katalogu při převzetí dokumentů. Zpětně byly takto zpracovány dokumenty, které prošly již automatizovaným zpracováním, tj. přírůstky od roku 1992. Podstatně náročnější fáze byla zahájena v lednu letošního roku. Souběžně probíhalo zpracování živého fondu a načítání štitků s čárovým kódem do přenosné databanky.

Zpracování živého fondu znamenalo denní kontrolu údajů na knižních lístcích s údaji v knihách u půjčených i vrácených knih. Knižní lístky byly předávány do oddělení zpracování fondů, kde byly podle nich vyhledány katalogizační záznamy v generálním katalogu a převedeny do elektronického katalogu. Označené lístky se vrátily do knih a následně byl v půjčovně načten čárový kód.

Zatímco u nových knih se čárový kód snímá přímo ke konkrétnímu exempláři, u staršího fondu je třeba uložit ještě další data, která jednoznačně identifikují dokument. Jak jsem se již zmínila, v retrokonverzi katalogu nebyla ukládána přírůstková čísla a exempláře (do 31.12.1996). Do přenosné databanky („počítač do ruky“) byly proto ukládány tyto údaje-lokace, dislokace, rok vydání, signatura, příznak označující exemplář a přírůstkové číslo. To znamená, že v elektronickém katalogu i v přenosné databance je obsažen údaj rok vydání a signatura a na základě těchto společných údajů dojde v elektronickém katalogu k připojení dat uložených do přenosné databanky. Použitím přenosné databanky jsme docílili doplnění již zmíněných údajů, které neobsaho-

val katalogizační záznam v elektronickém katalogu. Dále jsme nemuseli knihy přesunovat k počítači, ale naopak. Zároveň aplikací tohoto postupu probíhá revize fondu a vyřazování zastaralých a opotřebovaných dokumentů. Při zpracování knih ve skladech jsme pracovali ve dvojicích, dopoledne zajišťovali zpracování pracovníci půjčovny, odpoledne pracovník půjčovny a pracovník jiného odboru, pracovali jsme každou sobotu i neděli od ledna do konce června. Do přenosné databanky jsme uložili cca 55 000 záznamů knih (kromě dílových).

V rutinním provozu jsou moduly Akvizice a Katalog systému Rapid Library.

V současné době obsahuje elektronický katalog 112 000 katalogizačních záznamů odborných knih z fondu půjčovny odborné literatury (z toho 23 000 průběžně ukládaných, 20 000 záznamů převzatých z České národní bibliografie a doplněných, 69 000 záznamů z vlastní retrokonverze) a dalších 20 000 záznamů beletrie.

Průběžně byl posilován hardware, byla provedena rekonstrukce rozvodu sítě pro půjčovnu odborné literatury a informační službu na tzv. strukturovanou kabeláž.

V květnu bylo instalováno do prostor půjčovny odborné literatury 5 nových výkonných počítačů. Veřejný elektronický katalog (OPAC) nabízí tři možnosti hledání záznamů. Volba on-line se podobá hledání v klasickém katalogu názvovém, jmenném nebo předmětovém. Připojený index však umožňuje hledat i podle dalších údajů a také podle jednotlivých slov z některých datových polí, např. podle jednotlivých slov z názvu. Pro složitější typy dotazů jsou k dispozici dvě metody rešeršování. Uživatel si může sám sestavit dotaz na vyhledání děl jednoho autora vydaných určitým nakladatelstvím v určitém roce. Jedna z metod umožňuje, aby si dotaz uložil a použil jej znovu při příští návštěvě. Většina uživatelů přijala možnost volného přístupu k elektronickému katalogu s naprostou samozřejmostí. Domnívám se, že vzrostle samostatnost uživatele a změní se charakter dotazů. Byla uskutečněna konverze dtb. Uživatelé ze systému CDS/ISIS do systému Rapid Library a byla provedena kontrola a doplnění všech záznamů. Během letních měsíců byly uloženy všechny výpůjčky uživatelů. Tomuto procesu předcházela vzájemná kontrola žádanek a knižních lístků. Byly připraveny podklady pro tiskové výstupy. V následujícím období plánujeme dokončit retrokonverzi knih s vročením starším než 1960 a opatřit knihy v depozitním skladu štítky s čárovým kódem a uložit do přenosné databanky. Před zahájením automatizovaného výpůjčního procesu budou všichni pracovníci odborných služeb důkladně proškoleni.

Príspevek popisuje stav k 31.7.1997, 1. září 1997 se přecházelo na provoz automatizovaného výpůjčního procesu.

Informační zdroje používané v meziknihovních službách v České republice (souborné, souhrnné i dílčí)

Vazba meziknihovních služeb na kvalitu i množství bibliografických a lokačních zdrojů je více než zřejmá. Tvorba několika souborných katalogů různého zaměření, případně záběru, hraje jistě významnou roli ve zkvalitňování meziknihovních služeb v ČR. Podaří-li se uskutečnit zachování hlediska relativní úplnosti u těch produktů, u nichž je to již z názvu zřejmě vhodné – CEZL, resp. SK CASLIN, budou vytvořeny kvalitní předpoklady pro kvalitní služby. Úskalím aktuálního období je z pohledu kvality informačních zdrojů jejich „technologické rozštěpení“. Ne vždy se totiž podařilo zřetelně oddělit klasické listkové, resp. tištěné zdroje od automatizovaných. Nejasné časové vymezení, nepřesné informace o periodicitě doplňování souborných katalogů jejich jednotlivými účastníky, případně živelné zveřejňování katalogů jednotlivých institucí na Internetu (bez toho, že by přispěli do některého ze souborných katalogů) – to jsou negativní momenty snad dočasné ho charakteru, přesto však znamenají zhoršení kvality služeb.

Významné domácí zdroje

Centrální evidence zahraniční literatury (CEZL)

Souborný katalog CASLIN

Souborný katalog KAKS

SKAT – LANIUS

LINKA

MOLIN

souborný katalog v rámci VŠ (SK UK...)

regionální souborný katalog

resortní souborný katalog

Významné zahraniční zdroje

široké spektrum bibliografií, katalogů jednotlivých knihoven - v mikrofišové či databázové podobě, zpřístupněných off-line i on-line, souborné katalogy, systémy dodávání dokumentů... (katalog Kongresové knihovny, registr ISSN, databanka časopisů v německých knihovnách, německý souborný katalog, informační zdroje British Library, vyhledávání v OCLC, v norském, dánském, rakouském souborném katalogu, v katalozích australských knihoven, informační zdroje belgických, nizozemských a francouzských knihoven...)

Technologické prostředí, prostředky, možnosti

Výběr ze spektra technologických možností nabízejících se pro meziknihovní služby na sklonku druhého tisíciletí je i při všech omezeních typických pro české knihovny poměrně složitou záležitostí. Je totiž opravdu z čeho vybírat. Klasické prostředky a postupy není ještě ani zdaleka možné beze zbytku opustit, protože plně automatizované

agendy zatím neobsáhnou celou šíři požadavků zprostředkovaných MS. Právě tak nevhodné by ale bylo ignorovat automatizované systémy, zdroje a pomůcky. I tady tedy platí, že konkrétní knihovna v meziknihovních službách volí takové technické, technologické a systémové prostředky, které jí umožní zachovat vlastní specifika, neznemožní jí však zároveň spolupracovat s ostatními.

Meziknihovní služby se uskutečňují v: klasickém prostředí (lístkové katalogy, papírové žádanky), automatizovaném prostředí (automatizované informační zdroje – databáze off-line i on-line, automatizované výpůjční systémy automatizované integrované knihovnické systémy případně včetně modulu pro meziknihovní služby. Využívají se prostředky pro přenos informací reprografické – xerox, mikrofilmy a mikrofiše, planetární scanner a komunikační – fax, E-mail, FTP, planetární scanner). Právě proto, že celý tento vějíř technologických možností je v současnosti knihovnami v ČR rozvinut, využíván, testován, kombinován a podrobován bedlivému zkoumání, je tato oblast citlivým bodem spolupráce, případně koordinace postupů mezi námi. Tento příspěvek se pokusil naznačit, že jednoduchá řešení, přijatá jednou institucí v jedné oblasti její činnosti, by měla být konfrontována z poněkud širších hledisek s – informační politikou státu, resortu, regionu, především však s potřebami uživatelů a čtenářů. Celkový náhled na dílčí odbornou problematiku by tak mohl přispět vědomí sounáležitosti knihoven různého typu, různého umístění i různých podmínek činnosti.

P.S.

Nebylo a ani nemohlo být řečeno vše, co k problému patří, proto už teď je možné alespoň nastínit další témata pro zasvěcené i orientační diskuse :

- * aktivní účast knihoven ČR v domácích i zahraničních kooperativních systémech
- * cesty k efektivnímu pasivnímu využívání kooperativních systémů
- * role národního ústředí meziknihovních služeb v ČR
- * regionální spolupráce v meziknihovních službách
- * meziknihovní služby a prostředí Internetu
- * meziknihovní služby v jednotlivých automatizovaných systémech (ALEPH, Rapid, TinLib, Lanius. . .)
- * elektronická pošta v meziknihovních službách . . .

Na shledanou příště.

INFORMACE VE SPOLEČNOSTI – SPOLEČNOST (PO KRK) V INFORMACÍCH

Božena Klbalová

Zanedlouho tomu bude osm let, co u nás zuří kapitalismus, a zdá se, že oněch pověstných sedm tučných let máme za sebou a jsme na začátku éry hubené. Můžeme trošku bilancovat – práce s informacemi obráží stav společnosti jako každá jiná lidská činnost.

Mohu mluvit o práci a případných výsledcích pracoviště, které znám, srovnávat nemíním: kolik českých vědeckých knihoven, tolik různé koncipovaných informačních pracovišť.

Ve Státní vědecké knihovně v Hradci Králové má informační oddělení relativně dlouhou tradici (v relaci k nedlouhému trvání samotné knihovny, která vznikla až v roce 1949), sama jsem měla možnost pracovat zde až od roku 1983. Tehdejší bibliograficko-informační služba spolupracovala s úsekem společenskovední a politické literatury, což dnešní mladá knihovnická generace už nezažila. Pokud si vzpomínám, až do listopadu 1989 probíhal informační život poměrně jednotvárně, zato však plánovitě. Listopad 1989 nás zastihl stále ještě pod značkou BIS (v souvislosti s konkurencí jisté organizace jsme záhy změnili název na informační a referenční službu čili IRS). Tehdy jsme k informování pochopitelně používali pouze klasické informační zdroje: 3 pracovnice (včetně vedoucí) a klasický informační aparát tvořený příruční knihovnou obsahující i tištěné bibliografie a celou sadou kartoték, které jsme doplňovali mj. vlastní excerpcí z tisku, až se z nás prášilo.

Roku 1990 jsme získali nové kolegy ze zrušeného oddělení SPL a s nimi také mohutnou, nyní téměř bezcennou příruční knihovnu plnou marx-leninského a vumlovského balastu. Celé léto 1990 jsme třídili a odsunovali různé vybrané a sebrané spisy, aby bylo možno koncipovat novou příruční knihovnu studovny SVK. Přitom jsme změnili původní tematické stavění na systém MDT. Výsledkem byl formálně dobře uspořádaný, leč obsahově mírně zastaralý fond příruček, slovníků, encyklopedií a tištěných bibliografií. Srdečně lituji a obdivuji všechny akvizitery za to, co museli absolvovat při snaze zorientovat se v uvolněném knižním trhu. Při naší snaze aktualizovat a doplnit příruční knihovnu jsme zažili setinu, a stačilo to. Teprve letos se nám jakžtakž

podářilo „dohnat dobu“: máme několikatisícovou příruční knihovnu pojatou tak, aby sloužila nejen návštěvníkům studovny k samostatnému využívání, nýbrž i k běžné práci informačních pracovníků. Obsahově je tedy trochu širší, než je možná zvykem v jiných knihovnách. V posledních letech je snaha tištěné zdroje doplňovat či nahrazovat disketami a CD-ROMy. To platí zejména o bibliografiích.

Napínavější bylo naše osmělování v oblasti využívání výpočetní techniky, na kterou se v informačních službách z pochopitelných důvodů začalo velmi brzy přecházet. Živě se pamatuji, jak jsme (nejen v naší knihovně) říkali, že je jaksi skoro dobře, že ten kapitalismus, zatímco se v našich veřejných knihovnách o počítačích pouze snilo, vyvinul tolik báječné techniky a prošel místo nás různými stadii vývoje, takže my teď sáhneme po hotovém, vybereme si hned to nejlepší a vyhneme se slepým uličkám. Proti naivitě nejsou očkováni ani knihovníci a informátoři. Kolik je to dnes různých nejlepších knihovnických systémů, jejichž jednotlivé verze se střídají jako apoštolové na pražském orloji – stačí si vybrat to nej . . . Celospolečenský informační problém v malém: informací je přece taky víc než dost, tuny na hlavu, jen si vybrat, jen si umět vybrat, vyznat se v tlačenici. Takže i v oblasti knihovnictví a informatiky sice nekopírujeme zahraniční vývoj od A do Z i s jeho chybami, nýbrž děláme si chybičky vlastní. Někdy to opravdu lezlo a leze na nervy, ale dnešní knihovny včetně té naší v Hradci Králové a včetně našeho IRS se nedají s těmi předlistopadovými srovnávat co do hmotných statků.

Naše současná IRS má spoustu věcí, které jako BIS neměla. Máme dokonce i více pracovníků (čtyři), všichni buď studují nebo mají vysokou vysokou školu, v naprosté většině se jedná o VŠ odborně zaměřenou na knihovnictví a informatiku, všichni mají určité jazykové znalosti, ochotu učit se průběžně novým věcem, kladný přístup k počítačům, schopnost dobré komunikace s uživateli, což zahrnuje i jisté pedagogické minimum využitelné při exkurzích. Tady bych se mohla zastavit u pojetí těchto akcí na našem pracovišti: není to nic na způsob „vlevo vidíte knihy, vpravo katalogy“, nýbrž minimálně dvouhodinová záležitost zahrnující přednášku doplněnou ukázkami podle přání zákazníka (typ školy, studijní zaměření, věk studentů atd.). Spolupracujeme hlavně s hradeckými středními školami, ale docházejí k nám obhlédnout terén i vysokoškoláci. Poslední dobou roste počet zájemců o exkurze zaměřené na Internet. Loni se nám osvědčil nový typ akce, kdy jsme nabídli menším skupinám uživatelů lekce práce v databázi Česká národní bibliografie na CD-ROM. Strávili jsme několik užitečným podvečerů – užitečných pro studenty, kteří se naučili samostatně vyhledávat informace, a užitečných potažmo i pro nás, protože jsme pak nemuseli strávit tolik času individuálně s každým uživatelem, což

při nárůstu množství naší práce nebylo vždycky snadné. Letos bychom se rádi zaměřili s těmito lekci i na středoškoláky.

Informační pracovníci SVK Hradec Králové plní zároveň funkci pracovníků rešeršních. Znamená to zajišťovat dvousměnný provoz ve studovně a „když nemáme co dělat“, vypracovávat rešerše – dřívější specializace jednotlivých informátorů podle oborů pomalu bere za své, musíme být navzájem zastupitelní. Toto spojení informační, rešeršní a bibliografické práce ve službách čtenářům je náročné na psychiku atakovanou častými stresovými situacemi, ale i po fyzické stránce – kdo zná podmínky ve skladových prostorách odboru speciálních služeb SVK v Hradci Králové, ví, o čem mluvím. Nesporným a doporučení hodným kladem ale je možnost zpětné vazby: získáváme denně zkušenosti s měnícími se informačními potřebami našich čtenářů a navíc jsme nuceni neustále se učit pracovat s novými databázemi a dalšími informačními zdroji. Obojí lze s výhodou využít při vypracovávání rešerší (kterých jsme v 90. letech udělali průměrně 145 ročně).

Rozhodně si nemůžeme naříkat, že jsme pracovně málo vytíženi. Krátký porevoluční odliv uživatelů pominul a naopak nastal obrovský zájem o informace nejrůznějšího druhu. Tam, kde jsme před lety jen průměrně znaveni zvládali desetihodinové sólo služby, dnes jsme rádi, když nás přijde vystřídat druhá směna. Informujeme ponejvíce ve dvojicích a přihází se často, že „res venit ad triarios“ čili kdo je po ruce, musí na plac. Pro představu nárůstu množství informační práce: léty zkušeností jsme si ověřili, že průměrný informační jedinec za směnu v duševní pohodě zodpoví asi 20 složitějších bibliografických i faktografických dotazů tak, aby bylo možno se uživateli patřičně individuálně věnovat. Dnes je ovšem mnohdy třeba takových požadavků zvládat více než dvojnásobek – o vnitřní pohodě informátora se pak dá už těžko mluvit: je rád, že udrží úsměv na líci. A přitom – máme více (a opravdu kvalitních) pracovníků a máme informační aparát, o jakém se nám nikdy předtím ani nesnilo! Rozsáhlá referenční knihovna, on-line přístup do značné části katalogu SVK (byly doby, kdy jsme nejen neměli žádný on-line, nýbrž bylo nutno on foot docházet ke katalogům umístěným ve druhé budově knihovny), tradiční tištěné bibliografie jsou nahrazovány elektronickými databázemi . . . Konkrétně naší informační službě jsou k dispozici např. Česká národní bibliografie, Bibliographia medica, Jurix (elektronická Sběrka zákonů), Epis (ekonomicko-podnikatelská báze), Přehled pedagogické literatury a spousta dalších, to vše na CD-ROM či na disketách, až zraky přecházejí čtenářům i nám. Nám částečně i proto, že je třeba se za pochodu, při dvousměnném provozu neustále učit s těmi všemi databázemi zacházet. Každá je jiná, v každé se jinak hledá, navíc každá je průběžně producentem vylepšovaná . . . Do toho přicházejí se svěžími změnami správci lokální sítě,

takže takhle po ránu (téměř po každém ránu) informační pracovník s dychtivě čekajícím čtenářem za zády zapne počítač a hle – všechno je nějak jinak, počítač požaduje nové příkazy, čtenář si myslí své a čas mile ubíhá. Když technika funguje, jak má, je informační práce radostí pro informatory a ohromným přínosem pro uživatele - to snad ani není potřeba zdůrazňovat.

Sluší se (je téměř módou) pohovořit v souvislosti s elektronickými informačními možnostmi také o Internetu. Řečeno s Járrou Cimrmanem: Máme ho! O peripetiích jeho zavádění ve Státní vědecké knihovně v Hradci Králové jsem psala jindy a jinde a dnes, naštěstí, máme již u nás internetovského odborníka, takže jen stručně: v hradecké SVK existuje pro znalé a samostatné uživatele tzv. Internet-Club, který ovšem není v popředí zájmu pracovníků oddělení IRS. My se (opět v běhu, až trysku) učíme zacházet s tímto médiem prostě jako s další informační pomůckou. Díky Bohu a vedení knihovny máme ve studovně několik stanic s přístupem do Internetu a nemusím snad vypočítávat, k čemu všemu je taková síť dobrá, pokud k ní dokážete najít vztah jako k ohni: dobrý sluha, zlý pán. Právě a hlavně s příchodem Internetu a jeho doslova nepřehledným množstvím informací i toho, co se jako informace pouze tváří, si člověk začíná uvědomovat, že opravdu vezíme po krk kdesi, kde jsme možná být nechtěli, volajíce: „Tak to chceme!“ Nemohu mluvit za všechny informační pracovníky, takže je to můj názor, součást mého lidského práva tento názor vyjádřit: mám za to, že v dnešní informační praxi není problémem nedostatek informací či jejich nepřístupnost, nýbrž pravý opak a z něho plynoucí nutnost (na kterou jsme po léta nebyli zvyklí a nebyli jsme k ní vedeni, cvičeni) umět se rozhodnout, umět si vybrat, což chce samostatnost, odvalu a zodpovědnost – ne(jen) kvůli vlastnímu dobrému svědomí, ale hlavně kvůli ostatním bytostem, které už se mnozí ostýcháme nazývat bližními. Nikterak nemíním, že by snad informační pracovník měl být jakýsi arbiter elegantiarum nebo rovnou cenzor a rozhodovat za uživatele, jaká informace je pro něho vhodná, a co už nesnese. Jen mám dojem, že by nebylo na škodu učit se hledat v sobě nejen schopnosti, znalosti a vědomosti, které takzvaně letí a je na ně dobře vidět – co, kolik, za co, a přitom si pozvolna třeba i jako vzdělaný informátor začít plést informace s tím, co je „informací“ snad jen v tom smyslu, že člověka doslova in-formuje, čili vtěsná do formy univerzálního spotřebitele čehokoliv. Věřím, že většina informačních pracovišť českých vědeckých knihoven je stejně kvalitně vybavena personálem a moderním informačním aparátem a určitě je to dobře. Za sebe vyjadřuji výsledný (doufám, že prozatímní a změnitelný) dojem určitého pouhého množství: je nutno zvládat velmi mnoho práce, přichází mnoho uživatelů, ale my pro ně máme mnoho nejrůznějších informačních pramenů, mnoho výpočetní

techniky, mnoho nové knihovnicko-informační terminologie ... Dnešek nejen v našem oboru není sice přímo chaotický, ale jistě je hektický: je těžké se orientovat v přívalu informací, je těžké si vybrat (z hlediska informačního pracovníka i uživatele) to nejlepší, nejvýhodnější. Můžeme dojít ke zjištění, že neexistuje univerzální „figl“ na stoprocentně kvalitní vyhledání a využití informací (viz výše zmíněný Internet se všemi svými tzv. nejlepšími vyhledávacími nástroji), jako se ostatně nelze jednou provždy a dokonale naučit univerzálnímu postupu při hledání čehokoli – jednoho dne to zkrátka a dobře nenajdeme. Zjištění vlastních omezení však neznamená rezignaci.

Domnívám se, že sama doba se svými balíčky opatření a ovšem čerencovou vodní sprchou nás nutí, když už to nedokážeme z vnitřní potřeby, dát si pohov, nadechnout se a hledat trošku jiný směr. Smyslem informační práce přece nemůže být pouhé pachtění se za množstvím, za zisky (ať už vpravdě finančními či v podobě „stále více techniky, stále více akcí a všeho ostatního než tamti druzí ...“). Říkáme, že doba nás k tomu nutí – doba je přesně taková, jakou si zasloužíme, aneb „co jsme si vybudovali, to máme“. Nedávno jsem se celkem nahodile zúčastnila takové malé přednášky na ekologicko-duchovní téma a hlavní aktér s očima svítícíma nadšením nad novým objevem nám mj. sdělil, že Internet (ačkoliv počítače jsou taky ekologicky „verdächtigt“) nabízí skvělé možnosti v oblasti sdílení a šíření ekologických a jiných znalostí. S tím se nedá než souhlasit ... Ilustroval to návodem, že lidstvo hledající smysl své existence a svou záchranu by mělo začít zachovávat několik nezbytných logických zásad, jak je prý do Internetu zaslal jistý kapacita ze Srí Lanky. I vyslechla jsem oněch deset bodů a odešla jsem se rmoutit i radovat do ústraní, neboť nešlo o nic jiného než o volně, moderním a módním stylem převyprávěné Desatero. A stalo se, že nikdo z posluchačů to nepoznal. Snad jen něco nekonečně zasutého uvnitř jim řeklo, že tohle je přesně ono.

Namítnete asi, že „tohle“ je možná přesně ono, ale nepatří to na odborné knihovnické fórum. Nezlobte se, patří. Každý člověk, a tudíž i jeho činnost v tomto životě a světě potřebuje nějaký smysl a cíl. Knihovnictvo se z toho nemůže vyzout. Máme zdánlivou smůlu, že naše práce stojí jaksí v cestě hlavnímu, tzn. tržnímu proudu směřování české společnosti 90. let. Napětí je už v samotném názvu toho, co provozujeme: říkáme tomu „služby“, a spousta lidí už nevnímá, že to slovo je v dnešním stavu věcí vlastně protimluv. Rozhlédněme se kolem sebe po všech těch službách, které se snaží sloužit leda oškubávání bližního, sloužit vlastnímu bezohlednému a rychlému zbohatnutí „služebníků“. Služba nebývá míněna jako dar ostatním, stává se dokonce prostředkem okrádání a není namnoze hodna toho jména. Aby nedošlo k omylu: neprosazují okamžité a střelhité provozování informačních

služeb zdarma, všem pěkně podle jejich potřeb. Tak naivní ani po dlouholetém působení komunistických vizí v této společnosti věru nejsem. Jde mi spíš o znovunalézání nepokřiveného, poztráceného vnitřního postoje člověka k práci jako výsadě služby druhým: chtít a umět pracovat rád (tj. s láskou), protože tím obdaruji kohosi jiného . . . obdaruji i přesto, že mi za to bude zapláceno třeba i velkou sumou. Jestliže práci odvedu s vnitřním postojem darování, bude získaný peněžní obnos vlastně taky darem bližního mně, abych mohl v tomto světě důstojně žít. O potřebu tohoto vnitřního postoje k vlastní práci zakopáváme na každém kroku i v informačních službách: Když někdy informacemi házenými svrchu a prezíravě uživatele nebo kolegu spíše deptáme a chceme se předvést, nikoliv pomoci . . . Když někdy zuřivě studujeme ve školách i kurzech, abychom posloužili své kariéře, platu a prestiži, nikoliv ostatním lidem . . . Když jezdíme po seminářích a konferencích, abychom se my osobně a naše instituce blýskli, jak jsme dobří a v čem jsme nejlepší, nikoliv abychom ostatním chtěli pomoci s řešením problémů . . .

Informace mají být prostředkem komunikace, tedy prostředkem setkávání se, sdílení se. Jsou jimi vždycky? Nestává se přemíra sdílení spíše překážkou? Asi tak jako když přijde do knihovny vyjukaný středoškolák a chce přiměřené podklady pro jednoduchý referát a já, informační machr, ho zahrnu dokumenty přesahujícími jeho odborné možnosti a zkušenosti, takže si nakonec nedokáže z informací vybrat to pravé a referát nezvládne, ačkoliv přece použil perfektních služeb vědecké knihovny, dostalo se mu takového množství informací! Lidská společnost má dnes opravdu tolik informačních možností, že je jich někdy vážně až po krk. Když máme něčeho po krk, ztrácíme přehled i trpělivost. To nemusí být dobrá výchozí pozice pro laskavost, pro laskavý a ohleduplný vztah k ostatním lidem, kteří jsou ve stejné situaci. Ale MOHLA BY být. Neděste se, nenabízím univerzální bolehoy všem a na všechno. Možná by ale stálo za pokus teď, když už jsme si leccos hmotného opatřili a „doba“ tomu chce, že peněžní zdroje na čas vysychají, možná by opravdu stálo za pokus investovat do budoucnosti ten vnitřní obrat, přehození výhybek směrem od oné parodie na kapitalismus, jež v naší zemi zuří už osmým rokem a ne a ne změnit kromě ekonomiky i lidi. Konkrétně třeba v běžné informační práci by to mohlo znamenat nazývat věci pravými jmény a vnímat na místě uživatele informací s jeho rostoucími potřebami a náročností (stejně to zní skoro jako porno) docela obyčejného člověka, občas nám osobně i protivného, ale velice často zneurotizovaného a znejistělého „dobou a společností“ stejně jako my, člověka hledajícího pomoc – a snažit se mu tuto pomoc poskytnout. Informační práce může být docela dobře svého druhu charitativní činností, že?

ELEKTRONICKÉ DATABÁZOVÉ ZDROJE BIBLIOGRAFICKÝCH INFORMACÍ PRO STUDIUM NÁBOŽENSTVÍ A TEOLOGII

Josef Schwarz

Úvod

1 Terminologický prolog¹

Náboženství a víra – prvého je mnoho, druhého málo. Takto nebo podobně by pravděpodobně začínala úvaha moralisticko-teologická, pro účely tohoto příspěvku však bude postačovat, pokud o náboženství a víře budeme uvažovat jako o přístupu k celku z jeho univerzální perspektivy. V průběhu reflexe náboženského života společnosti a víry jejích členů vznikly dva odlišné, ale navzájem se doplňující nástroje poznání – *teologie a religionistika*. *Teologií* (bohoslovím) se v evropském prostoru většinou rozumí křesťanská teologie, i když obecně lze teologií označit systematickou reflexi jakéhokoliv náboženství a víry v jejich individuálním i sociálním projevu, jejich zjevení, tradici a historii. *Religionistika* se zabývá komparací různých náboženství, studuje je jako sociální jev a provádí jejich objektivizující popis.

V anglosaském prostředí je zmíněné rozlišení teologie a religionistiky v podstatě zachováno a zmíněné přístupy se označují jako *theological studies* (nebo *theology*) a *religious* (popř. *religion*) *studies*. V německé terminologii se obdobně používá označení *die Theologie* a *die Religionswissenschaft*.

Odlišné pojetí panuje v americkém prostředí, kde termín *religious studies* zahrnuje problematiku studia náboženství jako celku a teologie, vedle např. bibliistiky a historie náboženství, je považována za subdisciplínu tohoto oboru.

Pro označení databází popisovaných v tomto příspěvku bylo tedy zvoleno sousloví „*databáze pro studium náboženství a teologií*“, které je do značné míry neobvyklé, ale vzhledem k daným terminologickým aspektům označuje obsah databází precizněji než například spojení „*teologické databáze*“, které vystihuje pouze část obsahu databází, nebo

¹Za laskavé přehlédnutí této podkapitoly děkuji Prof. ThDr. Ing. Jakubu S. Trojanovi.

pojmenování „náboženské databáze“ či „religiózní databáze“, která jsou zcela zavádějící.

2 Elektronické zdroje pro studium náboženství a teologii²

Elektronické zdroje pro studium náboženství a teologii, obdobně jako databáze jiných oborů, začaly vznikat již na začátku 60.let 20.století, v 70. a 80.letech pak v souvislosti se vznikem online služeb nastal jejich další rozvoj. V 90.letech, mj. v návaznosti na rozšíření technologie CD-ROM, vzrostla jejich dostupnost a začaly být běžně využívány, i když zdaleka ne do takové míry jako v nejdynamičtějším vědních oborech – chemii a lékařství.

Spektrum oborových elektronických zdrojů je vzhledem k jejich poměrně dlouhé historii a také k potřebám oboru velice široké, jednak co do počtu zdrojů, jednak co do jejich typové rozmanitosti a informačního obsahu. Pro komunikaci informací se používá všech dostupných médií (online (databázová centra), CD-ROM, diskety, všechny služby Internetu (elektronické konference, gopher, ftp, WWW a další), elektronické knihy) a všech forem dat (bibliografické informace, plné texty, reference, faktografické údaje, obrazová a grafická data, multimediální soubory). Samostatnou průnikovou kategorií tvoří elektronické zdroje pro studium Bible, které mají největší podíl na elektronických publikacích oboru a jež lze rozdělit na (1) biblické konkordance, (2) gramatické konkordance, (3) CD-ROM, (4) přenosné elektronické Bible (elektronické knihy), (5) řecké a hebrejské fonty, (6) strojem čitelné biblické texty a (7) jazykové výukové programy (podle: Stover (1992), s. 690).

Základní všeobecný přehled o elektronických zdrojích pro studium náboženství a teologii podávají Stover (1992, 1993) a Tilsed a Myhill (1994). Stover (1992) se zaměřuje na oborové knihovnické zdroje a specializovanou práci s počítačem; Stover (1993) podává stručný přehled oborových elektronických zdrojů a zabývá se též výhodami a nevýhodami informačních technologií a filozofickými základy; Tilsed a Myhill (1994) ukazují možnosti využití všeobecných zdrojů (knihovní katalogy, bulletin boards, informační servery, elektronické konference, ftp) pro komunikaci oborových informací.

3 Oborové bibliografické informace v databázích

Databáze obsahující bibliografické informace byly jedny z prvních elektronických informačních zdrojů, které začaly vznikat v 60.letech

²Příspěvek je výtahem z rozsáhlejší práce: SCHWARZ, J., FIALA, O.: *Elektronické databázové zdroje bibliografických informací pro studium náboženství a teologii: analytická studie* [online]. [Praha: Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, 1997].

s nástupem výpočetní techniky, a to převážně jako oborové databáze (1964 MEDLINE – lékařství, 1965 CAS – chemie). Od konce 60.let, zvláště pak v průběhu 70. a 80.let, došlo ke vzniku a rozvoji stovek dalších oborových bibliografických databází, které začaly nalézat svoje plné využití v 90.letech s rozvojem výpočetní techniky, telekomunikací a nových technologií (CD-ROM, WWW).

Zdrojem oborových bibliografických informací se mohou kromě bibliografických databází stát i databáze nebibliografického typu, které obsahují určitý podíl bibliografických dat. Tyto databáze mají ale z hlediska jejich výtěžnosti okrajový, resp. doplňkový charakter. Bibliografické informace obsažené v těchto databázích mají převážně druhotný účel, a to bibliograficky dokumentovat data v jiných formátech (plný text, obraz, grafika, zvuk, multimediální soubor), která jsou primární náplní databáze. Tyto databáze se pro prvotní získávání bibliografických dat nepoužívají mj. také proto, že mnohdy obsahují pouze informace dílčího tematického zaměření, které se ovšem na druhou stranu mohou zhodnotit v případě specifického informačního požadavku. Vzhledem k množství oborových databází tohoto typu je příspěvek zaměřen pouze na databáze se 100 % nebo většinovým podílem bibliografických informací.

Přehled databází

Při počáteční výběru databází byly zohledněny všechny veřejně dostupné bibliografické databáze obsahující oborové informace. Databáze byly vybrány bez ohledu na způsob zpřístupnění (online, CD-ROM, disketa, Internet, jiné médium), jazyk a velikost databáze tak, aby výsledná množina relevantních zdrojů byla co nejúplnější.

Oborové databáze pro studium náboženství a teologii

Z 15 hodnocených databází v této kategorii lze vyčlenit 3 nejdůležitější databáze, které šíří záběru pokrývají všechny aspekty oboru.

I. ATLA Religion Database on CD-ROM

V současnosti největší a nejpoužívanější oborovou bibliografickou databází je **ATLA Religion Database on CD-ROM**, jejíž předností je množství zahrnutých časopisů (cca 1 400) a ostatních typů dokumentů a celkový počet záznamů (více než 860 000). Větší část indexovaných dokumentů obsažených v databázi je angloamerické provenience, databáze však zahrnuje i dokumenty v jiných zdrojových jazycích (např. němčina, francouzština, italština, španělština atd.). Databáze pokrývá celou oblast oboru včetně hraničních oblastí a interdisciplinárních témat (filozofie, etika, psychologie, sociologie ad.) s retrospekti-

vou od r.1949. ATLA Religion Database on CD-ROM sestává z pěti částí, které v klasické podobě vychází jako samostatné rejstříky: *Religion Index One – Periodicals (RIO)* (1949-); *Religion Index Two – Multi-Author Works (RIT)* (1960-); *Index to Book Reviews in Religion (IBRR)* (1949-); *Research in Ministry – an Index to D. Min. Project Reports and Theses (RIM)* (1981-); a *Methodist Reviews Index (1818-1985)*. Databázi produkuje American Theological Library Association (ATLA). Dřívější název databáze byl Religion Index (popř. Religion Index on CD-ROM). Další informace jsou dostupné z URL: <http://www.library.vanderbilt.edu/atla/market/ctlq1997.html#CD-ROM Contents Link>. V České republice je aktuální verze databáze v současnosti (červen 1997) dostupná v Knihovně Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Z ATLA Religion Database jsou derivovány tři subdatabáze:

(a) Religion Indexes – RIO/RIT/IBRR on CD-ROM z pěti částí ATLA Religion Database obsahuje pouze rejstříky RIO, RIT a IBRR, a to s retrospektivou od r. 1975; zahrnuje tak novější záznamy časopiseckých článků, příspěvků ze sborníků a recenzí knih. Celkový počet záznamů je ve srovnání s ATLA Religion Database asi dvoutřetinový (550 000).

(b) Pro oblast bibliistiky a příbuzných oborů je vyčleněna databáze Biblical Studies CD-ROM, která obnáší celkem přes 108 000 záznamů.

(c) Women and Religion je databází zaměřenou na roli žen ve světo- vých náboženstvích a církvích; aktualizace databáze byla ukončena v roce 1993 (časový rozsah 1949-1993), celkový počet záznamů je asi 18 000.

II. Religious and Theological Abstracts on CD-ROM (R& TA on CD)

Databází srovnatelnou s ATLA Religion Database je **Religious and Theological Abstracts on CD-ROM (R& TA on CD)**, která jí retrospektivou (od r.1958), počtem indexovaných časopisů (asi 440) ani celkovým počtem záznamů (asi 110 000) nemůže konkurovat, jejíž výhodou však jsou abstrakty u všech záznamů, snadnější ovládání uživatelského rozhraní a indexace asi sta oborových časopisů, které ATLA Religion Database neexcerpuje. Relativní nevýhodou se jeví pouze roční aktualizace (oproti půlroční u ATLA Religion Database on CD-ROM). Další informace o databázi jsou dostupné z URL: <http://www.leba.net/abstracts/>

III. Zeitschrifteninhaltsdienst Theologie (ZID)

V evropském měřítku nejvýznamnější oborovou bibliografickou databází je **Zeitschrifteninhaltsdienst Theologie (ZID)** Univerzitní

knihovny v Tübingen, která ji v elektronické podobě zpřístupňuje od začátku roku 1995. Databáze má charakter Current Contents, indexuje s retrospektivou od r.1992 přes 500 teologických časopisů z celého světa, obsahuje asi 30 000 záznamů. V tištěné podobě existuje databáze od r.1975. Rok 1975 je i cílovým stavem retrokonverze, jenž je průběžně realizována. Výhodou (z evropského hlediska) Zeitschriften-inhaltsdienst Theologie (ZID) je zaměření na evropskou teologickou periodickou literaturu (na rozdíl od ATLA Religion Database i Religious and Theological Abstracts on CD-ROM (R& TA on CD), jež obsahují z větší části záznamy zdrojových dokumentů z anglicky mluvících zemí). Další informace o této databázi viz Weisweiler (1995, 1996) a URL: <http://www.uni-tuebingen.de/uni/qub/cdrom/zid.htm>.

Srovnání základních charakteristik ATLA Religion Database a Religious and Theological Abstracts on CD-ROM (R& TA on CD)

Charakteristika	DATABÁZE	
	ATLA Religion Database	RTA on CD-ROM
Celkový počet záznamů	862 035	cca 110 000
Poměr celkového počtu záznamů	7,84	0,128
Celkový počet indexovaných časopisů	1401	442
Počet časopisů, které indexují obě databáze	343	343
Obsahuje abstrakta	ne	ano
Aktualizace	půlročně	ročně
Retrospektiva	1949	1958

Kromě výše uvedených tří základních oborových databází lze dále vydělit skupiny databází vymezených tematicky (IV.), regionálně (V.) a typem indexovaných dokumentů (VI.).

IV. Databáze pokrývající dílčí aspekt oboru

Kromě již zmiňovaných databází **Biblical Studies CD-ROM** a **Women and Religion** patří do této skupiny následujících šest databází: **Catholic Periodical and Literature Index on CD-ROM (CPLI)** obsahuje periodickou i neperiodickou římskokatolickou literaturu s retrospektivou od r.1981, roční aktualizací a celkovým počtem záznamů přibližně 210 000.

Old Testament Abstracts on CD-ROM (OTA) pokrývá prostřednictvím periodické i neperiodické literatury problematiku studia Starého zákona od r.1992 ve více než 8 000 záznamech. Zdrojem je tištěné periodikum *Old Testament Abstracts*. V České republice je aktuální verze databáze v současnosti (červen 1997) dostupná v Knihovně Mezinárodního baptistického teologického semináře v Praze.

THEOLDI: Documentation of Theological and Interdisciplinary Literature je databáze obsahující periodickou i neperiodickou literaturu (celkem 68 000 záznamů), jejíž největší část (60 000) je zaměřena na biblistiku, zbývajících 8 000 záznamů zahrnuje systematickou a fundamentální teologii, kanonické právo a dokumentaci Reného Girarda. Databáze je přístupná bez poplatků via Internet (URL: <http://starwww.uibk.ac.at/theologie/theologie-en.html>).

Databáze **Missio Nordica (MISSNORD)** od r.1989 shromažďuje severskou evangelickou misijní literaturu (periodickou i neperiodickou, včetně šedé literatury). Přístup do databáze čítající cca 2 000 záznamů je pouze v severských jazycích.

Databáze **Holocaust and Genocide Bibliographic Database** je určena pro shromažďování bibliografických citací dokumentů (knihy, kapitoly knih, recenze knih, časopisecké články a disertace) pojednávajících o holocaustu a všech typech genocidy a jejích historických projevech. Kromě jiného zahrnuje i křesťansko-židovské vztahy. Obsahuje téměř 10 000 záznamů.

Antropologické, sociologické a psychologické monografie a články (zčásti plnotextové) o životě v 60 různých společnostech na celém světě v 19. a 20. století obsahuje databáze **Cross-Cultural CD**, která je rozdělena do pěti tematických neaktualizovaných svazků (CD-ROMů). Z hlediska oborových informací je nejrelevantnější 5. svazek (Náboženské víry a praktiky).

V. Regionální databáze

South African Theological Bibliography on CD-ROM (SATB) indexuje převážně periodickou teologickou literaturu (ale i sborníky, disertační a doktorské práce) vydanou v Jižní Africe od r.1923. Objem databáze je více než 23 000 záznamů, aktualizována je ročně.

Database of Dissertations and Habilitations in Austria, Germany and Switzerland – viz VI. oddíl

VI. Databáze vymezené typem indexovaných dokumentů

Database of Dissertations and Habilitations in Austria, Germany and Switzerland je databáze rakouských, švýcarských a německých disertačních a habilitačních prací z oblasti systematické a fun-

damentální teologie; je dostupná bez poplatku via Internet (URL: http://www-theol.kfunigraz.ac.at/distel/distel_e.htm), záznamy poskytuje nestandardní cestou.

Bibliography of the Hebrew Book 1473-1960 obsahuje záznamy 90 000 knih vydaných v letech 1473-1960 a tištěné hebrejskými znaky. Podkladem pro zpracování byl katalog Jewish National and University Library of Jerusalem.

Oborové databáze hraničních oborů, multidisciplinární databáze

Hraničními obory pro studium náboženství a teologii jsou především filozofie, etika, klasická studia, psychologie, sociologie, filologie a pedagogika. Kromě toho existuje i mnoho interdisciplinárních průniků (církvní právo, církvvní umění atd.), které jsou jednak dostatečně podchyceny zdroji popsány v předchozí kapitole, jednak mohou být obsaženy v daných oborových nebo multidisciplinárních databázích. Vzhledem k množství těchto databází, které lze potenciálně využít jako relevantní zdroje bibliografických informací pro studium náboženství a teologii, se omezím pouze na výčet nejzákladnějších databází jednotlivých oborů a multidisciplinárních databází.

Obor	Databáze
Filozofie	Philosopher's Index
Etika	ETHICS Index CD-ROM Bioethicsline
Klasická studia	Database of Classical Bibliography CREDO
Psychologie	PsycLIT
Sociologie	Sociological Abstracts
Filologie	Bibliography of Old Norse-Icelandic Studies (BONIS)
Pedagogika	ERIC
Humanitní a sociální vědy	Arts & Humanities Citation Index FRANCIS Wilson Humanities Index Humanities Source SIRS Renaissance IDIOM British Humanities Index PLUS CLASE Latin American Studies–Volume I SOPHIA

Všeobecněvědné databáze

Academic Index

Wilson Readers'Guide Abstracts

Univerzální databáze

SIGLE

Dissertation Abstracts

LITERATURA

1. STOVER, Marc. Religious studies and electronic information : a librarian's perspective. *Library trends*, Spring 1992, vol. 40, no. 4, p. 687-703.
2. STOVER, Marc. Information technology and the theological librarian. *Journal of Religious & Theological Information*, 1993, vol. 1, no. 1, p. 81-96.
3. TILSED, I., MYHILL, M. The Star of the East: machine-based information sources for theologians. *Theology*, May/Jun 1994, vol. 97, no. 777, p. 179-188. Též dostupný na URL: <http://info.ex.ac.uk/ijtiled/lib/guides/article.html>
4. WEISWEILER, Hilger. Der Zeitschrifteninhaltsdienst Theologie der Universitätsbibliothek Tübingen. *Bibliotheksdienst*, 1996, Jg. 30, H. 2, S. 243-251.
5. WEISWEILER, Hilger. Zeitschriftenerschließung: „Zeitschrifteninhaltsdienst Theologie“ nun als Datenbank erhältlich. *Bibliotheksdienst*, 1995, Jg. 29, H. 7, S.1157-1158.

CASLIN – SOUBORNÝ KATALOG ČESKÉ REPUBLIKY

Gabriela Krčmařová

Úvodem považuji za nezbytné uvést několik poznámek k projektu CASLIN jako takovému. V souvislosti se zrušením oddělení pro CASLIN v Národní knihovně ČR k 1.8.1997 se stále častěji setkáváme s otázkou, zda tím CASLIN končí.

Formálně byl projekt CASLIN ukončen v únoru 1996 dočerpáním tříleté dotace Mellonovy nadace, která také finančně podporuje navazující projekty CASLIN+ (LINCA, MOLIN, KOLIN). V souvislosti s výše uvedenou otázkou je důležité konstatování, že projekt CASLIN byl úspěšně realizován a nezvratné objektivní výsledky této realizace se projeví především v následujících oblastech: 1. automatizace knihoven (i těch velkých); 2. síťové propojení knihoven; 3. přijetí jednotných knihovnických standardů; 4. retrospektivní konverze klasických katalogů; 5. rozvoj mikrografie; 6. rozběh celostátního souborného katalogu.¹

Souborný katalog a jeho název

Projekt CASLIN tedy skončil jako projekt spolupráce čtyř knihoven na základě čerpání grantu. Na 3. jednání Pracovní skupiny pro Souborný katalog ČR dne 3.6.1997 byla kromě jiného otevřena otázka názvu souborného katalogu. Bylo konstatováno, že označení souborný katalog CASLIN nevystihuje dostatečně skutečnost, že se jedná o celostátní souborný katalog České republiky otevřený všem účastníkům, kteří jsou schopni a ochotni splnit podmínky nutné k přijetí záznamů do souborného katalogu. Zkratka CASLIN jako označení celostátní informační sítě vstoupila do povědomí nejen české a slovenské knihovnické veřejnosti, ale je známa i mnoha informačním pracovníkům v zahraničí. Domnívám se, že označení **CASLIN – Souborný katalog ČR** vystihuje obě důležité skutečnosti:

¹Na toto téma podrobněji viz. článek **Projekt CASLIN dnes** // Gabriela Krčmařová // Informační bulletin Národní knihovny ČR. – č.12 (1997), s. 10-13. (<http://www.nkp.cz/caslin/>).

1. budování souborného katalogu bylo zahájeno díky realizaci projektu CASLIN
2. jedná se o celostátní souborný katalog České republiky.
Budeme nadále o souborném katalogu CASLIN hovořit jako o Souborném katalogu ČR.

Ověřovací provoz CASLIN – Souborného katalogu ČR

CASLIN – Souborný katalog ČR je centralizovaný knihovní katalog budovaný ve spolupráci knihoven České republiky. V současné době plní katalog především **funkci informační**, tj. poskytuje informace o existenci dokumentu na území České republiky.

Ověřovací provoz Souborného katalogu ČR byl zahájen 1.1.1996, kdy byly připraveny všechny základní předpoklady související s rozběhem Souborného katalogu ČR. Mezi tyto podmínky patří:

1. Stanovení základních standardů zpracování záznamů souborného katalogu (UNIMARC, ISBD, AACR2). Vedle formátu UNIMARC jsou do souborného katalogu přijímány také záznamy ve Výměnném formátu.
2. Určení povinného rozsahu záznamů přijímaných do souborného katalogu.
3. Vydání instrukce specifikující podmínky, které musí splňovat záznam dokumentu, aby mohl být přijat do souborného katalogu.
4. Vytvoření oddělení pro souborné katalogy v rámci organizační struktury Národní knihovny ČR jako správce souborného katalogu, jehož základní činností je správa Souborného katalogu ČR po organizační, obsahové a částečně i technické stránce.
5. Formulace **Smlouvy o spolupráci na souborném katalogu CASLIN**, která stanoví práva a povinnosti správce a účastníka souborného katalogu v průběhu ověřovacího provozu katalogu.

Dalším důležitým krokem k rozšiřování spolupráce knihoven v rámci Souborného katalogu ČR bylo vytvoření **Pracovní skupiny pro Souborný katalog ČR**, jejímiž členy jsou:

- a) Národní knihovna ČR;
- b) ústřední odborné knihovny;
- c) státní vědecké knihovny;
- d) zástupci vysokoškolských souborných katalogů.

Je předpoklad, že v průběhu ověřovacího provozu souborného katalogu se jeho účastníky stanou především knihovny, jejichž zástupci jsou členy skupiny (celkem 22 institucí) a tím bude v souborném katalogu teoreticky ze 100 % zachycena domácí produkce a z 80 % produkce zahraniční ve fondech knihoven České republiky.

K 1.8.1997 již 16 knihoven, jejichž zástupci jsou členy Pracovní skupiny pro Souborný katalog ČR, podepsalo Smlouvu o spolupráci na souborném katalogu CASLIN.

Příjem záznamů do Souborného katalogu ČR

Vzhledem k tomu, že správce Souborného katalogu ČR neměl k dispozici program na kontrolu duplicit, byly v průběhu prvního roku provozu do souborného katalogu přijímány pouze záznamy zahraničních tištěných monografií, které nevykazují tak velké procento duplicit jako domácí produkce. V síti INTERNET byla zpřístupněna báze KZK – Katalog zahraničních knih, která začátkem roku 1997 obsahovala téměř 45 000 záznamů.²

V lednu 1997 bylo dokončeno testování programu na duplicitu a od **1.2.1997 Souborný katalog ČR přijímá záznamy domácích i zahraničních tištěných monografií**. Vedle toho byly záznamy z báze KZK porovnány na duplicitu a byla vytvořena báze SKK – **Souborný katalog – knihy**, která má takovou podobu v jaké bude i nadále Souborný katalog ČR budován. Duplicitní záznamy jsou zde sloučeny a záznam obsahuje pouze sigly všech vlastníků dokumentu.

Začátkem července 1997 byl Souborný katalog ČR zpřístupněn také přes WWW server Národní knihovny ČR na adrese:

<http://www.nkp.cz/caslin/>

<http://www.nkp.cz/CASLIN>

Dosavadní fungování Souborného katalogu ČR v ověřovacím provozu ozřejmilo a ověřilo:

1. podmínky, za kterých mohou být záznamy do souborného katalogu přijaty
2. proces kvalitativní analýzy záznamů
3. způsoby přijímání dávek záznamů (diskety, FTP server, e-mail)
4. zpřístupnění Souborného katalogu ČR v síti INTERNET.

Je předpoklad, že do konce roku 1997 bude Souborný katalog ČR (báze SKK – Souborný katalog – knihy) obsahovat 250 – 300.000 záznamů domácích i zahraničních tištěných monografií.

Přebírání záznamů a sdílená katalogizace v souborném katalogu

Možnost přebírání záznamů ze souborného katalogu je první

²Program na kontrolu duplicit nejen slučuje duplicitní záznamy přijímané do souborného katalogu tj. sepisuje údaje o vlastnictví dokumentu na jeden záznam, ale také zároveň nahrazuje záznam s méně kvalitním bibliografickým jádrem záznamem kvalitnějším.

krok v procesu sdílené katalogizace, při které se předpokládá, že záznamy jsou nejdříve vytvořeny v souborném katalogu a teprve následně jsou přebrány do katalogu lokálního, tedy do katalogu knihovny, která záznam vytvořila.

Vzhledem ke skutečnosti, že existuje zájem i na zahrnutí záznamů knihoven, které nejsou on line připojeny, považujeme centralizovaný model v současné době za jediné možné řešení. Pokud ovšem hovoříme o sdílené katalogizaci, jde o vytváření podmínek pro on line spolupráci knihoven. Systém ALEPH, který je pro budování Souborného katalogu ČR v současné době používán, tento model podporuje specifickými funkcemi, z nichž však některé jsou určeny výhradně pro spolupráci knihoven, využívajících tentýž systém. Je nutné vytvořit obdobné podmínky také pro knihovny, které pracují s jiným systémem.

Jak již bylo konstatováno, sdílená katalogizace má dvě stránky:

1. vytváření záznamů v centru (bude řešeno až ve druhé fázi) a
2. přebírání těchto i jinými knihovnami vytvořených záznamů do lokálních katalogů (tj. do katalogů zúčastněných knihoven).

V první fázi se počítá pouze s dávkovým dodáváním záznamů, a to i od knihoven, které jsou připojeny k síti INTERNET, jež byl vybrán jako prostředek komunikace mezi knihovnami v ČR. V této fázi by mělo být vyřešeno on line přebírání záznamů ze Souborného katalogu ČR, a to jednotlivě i ve větších dávkách.

K naplnění velmi důležité **katalogizační funkce**, která předpokládá možnost sdílené katalogizace, je nezbytné pro Souborný katalog ČR **vyvinout podpůrné softwarové prostředky**. Předmětem řešení by se mělo stát vytvoření software, který umožní **maximální zautomatizování exportů** těch záznamů, které jsou účastníkem souborného katalogu vybrány, a jejich přesměrování do oblasti přístupné pro přenos pomocí ftp.³

Jako příprava pro druhou fázi (kompletní sdílenou katalogizaci), by mělo být zahájeno **testování procesů vytváření záznamů přímo v Souborném katalogu ČR** s jejich následným přenosem do lokální báze účastníka testu zejména s ohledem na bezpečnost práce, na vyloučení možného nežádoucího narušení báze ze strany spolupracujících knihoven. Vzhledem k tomu, že se předpokládá časové oddělení záznamu ve stádiu akvizičního záznamu od záznamu v různém stupni úplnosti až po záznam úplný (obsahující údaje jmeného

³Podporu pro přesuny jednotlivých záznamů mezi knihovnami pracujícími v systému ALEPH poskytuje systém sám. Od verze 3.2.5.14 je to technicky bez větších problémů.

a věcného popisu i údaje lokační), bude nutno dořešit **problém postupných náhrad záznamu v lokální bázi**. Ačkoliv toto musí být řešeno na úrovni možností daného přijímacího systému, je nutno zvážit všechny možnosti, jak přijímající knihovně v tomto pomoci, mj. z hlediska struktury dat (obsahové i formální). Proto budou do testování zapojeny knihovny užívající různé systémy.

Napojení meziknihovní výpůjční služby na Souborný katalog ČR

Je nutné vyvinout technologii, která umožní účastníkovi souborného katalogu bez ohledu na to, jaký provozuje systém. přímé elektronické objednání výpůjčky, fotokopie, příp. elektronické verze od vlastníka žádaného dokumentu.

Rada pro Souborný katalog ČR

Na posledním jednání Pracovní skupiny pro Souborný katalog ČR byla z jejich členů zvolena užší Rada pro Souborný katalog ČR, jejímž primárním úkolem je zajistit operativní řešení problémů týkajících se provozu Souborného katalogu ČR. Rada má šest členů, kteří jsou voleni na tři roky + vedoucí. Každý rok budou zvoleni dva noví členové Rady, čímž bude zachována kontinuita v rámci Rady a bude nutné každý rok volit pouze dva nové členy, nikoliv po třech letech všech šest členů. Na jednání Pracovní skupiny pro Souborný katalog ČR budou formulovány nejaktuálnější problémy k řešení, ty pak Rada projedná a návrh řešení v písemné podobě předloží Skupině ke schválení. Řešení bude závazné pro všechny členy Skupiny, pokud bude přijato většinou hlasů.

První jednání Rady pro Souborný katalog ČR se konalo 26.6.1997 a témata určená k projednání byla aktualizace problematiky koncepce Souborného katalogu ČR a otázka technického řešení přebírání záznamů ze souborného katalogu, sdílená katalogizace.

Vytvoření Rady pro Souborný katalog ČR je nutno chápat jako zlom směřující k institucionalizaci budování CASLIN – Souborného katalogu ČR a zakotvení skutečné spolupráce všech zúčastněných knihoven.

Tým technického rozvoje Souborného katalogu ČR

Vedoucí Pracovní skupiny pro Souborný katalog ČR jako správce souborného katalogu se rozhodla vytvořit permanentní **Tým technického rozvoje Souborného katalogu ČR**, jehož členy nemusí být přímo členové Skupiny, avšak jejich knihovny musí mít ve Skupině zastoupení. Členy Týmu jsou odborníci, kteří se budou věnovat řešení technicko-sofwarových problémů souvisejících s budováním a se správou Sou-

borného katalogu ČR. Základní úkoly pro nejbližší období se vztahují k přebírání záznamů a sdílené katalogizaci.

Závěr

Dosud byla v průběhu ověřovacího provozu Souborného katalogu ČR ověřena jeho základní funkce tj. funkce informační (informace o existenci dokumentu a jeho přesná lokalizace). Tato funkce souborného katalogu se bude úměrně zkvalitňovat kvantitativním naplňováním katalogu. V následujícím období ověřovacího provozu Souborného katalogu ČR se správce katalogu soustředí na problematiku přejímání záznamů ze souborného katalogu, sdílenou katalogizaci a napojení meziknihovní výpůjční služby na souborný katalog.

ELEKTRONICKÉ INFORMACE – ŠANCE PRO NAŠE KNIHOVNY

Vladimír Karen

Situace českých knihoven

Přišlo to všechno nečekaně: problémy české ekonomiky, „balíčky“, apokalyptické povodně. Výsledkem je nejistota až strach ve vládou financovaných knihovnách. Čím více se budou omezovat veřejné výdaje, tím více budou postiženy právě knihovny, protože kultura a vzdělání bývají – bohužel – většinou první na řadě, když jde o to, kde „ušetřit“.

Jisté je, že stále omezenější finanční prostředky veřejných a akademických knihoven a zejména jejich část určená na akvizici by mohly při nezměněné strategii vést k postupnému kolapsu, kdy knihovna nebude schopna doplňovat své fondy a bude tím stále méně zajímavá i pro své současné čtenáře – o nových čtenářích ani nemluvě. Tato situace je samozřejmě velmi nepříjemná i pro soukromé firmy, které se orientují na knihovny jako na svůj primární trh. Firmy i knihovny jsou proto na „stejně lodi“ a je jejich společným zájmem hledat východiska z nastalé situace.

Zkusme se na tuto situaci podívat „pozitivně“. Každé krizové období je zkouškou, ve které obstojí ti lepší a silnější. Lidé jsou nuceni více přemýšlet nad svou prací a dělat rozhodnutí, do kterých by se jim jinak nechtělo. Výsledkem je větší produktivita, a tím se připravuje půda pro „lepší časy“, které vždy přijdou.

Již několik let probíhají diskuse o roli knihoven a knihovníků v nové „elektronické“ době. Čím dále tím více je jisté, že zde svou roli mají. Potvrdil to ostatně i Bill Gates ve svém vystoupení na červnové výroční konferenci Asociace odborných knihoven v Seattlu: „Nechceme přeci, aby se každý stal surferem, který vykonává příkaz za příkazem. Absolutně kritickým úkolem je mít v knihovně potřebné znalosti a personál, který dokáže nejen publikovat hyperlinky, ale také je vyhodnocovat.“ Jde tedy spíše o to, jak změnit zažitá představy a návyky jak uživatelů knihoven, tak knihovníků samých.

Nabízí se proto šance využít současné nepříznivé situace k nezbytné transformaci knihoven ze skladišť tradičně publikované odborné literatury ve skutečně funkční organizace, jejichž cílem je poskytovat uživatelům co možná nejlepší informační služby. Součástí těchto služeb jistě

zůstane i půjčování existujících fondů, ale stále důležitější bude schopnost zajistit informace „odjinud“. K tomu musí být vytvořeno zázemí v podobě souborných katalogů a dalších bibliografických zdrojů a také zcela transformována MVS. MVS v tradiční podobě se svou pomalostí a nespolehlivostí jen těžko může přežít. Její elektronická podoba ji dokáže nejen nahradit, ale navíc rozšiřuje působnost knihovny mimo její budovy: čtenář si objedná i vyzvedne kopie svých dokumentů po Síti, aniž by vůbec musel opustit domov nebo kancelář. Stejným způsobem si může například objednat rešerši z těch zdrojů, které například z licenčních nebo cenových důvodů knihovna nemůže „pustit“ ven: především z databází online a na CD-ROM.

Podívejme se, jaké technologie pro práci s profesionálními zdroji externích informací jsou k dispozici. „Profesionální“ zde znamená produkty pro zákazníky, kteří jsou odborníky ve svém oboru a používají informační zdroje ke své práci. Tomu musí odpovídat i vysoká úroveň a spolehlivost nabízených informací jakožto i dodavatele, protože na dostupnosti informací často závisí výsledky týmové práce předních specialistů. Je však zřejmé, že stejné technologie lze využít i pro práci s obecnými produkty, typicky např. s multimediálními tituly na CD-ROM apod.

Internet

Fenomén dneška, předmět na jedné straně až nemístného obdivu a kultovního významu, na straně druhé již také zatracování a nebezpečných útoků ze stran hackerů a tvůrců virů. Po počátečním nadšení „najdete tam všechno – a zadarmo!“ přišlo vystřízlivění a zjištění, že i ve věku Internetu bude třeba za skutečně hodnotné a spolehlivé informace platit. Internet jako informační zdroj má (a jistě i v budoucnu bude mít) podstatná omezení vyplývající právě z jeho globálnosti, univerzálnosti a živelnosti – jinými slovy nízké organizovanosti.

Spočívá-li tedy hlavní význam Internetu v tom, že je skutečně globálním komunikačním prostředkem (a především k tomu byl vždy určen), pak je jen logické, že jej dnes můžeme používat jako média pro přístup k byť placeným, ale zato spolehlivým a vysoce hodnotným informačním zdrojům. Internet doslova revolučně změnil způsob práce „online“ – díky WWW mohou dnes s informačním bohatstvím databázových center pracovat i uživatelé s minimálním zaškolením.

Velmi významnou událostí je v tomto kontextu podepsání smlouvy o zastoupení firmy Knight-Ridder Information (DIALOG a DATASTAR) společnostmi AIP a AIB v našich zemích. Téměř současně se zavedením služeb DIALOG WEB a DATASTAR WEB tak čeští a slovenští uživatelé získávají navíc výhodu lokální podpory v rodném jazyce (viz. příspěvek firmy KnightRidder Information).

CD-ROM

Kompaktní disky jsou dnes již tradičními nosiči pro informační zdroje. S nastupujícími novými médii (Internet, DVD-ROM) se nabídka samozřejmě pružně přizpůsobuje, přesto však CD-ROM tvoří pro své vynikající vlastnosti a vysokou akceptovanost stále velmi důležitou součást informačního portfolia světových i našich knihoven. Ačkoliv je technologie CD-ROM již doslova součástí běžného života, získává zcela novou dimenzi v prostředí firemních sítí, které diskutujeme dále v části „Intranet“.

Obr. 1. – vyhledávací interface WebSPIRS umožňuje práci s databázemi SilverPlatter v intranetu a Internetu.

Intranet

Řešení pro vnitropodnikové sítě LAN a WAN má naší nabídce AIP své pevné místo již několik let. Ačkoliv Internet podstatně zjednodušuje přístup k informačním zdrojům „přímo“ online, jeho poměrně nízká rychlost a spolehlivost znesnadňuje nasazení těchto zdrojů pro

kritické informační zdroje. Navíc cenové úrovně a politiky pro online přístup znevýhodňují přímý přístup v případě skutečně denního využívání užšího okruhu informačních zdrojů – nemluvě ani o možnosti jejich zpřístupnění širšímu okruhu uživatelů a např. studentům. Proto zůstane využívání „lokálně“ vystavovaných zdrojů výhodnou alternativou i v budoucnosti.

Nástup intranetu (tzn. přístupu k interně vystavovaným informacím technologiemi vyvinutými původně pro Internet) zachytila celá řada výrobců svými produkty, které lze v zásadě rozdělit do dvou hlavních skupin:

- vydavatelská řešení – např. SilverPlatter ERL, KR@SITE, OvidNet
- univerzální řešení – ULTRA*NET

*Obr. 2. – uživatelské menu systému Ultra*Net Web (prototyp) - nová možnost pro práci s libovolnými CD-ROM tituly z prostředí WWW*

Vydavatelská řešení jsou určena pro práci s produkty jednoho konkrétního vydavatele. Jejich výhodou je především unifikované uživatelské

ské rozhraní pro práci se všemi databázemi, nevýhodou ovšem je právě omezení pouze na produkty jediného vydavatele, který si tak zajišťuje určité výsadní postavení uvnitř organizace. Všechna výše uvedená řešení již umožňují přístup z prostředí WWW prohlížeče.

Univerzální řešení představuje ideální volbu všude tam, kde je třeba využívat širší spektrum zdrojů od většího počtu vydavatelů, a případně produkty, jejichž software síťový přístup nepodporuje. Umožňuje centrální správu všech vystavovaných zdrojů a zabezpečuje jejich bezproblémový provoz. WWW klient systému ULTRA*NET je k dispozici od léta letošního roku. Obrovskou výhodou tohoto řešení je možnost jeho vzájemné integrace s vydavatelskými řešeními i s vlastními zdroji provozovatele, a tím vytvoření uživatelsky transparentního prostředí. Výkon systému umožňuje za předpokladu dostatečné propustnosti sítě dokonce i sdílení multimediálních titulů v síťovém prostředí.

Od roku 1992, kdy naši pracovníci dodali první CD-ROM servery na našem území, se rozrostl počet našich uživatelů těchto řešení na několik desítek. Patří k nim tak významné organizace, jakými jsou např. Národní knihovna ČR, Východoslovenské železářny, Karlova univerzita a další. Postupující vývoj technologií a snižování nákladů otevírá tyto možnosti i mnohým dalším uživatelům, kteří se na nás dnes obracejí.

Kruh se uzavírá...

Moderní „intranetová“ řešení umožňují samozřejmě i přístup zpoza firemních firewallů, z vnějšího Internetu – samozřejmě za dodržení přísných bezpečnostních opatření. Tím se otevírají možnosti např. pro práci z domova nebo pro napojení poboček a vzdálených pracovišť organizace. Na druhé straně je možno propojovat – prostřednictvím Internetu – databázová „online“ centra přímo do intranetu. Poprvé v historii tak vzniká skutečně konzistentní pracovní prostředí, které je navíc čím dál tím méně závislé na konkrétní hardwarové a softwarové platformě. Postupně jsou tak odstraňovány tradiční překážky, které bránily širšímu rozšiřování informačních zdrojů v minulosti.

Dnes máme šanci udělat další krok na cestě k (doufejme) lepší budoucnosti. Vyžaduje od nás všech revidovat své zažitě představy a změnit to, co jsme až dosud považovali za nezměnitelné. Úlohou nás, soukromých firem, je nabídnout knihovnám spolupráci při hledání východisek a být jim spolehlivými partnery v nelehké době. A to je přesně to, co se snažíme dělat.

Co nabízíme:

- elektronické informační zdroje ze zahraničí – za příznivé ceny, včetně vyřízení formalit (clo, DPH) a včetně další podpory uživatelům
- tuzemské informační zdroje a spolupráci při vydávání titulů na CD-ROM s daty zákazníka

- integraci informačních zdrojů do sítí vč. intranetu a Internetu
- **zdarma** konzultace v oblasti řešení informačních potřeb vaší organizace

„Horké“ novinky v nabídce AIP:

Ultra*Net Start – již několik let se při předvádění CD-ROM serveru Ultra*Net setkáváme s povzdechem menších knihoven: „je to moc pěkné, ale ... kde na to vzít?“. Nyní přicházíme se zvláštní nabídkou serveru Ultra*Net Start, který je navržen právě pro uspokojení potřeb těchto zákazníků. Jedná se o CD-ROM server „na klíč“ včetně hardware, software, operačního systému a vybraných tuzemských titulů na CD-ROM v síťové verzi.

Ultra*Net Web – nejnovější verze „plného“ Ultra*Netu umožňuje přístup k CD-ROM titulům na serveru z prostředí intranetu - webovského browseru. Spolu s Ultra*Net Application Server (který řeší otázku relativně nízkých přenosových rychlostí) umožňuje navíc reálný provoz CD-ROM v prostředí Internetu.

Bližší informace o naší nabídce získáte na adrese:

Revoluční 13, 110 00 Praha 1
tel.: (02) 2480 3303, fax: (02) 2480 3296
e-mail: aip@aip.cz, homepage: <http://www.aip.cz>

INFORMACE POSKYTOVANÉ ČSNI

Milan Kábrt

Jednou z hlavních úloh ČSNI je vedle tvorby norem i podávání informací o normách a to jak normách českých, tak i zahraničních a mezinárodních. ČSNI poskytuje informace o celém „životě“ normy od jejího zařazení do plánu, schválení, vyhlášení, prováděné opravy a změny až po její nahrazení nebo zrušení. Informace jsou podávány v různých formách – ústně nebo telefonicky na základě dotazu uživatele, písemně nebo tištěnou formou a v neposlední řadě formou elektronickou. Myslím si, že nejpohodlnější (pro obě strany) je předávání informací v elektronické formě. Zatímco u písemného nebo ústního dotazu je třeba přesně formulovat dotaz nebo problém, s elektronickou formou si lze „pohrát“ a postupným zpřesňováním dotazu získat požadovanou odpověď nebo různé varianty odpovědi. Proto bychom chtěli naše setkání zaměřit na elektronickou formu předávání informací a o ostatních se zmínit jen okrajově.

Nejdříve několik slov o telefonickém podávání informací. Takto jsou poskytovány základní informace o normách. Složitější dotazy jsou potom řešeny písemnou formou. Tímto způsobem jsou poskytovány rešerše z našich databází a z databází Perinorm, Infodisk ILI a Justis.

K výrobě databáze PERINORM se spojil francouzský AFNOR, britský BSI a německý DIN. Tato databáze obsahuje bibliografické údaje

- např. o normách NF, DIN, BSI, ISO, IEC, EN, NBN, ČSN
 - o návrzích norem
 - vybraných směrnících ES
 - vybraných technických předpisech ze SRN, Francie a Velké Británie
- Notičem je CD-ROM, který je měsíčně aktualizován.

Databáze INFODISK ILI obsahuje bibliografické údaje o normách:

- např. USA, Švédsko, Japonsko, Austrálie, Velké Británie, Německo, Kanada, Francie, Norsko, ISO, IEC, EN.

Databáze JUSTIS obsahuje plné znění směrnic a předpisů Evropských společenství.

Informace o normách, které nejsou ve výše uvedených databázích, jsme schopni zajistit v různém časovém rozmezí, podle složitosti dotazu a v závislosti na již vybudovaných vztazích s jednotlivými normalizačními společnostmi.

Tolik k aktivnímu podávání informací, pasivní formou je prodej a půjčování norem a dokumentů. Prodejem norem a ostatních souvisejících publikací se vedle našich dvou prodejen v Hostivaři a na Biskupském dvoře zabývají i naši četní dealeri. Mezinárodní a zahraniční normy nebo jejich autorizované kopie lze objednat v mezinárodním úseku, oddělení dokumentačních služeb, sídlícím na Biskupském dvoře. Normy naše, zahraniční i mezinárodní, směrnice, katalogy, bulletiny a další publikace lze vypůjčit v naší studovně na Biskupském dvoře, která má otevřeno v pracovní dny mimo pondělí. Dokumenty je možno zapůjčit jak do studovny, tak i k domácímu studiu. Pro vyhledání potřebné informace lze na studovně použít všechny naše bibliografické databáze. Vraťme se ale k tištěným informacím. Tyto jsou zájemcům poskytovány v několika různých formách a některé z nich nejsou zatím jiným způsobem poskytovány. Zde mám na mysli „Magazín ČSN“ a částečně i „Věstník ÚNMZ“, kde jsou kromě informací o nových normách, opravách a změnách platných norem, náhradách norem a jejich rušení i informace a „Plánu technické normalizace“ a nově i o normách vyhlášených nebo projednávaných v CEN (kde jsme o 1. dubna 1997 plnoprávními členy). Tyto informace budou postupně rozšířeny i o normy z ETSI a CENELEC. Dalším zdrojem informací v tištěné formě jsou i „Seznam platných ČSN“, který vychází každý rok v lednu, „Rejstřík ČSN“, tříděný podle tříd ČSN a podle kódů ICS, „Seznam podnikových norem“, který by měl vyjít opět letos na podzim, a „Seznam názvů evropských norem a harmonizačních dokumentů“. V dohledné době by měl knižně vyjít i „Tezaurus ISO ROOT“ a „Seznam názvů norem DIN“.

Tolik úvodem, a nyní se již budu plně věnovat informacím v elektronické formě. Tyto informace lze rozdělit do několika skupin:

- Bibliografické informace o normách (edice ČSN Database)
- Textové informace (edice ČSN Image a ČSN Fulltext)
- Nabídka norem
- Informace podávané pomocí Internetu
- Rejstříky a indexy norem (kódy ICS a Deskriptory ISO ROOT)

V edici ČSN Database lze v současné době získat:

- Seznam platných ČSN
- Seznam názvů EN a HD
- Seznam názvů DIN
- Seznam Podnikových norem
- Knihovna norem

V edici ČSN Image je nabízen „Seznam platných norem ČSN a vybrané normy v obrazovém tvaru“ a v edici ČSN Fulltext je to EUROCODE 2 – ČSN P ENV 1992-1-1 (73 1201) – Navrhování betonových konstrukcí. Část 1.1: Obecná pravidla a pravidla pro pozemní stavby

Nyní krátce k jednotlivým produktům.

Seznam platných ČSN

Seznam obsahuje základní bibliografické údaje o platných normách (označení, třídící znak, název, anglický název, kód ICS, vydání, závaznost, zapracované dokumenty). S databází je dodáván obslužný program pro vyhledávání a výběry norem. Databáze je dodávána na disketách nebo na CD-ROM a aktualizována měsíčně nebo čtvrtletně.

Program umožňuje vyhledávat a vybírat normy podle různých hledisek (třídící znak, ICS – kód i klíčové slovo, Věstník poslední změny, slovo z názvu nebo jeho část, vydání), dále umožňuje vést si vlastní poznámky k normám. Součástí databáze je seznam norem zrušených po 1. 1. 1995, seznam kódů ICS, seznam tříd ČSN a seznam mezinárodních a zahraničních norem zapracovaných v ČSN s vazbou na normy ČSN a stupněm zapracování.

Seznam názvů DIN, Seznam názvů EN a HD

Seznamy obsahují základní údaje o platných normách (označení, vydání, český, anglický a německý název, kód ICS, u EN technickou komisi a informaci o zapracování do ČSN). S databází je dodáván obslužný program pro vyhledávání a výběry norem. Databáze jsou dodávány na disketách nebo na CD-ROM a aktualizovány čtvrtletně.

Program umožňuje vyhledávat a vybírat normy podle různých hledisek (třídící znak, ICS, slovo z názvu nebo jeho část, vydání). V současné době se dokončuje nová verze, která umožní vyhledávání podle deskriptorů ISO ROOT a to jak podle notací, tak i podle jednotlivých slov deskriptorů.

Seznam podnikových norem

Seznam obsahuje základní údaje o platných normách (označení, třídící znak, název, vydání, podnik, který normu zavedl). Součástí databáze je seznam organizací, jejichž normy jsou v seznamu včetně kontaktních adres a telefonů. S databází je dodáván obslužný program pro vyhledávání a výběry norem. Databáze je dodávána na disketách a aktualizována přibližně jednou za rok.

Program umožňuje vyhledávat a vybírat normy podle různých hledisek (třídící znak, slovo z názvu nebo jeho část, vydání).

Knihovna norem

Program pro evidenci výpůjček norem s vazbou na databázi platných ČSN. Úloha umožňuje zařazování titulů z databáze platných ČSN a aktualizaci údajů na základě informací v databázi platných ČSN. Poskytuje podporu pro vytvoření objednávky norem u ČSN nebo dealera. V programu je možno mít i evidenci jiných titulů než norem ČSN. Program umožňuje tisknout přehledy výpůjček podle titulů i podle vy-půjčovatelů.

ČSNI Image na CD-ROM

Úloha obsahuje seznam platných norem ČSN a vybrané normy v obrazovém tvaru. Seznam obsahuje základní bibliografické údaje o platných normách (označení, třídící znak, název, anglický název, kód ICS, vydání, závaznost, zapracované dokumenty, ...). Součástí databáze je seznam kódů ICS a informace o zapracovaných evropských a mezinárodních normách v ČSN. Databáze obsahuje i informace o normách, zrušených po 1. 1. 1995.

S databází je dodáván obslužný program pro vyhledávání, výběry a zobrazování norem. Databáze je dodávána na CD-ROM, aktualizace bibliografické části je prováděna měsíčně nebo čtvrtletně, aktualizace obrazů norem je prováděna na základě dohody se zákazníkem, nejkratší lhůta je čtvrtletně.

Program umožňuje vyhledávat a vybírat normy podle různých hledisek (třídící znak, ICS – kód i klíčové slovo, č. Věstníku poslední změny, slovo z názvu – část slova, závaznost, platnost normy, datum vydání...), vést si vlastní poznámky k normám; u zakoupených norem zobrazení textu normy včetně případných grafů a tabulek, oprav a změn. Úloha se dá použít také jen jako databáze platných norem pod Windows (bez scanovaných norem).

ČSNI Fulltext – EUROCODE 2 – ČSN P ENV 1992-1-1 (73 1201) - Navrhování betonových konstrukcí. Část 1.1: Obecná pravidla a pravidla pro pozemní stavby

Úloha obsahuje plný text normy. Uživatelský komfort je předznamenán spojením principů hypertextových odkazů a fulltextového vyhledávání v aplikačním prostředí Windows a technologií uložení na CD-ROM.

Odkazy mezi jednotlivými subjekty vytvářejí množství vztahů. Díky hypertextovému zpracování těchto odkazů je možné se po této síti velice rychle pohybovat. Tedy přejít přímo z určitého místa textu na místo odkazu. Pohyb po těchto vazbách je i nazpět. Díky struktuře EC2 lze vyhledat všechny části normy, které mají vazbu na konkrétní kapitolu, vzorec, obrázek nebo tabulku.

Fulltextová technologie umožňuje vyhledat všechny pasáže textu, ve kterých se vyskytuje uživatelem zvolené slovo nebo sousloví a to ve všech mluvnických tvarech. Pro definování dotazu lze použít logických vazeb AND, OR, NOT a AND NOT. Při práci s jiným textem v elektronické formě lze snadno zjistit, zda pojmy vyskytující se v tomto textu jsou definovány či popisovány v tomto Eurokódu.

Nabídka norem

Úloha umožňuje na základě nabídek norem, které lze získat např. na Internetu (v papírové formě jsou rozesílány 1–2 x měsíčně našim dealerům), objednávat normy v ČSNI. Program je v síťové verzi a eviduje

objednávky jednotlivých referentů, ze kterých je posléze vytvořena souhrnná objednávka pro ČSNÍ. Připravujeme novou verzi napojenou na knihovnou norem. Tato verze po obdržení objednaných titulů umožní jejich zařazení do knihovny a k referentovi, který normu objednal. Jednotlivé nabídky obsahují název normy, katalogové číslo, třídící znak a informativně též počet stran a cenu normy (nabídky jsou tvořeny po schválení normy, ještě před jejich tiskem).

Tolik k databázím norem, nyní bych vás rád seznámil s obsahem informací na naší WWW stránce na Internetu (adresa: <http://wise.felk.cvut.cz/CSNI/index.html>).

Na Internetu jsou vystaveny následující informace:

Informace o Českém normalizačním institutu

Informace o České soustavě norem

Informace o Uspořádání normalizace v České republice

Informace o Předpokladech dalšího rozvoje normalizace

Jsou zde i propojení (elektronické adresy) ostatních WWW serverů, poskytujících informace o normalizaci (ISO, IEC, CEN, CENELEC, ETSI, DIN, AFNOR, ...)

Informace o ČSNÍ jsou rozčleněny do následujících bloků:

- Organizační schéma
- Tvorba norem
 - Obecná pravidla pro tvorbu norem
 - Postup tvorby norem
 - Metodické pokyny pro tvorbu norem
 - Přejímání evropských a mezinárodních norem do soustavy ČSN
 - Postup harmonizace českých norem – grafy
 - Technické normalizační komise
- Zapůjčení norem
 - ČSN
 - mezinárodní a zahraniční normy
 - katalogy
 - Směrnice ES CEN bulletin IEC bulletin ISO bulletin BSI News
 - a další
- Rešerše z databází
 - Perinorm
 - Infodisk ILI
 - Justis
- Prodej norem a publikací
- Prodej informací na elektronických médiích
 - demoverze programů, vzorky dat
 - Demoverze programu databáze ČSN
 - Vzorek dat databáze ČSN

- Program pro výběr nabízených obrazů norem
 - Nabídka norem
- Seznam platných ČSN
 - Označení normy, třídící znak, název normy, účinnost
- Seznam závazných ČSN
 - Název, Třídící znak, Změny, Opravy, Účinnost od, Vyhlášena věstníkem, Typ závaznosti
- Seznam zrušených ČSN od roku 1995
 - Zrušená norma, Nahrazena normou, Věstníkem

Poslední skupinou informací, poskytovaných ČSNI, jsou rejstříky a indexy norem – **kódy ICS a Deskriptory ISO ROOT**

Kódy ICS

Mezinárodní klasifikace norem ICS (International Classification for Standards) je určena k tomu, aby sloužila jako struktura pro katalogy mezinárodních, regionálních a národních norem a jiných normalizačních dokumentů a jako podklad pro systémy pravidel vyhledávání a objednávání mezinárodních, regionálních a národních norem a normalizačních dokumentů v databázích, knihovnách atd. Vydává ji ročně ústřední sekretariát ISO v Ženevě.

Mezinárodní klasifikace norem ICS má usnadnit uspořádávání informací a organizačních a objednávacích prostředků, jako jsou katalogy, výběrové seznamy, bibliografie a databáze na elektronických nosičích, a tím podporovat celosvětové šíření mezinárodních a národních norem a ostatních normalizačních dokumentů. Databáze kódů ICS je součástí všech bibliografických databází ČSNI.

Deskriptory ISO ROOT

Tezaurus ISO ROOT byl vypracován v British Standard Institution (BSI) ve Velké Británii na základě zkušeností s normalizačními informačními systémy pro podporu exportu jako součást vývoje v rámci ISONET, což je mezinárodní systém pro výměnu datovýchází mezi členskými organizacemi ISO. První verze je z roku 1981 a v osmdesátých letech byl tezaurus pozměněn a doplněn v rámci zpracování 2. a 3. verze.

Současně s anglickou verzí se vytvářela francouzská verze systematického rejstříku a ovlivnila konečný výběr a uspořádání termínů. Česká verze vychází z anglické verze z roku 1988 (3. vydání). Německá verze, kterou vypracoval Deutsches Institut für Normung (DIN) byla publikována v roce 1987. Kromě překladu do češtiny byly významné práce provedeny rovněž v překladech do arabštiny, čínštiny, japonštiny a portugalštiny a v současné době se zpracovávají další jazykové verze. Tezaurus ISO ROOT používá řada národních normalizačních institucí pro indexování svých normalizačních dokumentů. Použitelnost tezauru ISO

ROOT v tak velkém počtu jazyků zvyšuje jeho hodnotu pro mnohojazyčné databáze a jiné mezinárodní aplikace.

Uspořádání tezauru ISO ROOT

Tezaurus se skládá ze systematického rejstříku s doplňkovým abecedním rejstříkem. Systematický rejstřík poskytuje úplnou informaci o každém deskriptoru, včetně odkazů na lexikální jednotky v jiných částech tezauru. Informace o deskriptorech a jiných lexikálních jednotkách se pak opakuje v abecedním rejstříku, ale pouze na jedné hierarchické úrovni deskriptoru. Obě části tezauru se zpracovávají na počítači jako jedna jednotka a informaci v systematickém rejstříku se používá automaticky na generování abecedního rejstříku.

Systematický rejstřík obsahuje více než 13 000 deskriptorů a přibližně 5 100 synonym a kvazisynonym, přičemž počet deskriptorů se může měnit pouze při aktualizaci prováděné institucí BSI, zatímco počet synonym se bude v zvyšovat na základě praktického využívání tezauru.

Notace a symboly

Účelem notace je opatřit každý deskriptor a každý příklad složeného deskriptoru vlastním kódem, který stanoví jeho hierarchické umístění v systematickém rejstříku. Byl zvolen systém hierarchických alfabatických notací, který používá abecední znaky ve skupinách maximálně třech písmen, přičemž skupiny jsou odděleny jako separátorem tečkou. Protože tezaurus ISO ROOT byl vytvořen pro vícejazyčnou aplikaci, byly zkratky označující v anglické praxi deskriptory (např. BT = broader term, NT = narrower term atd.) nahrazeny lingvisticky neutrálními symboly. Šikmé zlomené čáry (lomítka „/“) se používá jako separátoru k určení rozsahu notací, například JD/JG zahrnuje JD, JE, JF a JG. Používá se těchto symbolů:

Systematický rejstřík

Systematický rejstřík je základní částí tezauru a je pro uživatele hlavním zdrojem informací znázorněním termínů v úplném systematickém kontextu (na rozdíl od abecedního rejstříku). Systematický rejstřík umožňuje rovněž identické zobrazení při překladu tezauru do jiných jazyků a pro orientaci v jinojazyčných verzích.

Hierarchické úrovně ve struktuře jsou znázorněny odsazením na nižších úrovních.

Abecední rejstřík

Abecední rejstřík obsahuje všechny deskriptory s odkazem na nadřazené a podřazené deskriptory v jedné vlastní hierarchii nebo asociované deskriptory v alternativní hierarchii, dále složené deskriptory s odkazem na příslušnou kombinaci deskriptorů a konečně synonyma a kvazisynonyma s odkazem na příslušný deskriptor.

Databáze systému ISO ROOT

Pro vytvoření tezauru bylo použito počítačového zpracování, protože

toto zpracování poskytuje následující výhody: ■ automatické generování abecedního rejstříku

- zjednodušení údržby a aktualizace tezauru
- možnost počítačového typografického zpracování
- jednoduché využívání cizojazyčných verzí
- potenciální možnost vytváření specializovaných mikrotezaurů s využitím hlavního tezauru.

Všechny informace nutné pro vytváření systému ISO ROOT jsou uchovávány v hlavním počítačovém souboru v uspořádání jako v systematickém rejstříku.

Databáze systému ISO ROOT je v česko-anglicko-německé verzi a je volně prodejná. Může být instalována samostatně nebo jako doplněk databázi ČSNI pro vyhledávání dokumentů podle notací deskriptorů nebo podle jednotlivých slov deskriptorů.

DIALOG A DATASTAR – ONLINE INFORMACE PRO KAŽDOU PŘÍLEŽITOST

Vladimír Karen

Významnou událostí letošního jara bylo uzavření smlouvy mezi světovým informačním gigantom Knight-Ridder Information a pražskou společností Albertina icome Praha s.r.o. o zastoupení online služeb dvou nejvýznamnějších databázových center na světě: DIALOG a DATASTAR. Čerpání informací online je ideálním rozšířením informačních služeb knihoven: platí se pouze za skutečně vyčerpané informace, není třeba předem předplácet konkrétní výběr databází a navíc lze s využitím takto získaných informací poskytovat služby s vysokou přidanou hodnotou. Služby firmy Knight-Ridder Information tak představují zajímavou novou alternativu i pro veřejné a akademické knihovny.

Společnost Knight-Ridder Information (KRI) vznikla v roce 1993 kapitálovým spojením dvou nejvýznamnějších světových databázových center poskytujících služby online: DIALOG, které leží v Kalifornii (a je zároveň již od roku 1962 nejstarším a největším databázovým centrem na světě) a DATASTAR ze švýcarského Bernu. Služba KR DIALOG zpřístupňuje online přes 550 databázových souborů, dalších 350 je umístěno na serverech KR DATASTAR. Databáze obsahují nejen bibliografické údaje vycházející m.j. z více než 100 000 odborných i všeobecných periodik, ale také plné texty 4000 periodik, zprávy 200 zpravodajských agentur (např. Reuters), informace o 15 miliónech patentů, detailní údaje o 14 miliónech firmách atd. Pokryty jsou všechny obory lidské činnosti a všechny databáze jsou průběžně aktualizovány, některé z nich doslova každou minutu.

Pro lepší představu o množství dat v centrech KRI lze uvést tento příklad: jen v roce 1996 narostl objem dat v KR DIALOG a KR DATASTAR o více než 7 terabajtů – to je přes 20 miliard tištěných stran! Ve srovnání s tím bledne celá Internetová horečka – tato hodnota představuje dvakrát více informací nežli celý World Wide Web (WWW) počátkem roku 1997. Přitom všechno toto informační bohatství je nyní z Internetu přístupné díky zavedení služeb DIALOG WEB a DATASTAR WEB.

Úvodní obrazovka systému DIALOG WEB, který poskytuje plnohodnotný přístup z prostředí WWW k více než 500 databázím vystavovaných centrem DIALOG

Obě databázová centra samozřejmě mají i své „speciality“. DIALOG poskytuje vedle vědecko-technických informací tradičně nejprestižnější kolekci světových patentových informací, firemní informace o severoamerických firmách a vynikající soubor plných textů novin a časopisů. DATASTAR je proslulý svým pokrytím evropských firemních a obchodních informací jakož i farmaceutických informačních zdrojů.

Tyto informační zdroje jsou samozřejmě tak komplexní, že jejich efektivní využívání vyžaduje znalosti a zkušenosti. Albertina icome Praha s.r.o. zajišťuje školení pro uživatele, kromě toho je zde k dispozici celá řada pomůcek. Tak například pokud uživatel neví, která z databází nabízí nejrelevantnější pokrytí zpracovávané tematiky, může provést zkrácenou rešerši přes větší počet databází naráz, a tak zjistit, která z nich je pro daný úkol nejvhodnější.

V každé organizaci se také najdou pracovníci, kteří potřebují získávat informace pružně a okamžitě během své práce a kteří proto nemohou často využívat služeb svých zkušenějších kolegů, informačních specialistů. Nová služba DIALOG SELECT je (na rozdíl od všech ostatních online služeb KRI) určena právě pro tyto „koncové uživatele“ informací. Proto je práce s produktem velmi přímočará a doslova „drží uživatele za ruku“, aby docházelo k co nejméně chybám, pochopitelně za cenu jistého zjednodušení. Informační obsah služby tvoří databáze centra DIALOG, které jsou rozděleny do celkem 18 sektorů (oborů). DIALOG SELECT poslouží výborně i pro rychlé rešerše prováděné informačním specialistou.

Účtování čerpaných služeb DIALOG a DATASTAR je typu „pay-as-you-go“, tzn. skládá se ze složky časové + z poplatku za jednotlivé konkrétní záznamy. U služeb z prostředí WWW byla časová složka přizpůsobena tak, aby uživatelé nedopláceli na „rychlost“ Internetu. Úctovaný čas tedy běží jen tehdy, když mainframe počítače skutečně pracují na Vaší úloze. Praktické zkoušky ukázaly, že toto přizpůsobení je jednoznačně ve prospěch zákazníka, který tak za svou rešerši uskutečněnou z prostředí WWW zaplatí v průměru méně, než za stejnou rešerši provedenou klasickými prostředky.

Nabídku databázových center KRI doplňuje celá řada souvisejících služeb, k nimž patří například tzv. průběžné rešerše (SDI), kdy servery automaticky zpracovávají zadaná témata a výsledky dostává zákazník automaticky elektronickou poštou, službou Lotus Notes nebo jsou automaticky přesunuty do Intranetu organizace. Nejpoužívanější databáze jsou k dispozici na CD-ROM vydavatelství **KR OnDisc**. Služba **SourceOne** nabízí dodávku primárních dokumentů, na které odkazují bibliografické databáze: e-mailem nebo faxem do 2 hodin, popřípadě poštou. Objednávat můžete samozřejmě přímo online. **ERA** (Electronic Redistribution and Archiving) umožňuje automatické vyřízení poplatků za copyright při použití downloadovaných informací ve vlastních informačních systémech uživatele. Informace, které uživatel čerpá z databázových center, jsou účtovány průběžně. Výsledná cena se skládá z časové složky a z poplatku za zobrazené (exportované) záznamy a je individuální pro každou databázi. Ceny jsou zveřejněny v ceníku a lze je zjistit i online. K dispozici jsou zajímavé slevy v případě předplacení služeb předem.

Bližší informace, katalogy a další podrobnosti jsou k dispozici na

adrese firmy Albertina icome Praha s.r.o. nebo také na WWW:

DIALOG homepage:
<http://www.kringo.com>
DIALOG SELECT:
<http://dialogselect.kringo.com>
DATASTAR homepage:
<http://www.kringo.ch>
DATASTAR WEB:
<http://dsweb.kringo.ch>

VEŘEJNÉ INFORMAČNÍ SLUŽBY – POHLED VYSOKOŠKOLSKÉ KNIHOVNY

Iva Prochásková

1. Veřejné informační služby – pokus o vymezení pojmu

Veřejné informační služby (VIS) jsou v našem domácím prostředí novým pojmem, který se objevuje počátkem devadesátých let v souvislosti s celkovými změnami ve společnosti. V materiálu, který se zabývá koncepcí jejich rozvoje,¹ jsou definovány takto: *VIS jsou služby poskytované odborné i nejširší veřejnosti veřejnými všeobecnými, odbornými i jinými specializovanými knihovnami, archivy a dalšími zpracovatelskými nebo zprostředkovatelskými organizacemi za účelem zpřístupnění vybraných okruhů informací.*

V předpise,² který stanoví podmínky pro provozování VIS v působnosti MŠMT ČR, je uvedeno, že *VIS zprostředkovávají informace ze zdrojů veřejně publikovaných nebo těch, jejichž šíření nebylo nějakým způsobem omezeno.* Další vymezení VIS, ovšem jen pro potřeby výše zmíněného předpisu, říká, že to jsou služby poskytované mimo rámec vlastní instituce a pracoviště zřizovatele. První definice tedy vymezuje tyto služby podle jejich adresáta a v příloze vyjmenovává poskytovatele těchto služeb, druhá zakládá vymezení VIS na zdrojích, z nichž jsou poskytovány. Pod pojem VIS lze tedy v podstatě zahrnout jakoukoliv službu, umožňující komukoliv získat veřejně publikované informace. VIS mají trvale podporovat rozvoj osobnosti člověka ve všech dimenzích (vzdělanost, rozvoj tvůrčích schopností, kulturnost . . .) a rozvoj společnosti jako celku, tzn. poskytovat informace potřebné pro inovace v průmyslu a zemědělství, pro drobné a střední podnikatelské aktivity, rozvoj služeb atd.

2. Instituce zajišťující veřejné informační služby a legislativa

VIS jsou v první řadě zajišťovány všemi institucemi financovanými z veřejných zdrojů – tedy veřejnými knihovnami financovanými obcemi, okresními úřady nebo přímo ze státního rozpočtu prostřednictvím

¹Koncepce rozvoje veřejných informačních služeb. In: I'92, 34, č.9, s.198-202.

²Opatření MŠMT ČR ze dne 24.3.1993 č.j. 597/93-33 o poskytování veřejných informačních služeb

příslušných ministerstev (Národní knihovna, státní vědecké knihovny, Státní technická knihovna atd.) a dále tzv. veřejně přístupnými knihovnami financovanými také ze státního rozpočtu, ale prostřednictvím rozpočtů svých organizací jako jsou např. knihovny vysokých škol a ústavů Akademie věd ČR. Výčet není zdaleka úplný, jde zde spíše o zdůraznění faktu, že poskytování těchto služeb spojuje knihovny nejrůznějších typů.

Funkční zákonné normy pro tuto oblast neexistují. Stále platí zákon z r. 1959 a další překonané předpisy. Materiálem, z něhož se měly odvíjet další kroky, byla výše zmíněná Koncepce rozvoje VIS schválená vládou v květnu 1992 jako součást Státního informačního systému. V ní byly zakotveny celkem účelné zásady organizace a financování VIS. K jejich uvedení do praxe bylo třeba vypracovat konzistentní systém právních předpisů, kterým by stát deklaroval svůj zájem na zajištění těchto služeb, jejich rozvoji a postupném přizpůsobení evropským zvyklostem a tím svůj podíl na jejich financování. K tomu však bohužel zatím nedošlo.

VIS jsou samozřejmě stále zajišťovány a leckde se i rozvíjejí. Díky Fondu rozvoje vysokých škol se zlepšila situace v řadě vysokoškolských knihoven. V roce 1992 se uskutečnila akce podporovaná MHPR ČR – Projekty informačních služeb pro drobné a střední podnikatele ve veřejných knihovnách. V letošním roce jsou to projekty na rozvoj veřejných knihoven financované MK ČR. Komplexní systémové řešení včetně právního rámce však stále chybí.

O přípravě zcela nového knihovnického zákona se začalo uvažovat v podstatě hned po změně režimu. Velmi podnětný článek uveřejnil Jan Pilař ve Čtenáři již v r. 1991³ a během dalších let se toto téma diskutovalo v knihovnickém tisku ještě několikrát. Letos v dubnu byla dána k připomínkování verze zpracovaná legislativní komisí SKIP a schválená VV SKIP. Tento poslední návrh zásad Zákona o veřejných knihovnách⁴ ale situaci novým a zásadním způsobem neřeší, nevytváří předpoklady pro moderní fungující systém. Např. vůbec nepočítá s tím, že knihovnou s regionální funkcí by se mohla stát knihovna jiná než veřejná. Primární je zde zakotvení již existující instituce bez ohledu na vývoj společnosti. Tím se konzervuje dualismus, který se během let vytvářel mezi veřejnými knihovnami (včetně SVK) a veřejně přístupnými knihovnami (vysokoškolskými, knihovnami v působnosti AV ČR a dalšími odbornými knihovnami). A právě tento dualismus je největší

³Pilař, Jindřich: Zamyšlení nad knihovnickým zákonem. In: Čtenář, 43, 1991, č.2, s.41-44.

⁴<http://www.nkp.cz/externi/skip/zakon1.html>

překážkou při účelném vynakládání finančních prostředků, a tak stále dochází k plýtvání v nedostatku.

Poněkud zvláštní je také rozdělení knihovnicko-informačních služeb tak, jak je prezentuje zásada č. 3. Není ani zcela jasné, jaké kritérium bylo pro toto dělení zvoleno – časová náročnost, finanční náročnost, speciální odbornost? Co může být už jednoduššího, než poskytnutí kopie dokumentu, a přesto je tato služba vedena jako speciální. Vnitrostátní meziknihovní výpůjční služba je mnohem náročnější na čas i peníze, ale je stále řazena mezi služby základní.

I když existence knihovnického zákona není nezbytnou podmínkou pro fungující knihovny a jejich služby (jak dokazují příklady např. ze SRN), my bychom zřejmě knihovnický zákon potřebovali. Ale měl by být spíše koncipován jako zákon o veřejných informačních službách, jejichž prostřednictvím může občan uplatňovat své právo na svobodný a rovnoprávný přístup k informacím v nejširším slova smyslu. Takový zákon by měl jednoznačně definovat pojem těchto služeb, jejich strukturu základní, či spíše standardní (bezplatné) x nadstandardní (placené), stanovit zásady jejich financování pro všechny knihovny, které je poskytují, bez ohledu na zřizovatele knihovny a jednoznačně finančně motivovat ke spolupráci a sdružování knihoven do sítí.

3. Vysokoškolská knihovna v systému VIS

Většina vysokoškolských knihoven prošla během devadesátých let velkými změnami. V řadě z nich proběhly nebo probíhají rekonstrukce, které v maximálně možné míře přibližují informační prameny uživateli formou výběru ve volně přístupných fondech. Zároveň se zde zvyšují počty studijních míst, což přispívá k obnově tvůrčího přístupu ke studiu. Provoz knihoven včetně výpůjčního systému je automatizován, katalogy v elektronické formě poskytují dříve nevídané vyhledávací možnosti. Díky tomu, že všechny vysoké školy byly připojeny na Internet, získaly vysokoškolské knihovny možnost přístupu k široké škále elektronických zdrojů. Tím dochází také ke změnám v poskytování služeb, protože stejnou službu může uživatel často získat z kteréhokoliv článku v síti.

Omezujícím prvkem jsou samozřejmě i ve vysokoškolských knihovnách peníze. Jejich výše je závislá na tom, jakou důležitost vedení té které VŠ své knihovně přisuzuje, nebo jakou vážnost si knihovna svou činností dokázala získat. Přesto i zde se leccos změnilo k lepšímu. Finance přidělené z rozpočtu VŠ na akvizici je možno po zrušení devizových kvót vynakládat opravdu účelně a cíleně budovat fond podle informačního profilu instituce.

Pro ilustraci uvedu konkrétní příklad naší knihovny:

V r. 1988 činila výše finančních nákladů na akvizici 1 400 000, celkový přírůstek knih byl 3 623, z toho 342 zahraničních, zbytek tvořily více či méně početné multiplikáty skript a produkce českých a slovenských odborných nakladatelství. Celkový počet odebíraných titulů periodik byl 507, z toho 66 zahraničních. V r. 1996 činila celková výše finančních nákladů na akvizici informačních zdrojů včetně databází na CD-ROM a předplatného na přístup on-line 3 900 000, přírůstek knih nákupem byl 2 818, z toho zahraničních 959 a dalších 620 titulů bylo ze zahraničí získáno darem. Celkový počet odebíraných titulů periodik byl 342, z toho 150 zahraničních. Dále se zjednodušila dostupnost primárních pramenů ze zahraničí v xerokopiích a přibyly bezplatné informace z Internetu.

Z tohoto přehledu jednoznačně vyplývá, že dostupnost zahraničních informačních pramenů v naší knihovně se v uplynulých letech významně zvýšila. V dalších VŠ knihovnách tomu bylo podobně, a to ze dvou hlavních důvodů:

1. Vedení vysokých škol si ve většině případů uvědomuje důležitost informačních zdrojů pro životaschopnost školy, a tak peníze na jejich nákup se snaží udržet na přijatelné výši (škoda, že stejný přístup často nemívá k personálním a mzdovým otázkám v knihovně).
2. Zásadním způsobem byl snížen nákup multiplikátů skript a učebnic a ušetřené peníze byly přesunuty ve prospěch významnějších informačních zdrojů. (Tím samozřejmě klesá počet absenčních výpůjček, což je podle zkonstatovaných statistických výkazů stále jedním z určujících údajů o využívanosti knihovny.)

Ve VŠ knihovnách je tento obrovský informační potenciál přístupný nejen studentům a učitelům školy, ale v souladu s opatřením MŠMT ČR ze dne 24.3.1993 jsou služby poskytovány i veřejnosti.

Podle materiálu Koncepce rozvoje VIS ve školství, zejména vysokém⁵ poskytovalo služby veřejnosti mimo vlastní školu 76 % z 56 ústředních a fakultních knihoven. Vysokoškolské knihovny nejsou tedy uzavřenými institucemi, jak jim bývá někdy podsouváno, jejich zařazení do systému VIS má jasné opodstatnění a služby jimi poskytované či zprostředkované nabývají stále většího rozsahu a významu.

4. Financování VIS

Problémem se může stát financování VIS z rozpočtu vysokoškolských knihoven. Jak již bylo výše naznačeno, vedení vysoké školy nešetří ani tak na akvizici jako na provozu a mzdových prostředcích. Proto

⁵Koncepce rozvoje veřejných informačních služeb ve školství, zejména vysokém. Praha, STK 1993. 48 s.

bývá pracovníků ve službách spíše o dva méně než o jednoho více.

Např. naše knihovna se během uplynulých pěti let musela z původní knihovny VŠCHT přetransformovat do univerzálnější knihovny zajišťující informační potřeby nově vzniklých a zcela oborově odlišných fakult – Dopravní fakulty Jana Pernera, fakulty ekonomicko-správní a ústavu jazyků a humanitních studií. To znamenalo nejen zvýšené nároky na pracovníky akvizice a katalogizace, ale především na pracovníky služeb. Během pěti let se počet registrovaných uživatelů zvýšil téměř třikrát (1 260 registrovaných uživatelů k 1.1.1992 a 3 511 k 1.1.1997). Počet pracovníků knihovny se v tomto období zvýšil o čtyři, přitom otevírací doba knihovny se zdvojnásobila, protože k 1.10.1992 byla otevřena dislokovaná pobočka UK. Na obou místech je otevřeno 52 hodin týdně. S rozšířením oborového profilu směrem ke společenským vědám, ekonomice, právu a dopravě se zvýšil počet externích uživatelů, protože jsou to informace právě z těchto oborů, které veřejnost v současné době potřebuje.

Nyní se pro Univerzitní knihovnu staví zcela nová samostatná budova. Tato budova bude volně přístupná z chodníku pro každého, kdo půjde kolem, odpadnou tedy bariéry někdy složitěho přístupu (10. patro např.) do knihovny ve stávajících budovách. Zatím samozřejmě nemůžeme s určitostí říci, že zájem veřejnosti o služby UK se s otevřením této nové budovy zvýší. Ale informační zázemí UK je velké a nová knihovna bude nabízet, jak doufáme, uživatelsky přívětivé prostředí, proto zvýšený zájem předpokládáme. Navíc zde působí i skutečnost, že v pardubickém regionu není a nikdy nebyla veřejně přístupná knihovna typu SVK.

Potom může dojít k situaci, že při současném stavu pracovníků nebude v našich silách služby pro veřejnost zajišťovat. Pro knihovnice, pro něž základním principem práce je vyřešit co nejlépe uživatelův informační problém, bude velmi těžké externí uživatele odmítat nebo odkazovat na jinou knihovnu, když dosud jim požadovanou službu zajistili. Ovšem po vedení Univerzity lze jen těžko žádat, aby zaplatila navíc pracovní sílu, která by vlastně sloužila pro veřejnost. A tím je charakterizován základní problém t.j. jakým způsobem mají být VIS financovány.

Velmi inspirativní je příklad systému nazvaného BRISE, který vznikl ve Francii ve městě Saint Etienne ve spolupráci města a místních vysokých škol.⁶ Také v SRN a v Rakousku univerzitní knihovny často fungují jako knihovny veřejné a jsou zároveň ústředními knihovnami místních či dokonce spolkových sítí knihoven. V tom případě jsou samo-

⁶<http://www.univ-st-etienne.fr/scdoc/brise.html>

zřejmě také částečně z místních či regionálních samosprávných orgánů financovány.⁷

Vyzkoušeným řešením je tedy vícezdrojové financování a na jeho základě propojení knihoven do sítí bez ohledu na základního zřizovatele. Způsob financování by měl jednoznačně motivovat ke spolupráci knihoven tak, aby zmizela případná rivalita a přetahování o uživatele, měl by podporovat koordinaci v akvizici a realizaci určitých služeb z kteréhokoliv přístupového místa v síti. Tak by se při zachování celkového objemu prostředků vkládaných do systému knihovnických a informačních služeb nepochybně zvýšila jejich kvalita i dostupnost.

⁷Vysokoškolské knižnice, ich postavenie a úlohy vo vyspelých štátoch sveta a v Slovenskej republike. Bratislava, SITK 1995. 45 s.

IMPLEMENTACE FUNKCÍ ELEKTRONICKÉ KNIHOVNY VE SKROMNÉM PROSTŘEDÍ

Otakar Pinkas

1. Úvod

V červenci 1996 vznikl pracovní koncept elektronické knihovny pro potřeby Národní lékařské knihovny. Byl vymezen tak, aby alespoň některé funkce měly naději na postupnou realizaci. Od té doby se podařilo ve skromných podmínkách naší knihovny otestovat a zavést do praxe alespoň některé charakteristické funkce. Popis výchozích podmínek a dosažených výsledků je cílem tohoto příspěvku.

2. Koncept elektronické knihovny a popis prostředí

Elektronická knihovna je komplexně automatizovaná knihovna, která shromažďuje a pořádá kromě tištěných také elektronické dokumenty, zabezpečuje přístup k externím informačním zdrojům v počítačové síti, vydává vlastní elektronické publikace a spolupracuje s jinými knihovnami v počítačové síti.

Financování a plánování. Má klíčový význam pro rozvojové programy, tedy i pro postupné zavádění funkcí elektronické knihovny. MZ ČR probojovalo program na zavádění moderních technických prostředků v lékařských knihovnách a informačních střediscích přímo řízených organizací, který se s omezeními daří plnit. Ovšem plánování, např. výstavby lokální sítě s napojením na Internet, je oříškem, protože přidělování prostředků je nejisté.

Připojení k rozlehlé síti. Důležitým faktorem implementace konceptu elektronické knihovny je účast v rozlehlé počítačové síti a kvalita připojení. Až dosud byla NLK připojena pevným spojem o přenosové rychlosti 19,2 Kb/s. Od května 1997 se zkusí připojení 48 Kb/s.

Vzhledem k finančním možnostem se musíme spokojit s finálním připojením 64 Kb/s. Prověřovali jsme rychlejší spojení pomocí optických vláken, ale pro nedostatek finančních prostředků jsme rezignovali. Je to smutné, neboť v ČR se realizuje projekt TEN-34, který akademickým pracovištím zajistí přenosové rychlosti až 34 Mbit/s. Tím se jim otevře cesta k síťovým multimediálním aplikacím, k distančnímu vzdělávání, atp. Právě v tomto smyslu je naše prostředí skromné nebo dokonce velmi skromné.

Uživatelské prostory. Pro účinné využívání elektronických zdrojů je třeba mít v budově knihovny dostatek prostoru pro umístění studijních míst. Jeho zabezpečení je v našem případě téměř nemožné.

Uživatelé z odvětví lékařství a zdravotnictví. V porovnání s technickými obory je počet míst v českém zdravotnictví, která jsou napojena na síť Internet, poměrně nízký, takže nyní nelze očekávat masivní přístup do elektronické knihovny.

3. Implementace funkcí elektronické knihovny

Komplexní automatizace. Koncem května 1997 byla uvedena do provozu automatizovaná linka katalogizace monografií v systému ALEPH a hypertextový přístup k online katalogu (WWW přístup). Přístup ke katalogu je možný pomocí běžných prohlížečů a programu telnet. Katalog obsahuje cca 21 000 záznamů monografií od r. 1991 (www.nlk.anet.cz/ALEPH). Speciální bází je česko-anglická verze tezauru MeSH.

Připravujeme retrospektivní a sdílenou katalogizaci ve spolupráci s Národní knihovnou (NK) a dalšími účastníky systému. Do souborného katalogu zahraničních monografií NK jsme dodali více než 3000 záznamů a ověřili přebírání záznamů v systému ALEPH (downloading). Nově se systematicky ověřuje, zda se záznam o české knize nachází v souborném katalogu či nikoli, a záznamy se přebírají, přičemž se vede statistika úspěšnosti.

Založili jsme soubor čtenářů a připravujeme oživení výpůjčního modulu. V nově přidělené budově a na dalších místech jsme nuceni pracovat s katalogem monografií na samostatných počítačích v systému CDS/ISIS.

Získávání a využívání elektronických dokumentů. MZ ČR přidělilo knihovně koncem minulého roku mimořádné prostředky na nákup primárních dokumentů. Část z nich jsme využili k praktickému ověření služby elektronického dodávání článků. Zakoupili jsme transakční čísla systému JASON (Univerzitní knihovna v Bielefeldu - www.uni-bielefeld.de) a od února poskytujeme čtenářům za symbolickou cenu články vyhledané v tamější bází (cena jednoho článku je 6 nebo 12 DM - hraří knihovna). Přenos článků se děje pomocí elektronické pošty. Každý požadavek na zprostředkování textu článku je pečlivě ověřován na dostupnost v celé ČR.

Po dohodě s Britským radiologickým institutem chceme ověřit využívání elektronické verze časopisu British Journal of Radiology (www.bir.org.uk/bjronline) a dovolit uživatelům prohlížení, nikoli vytisknutí. Protože nakupujeme tištěnou verzi, je využívání elektronické verze bezplatné.

Další část mimořádných prostředků jsme použili k nákupu CD-

ROM, z nichž některé mají charakter multimediálních dokumentů. Jsou to např.: Clinical Endocrinology, Rheumatology, The Art of Laparoscopic Suturing, Interactive Skeleton, Pathology, Encyclopedia Britannica 97. Ve sbírce jsou zastoupeny i české tituly. Letos v červenci jsme pořídili dva multimediální počítače, na kterých si chceme ověřit možnosti využívání multimediálních dokumentů. Licence jsou na nesíťové verze. *Pokusy o vlastní elektronické publikování.* Naše pokusy v oblasti elektronického publikování jsou zaměřeny na oblast plných textů a týkají se jak online, tak CD-ROM dokumentů.

Knihovna je od začátku 50. let vydavatelem referátového časopisu Referátové výběry, který má nyní 15 sekcí. Časopis je určen zejména pracovníkům v klinické praxi. Od r. 1996 jsou zveřejňovány obsahy jednotlivých čísel sekce Anesteziologie a resuscitace také na WWW serveru NLK (www.nlk.anet.cz). Kromě obsahů se ještě přidává jeden ukázkový referát.

Od r. 1996 mají uživatelé služeb našeho WWW serveru k dispozici elektronickou verzi profesního časopisu Lékařská knihovna.

Pomocí jednoduchého vyhledávacího systému je možné zadáním textového řetězce vyhledávat v obou časopisech.

Připravujeme vydání nové CD-ROM publikace, elektronického průvodce Zdravotnickým muzeem. Text i snímky jsou připraveny, uložení v hypertextovém systému bylo zahájeno. Text bude čitelný pomocí standardního prohlížeče. Publikace má vyjít v letošním roce.

Využívání databází v lokální počítačové síti. Výhody lokální počítačové sítě jsou nepochybné. Dosud provozujeme většinu databází na samostatných počítačích. Výjimkou je soubor databází na CD-ROM nazvaný BiblioMedica. Tento titul knihovna produkuje od r. 1995 spolu s vydavatelstvím Albertina icome Praha, ve verzi pro DOS a Windows. Obsahuje čtyři databáze: záznamy národní lékařské bibliografie (retrospektiva od r. 1978), záznamy z denního tisku (retrospektiva od r. 1991), souborný katalog zahraničních periodik (retrospektiva od r. 1976) a soubor příspěvatelů do souborného katalogu. CD-ROM je umístěn na síťovém zařízení Infoserver Librarian firmy Digital a je použitelný z několika pracovních stanic.

V říjnu bude uveden do provozu systém ERL (Electronic Reference Library) společnosti SilverPlatter v lokální síti pod operačním systémem Windows NT 4.0. V ERL bude paralelně zpřístupňována čtyřem účastníkům databáze Medline Express (1966+).

Elektronická pošta. I v NLK platí, že elektronická pošta je nejoblíbenější službou Internetu. Uplatňuje se ve všech odděleních, zejména v oddělení doplňování fondů, ale slouží i čtenářům pro objednávání xerokopí a prodlužování výpůjček. Její uplatnění je opravdu mnohostranné.

Služba WWW. WWW server slouží nejen k prezentaci knihovny, ale i k informačním službám, které se dosud nepodařilo zavést v systému ALEPH nebo které jsou specifické. Je to náš hlavní prostředek pro pokusy v oblasti elektronického publikování, slouží k objednávání kopií časopiseckých článků, nově je využíván pro přístup do knihovního katalogu. Využíváním možností WWW se částečně unifikuje přístup k různorodým informacím, což usnadňuje práci uživatele.

Server je významným prostředkem přístupu k rozsáhlým a kvalitním informačním fondům doma a hlavně v zahraničí.

Snažíme se zmírnit účinky nízké přenosové rychlosti a proto nyní zkusíme specializovaný proxy server squid.

4. Závěry

1. Prostředí pro zavádění některých funkcí elektronické knihovny v Národní lékařské knihovně je velmi skromné, což platí zejména o přenosové rychlosti pro připojení do Internetu.

2. Chápeme, že koncept elektronické knihovny je v současné době aktuální a je možné ho prakticky realizovat i ve skromných podmínkách.

PATENTOVÉ INFORMACE DNES A V BLÍZKÉ BUDOUCNOSTI

Karel Čada

Považuji si za velkou čest, že mohu jako zástupce tak specializované informatické oblasti, jakou beze sporu patentová a průmyslově právní informatika je, vystoupit na tak reprezentativním a prestižním knihovnickém fóru. Domnívám se, že nemůže být na škodu přiblížit Vám některé možnosti průmyslově právní informatiky, seznámit Vás se současným stavem této oblasti, naznačit předpokládaný vývoj a tím Vám současně nabídnout případnou spolupráci.

Úřad průmyslového vlastnictví České republiky provozuje veřejnosti přístupnou specializovanou knihovnu patentových informací. Pro veřejnost je otevřena denně v pracovní dny a během krátké doby každý z našich uživatelů může získat bezplatně ke studiu věcně tříděné patentové spisy. Tímto způsobem jsou veřejnosti zpřístupněny patentové spisy všech významných států s asi třicetiletou retrospektivou. Starší patentové spisy je třeba předem objednat a některé z nich jsou pouze v číselném řazení. Celkově obsahuje fond patentových spisů asi 25 milionů kusů a u většiny významných států máme k dispozici kolekce od samého počátku jejich publikace. Například patentové spisy Rakouska jsou k dispozici od roku 1899, Německa od roku 1877, Velké Británie od roku 1892 a USA od roku 1873.

Současný roční přírůstek přesahuje 500 tisíc nových patentových spisů. Ti z Vás, kteří určitou dobu nepracovali s patentovými dokumenty budou možná překvapeni tím, že rozsah patentových spisů se v poslední době zásadně změnil. Dříve obvyklé patentové spisy s popisem několika stran v podstatě zmizely, běžné patentové spisy v současné době obsahují od několika desítek do několika stovek stran textu a nejsou žádnou výjimkou patentové spisy přesahující tisíc stran.

Věcným tříděním patentových spisů mám na mysli Mezinárodní patentové třídění, jehož systematika se opírá o 8 základních sekcí a podrobně rozděluje techniku na téměř 60 tisíc podskupin. Tento mezinárodně dlouhodobě používaný systém umožňuje mimořádný komfort pro naše uživatele, neboť v rámci studia je možno pracovat pouze s vysoce relevantním materiálem, který z tohoto pohledu v konkurenci s jinými zdroji informací nemá obdobu.

V této souvislosti je jistě užitečné připomenout výsledky odborných studií, které uvádějí, že právě patentové informace zahrnují kolem 70ti procent všech informací uveřejněných ve světově významných technických časopisech, přičemž naopak 80 procent patentových informací je publikováno výlučně v rámci tohoto zdroje. To je také důvod pro tvrzení, že optimální práce s patentovou literaturou může přinést částečné odstranění marně vynakládaných prostředků na i několikanásobně opakovaný výzkum. Studie evropských institucí uvádějí, že v roce 1993 vydaly státy Evropské unie na opakovaný vývoj a výzkum 30 až 40 miliard německých marek.

V posledních deseti letech nastal velký rozvoj databázových center, která realizují řadu specializovaných produktů zahrnujících i patentové informace. S nejvýznamnějšími z nich máme ON-LINE spojení a používáme je při naší rešeršní činnosti. Jde například o americký ORBIT, německý STN, francouzský QUESTEL a EPIDOS, který je nyní součástí Evropské patentové organizace a pokračovatelem dříve známého vídeňského INPADOCu.

I oblast patentových informací zasáhla před několika lety vlna zásadních změn nosiče informací. Naše knihovna patentových informací v současné době vlastní asi 6 tisíc CD ROM s patentovou literaturou. Jde o dobrý knihovnický prostředek, který však dosud nepřinesl, přes značné úsilí mnoha firem, požadovaný pokrok v oblasti rešeršní práce. Na tomto nosiči však byla v podstatě poprvé zpřístupněna patentová literatura Japonska, neboť na kolekci 99 CD ROM se objevila produkce prvních stránek japonských dokumentů z let 1976 až 1993, kde je uveden abstrakt v angličtině a odpovídající obrázek. Navíc je tato kolekce věcně tříděná podle Mezinárodního patentového třídění. Aby bylo možno význam tohoto projektu pochopit, je třeba si uvědomit, že ročně je již po dlouhou dobu udělováno v Japonsku přes 300 tisíc patentů. Podobný produkt, tedy kolekce CD ROM s prvními stranami dokumentů, které budou tříděny podle Mezinárodního patentového třídění, se očekává i od USA, EPO a dalších významných států, které jsou v oblasti průmyslových práv označovány jako minimum v rámci Smlouvy o patentové spolupráci.

Už jen těchto pár útržkovitých informací ukazuje, že v současné době není problémem získat potřebnou informaci v technické oblasti. Problémem ale může být získat úplný, vyčerpávající soubor požadovaných informací a přitom za optimální cenu. Takové problémy se snažíme eliminovat aktuálním vzděláváním našich pracovníků.

Takto vybaveni jsme v roce 1996 uvítali v naší veřejné studovně téměř 8 tisíc uživatelů, pořídili pro ně přes 200 tisíc kopií patentových spisů a dali jsme jim nahlédnout do více než 50 tisíc svazků patentových

spisů. Kromě toho jsme pro veřejnost provedli přes 2 tisíce firemních rešerší, téměř 1,5 tisíc rešerší na právní stav patentových dokumentů a další rešerše na patentové rodiny, tématicky zaměřené rešerše a několik tisíc rešerší týkajících se ochranných známek.

Přesto, že Česká republika má jen něco přes 10 milionů obyvatel a z většiny průmyslových a univerzitních center naší republiky není do Prahy dále než 400 km, spolupracujeme s osmi regionálními centry patentových informací, které jsou v České republice zpravidla součástí Státních vědeckých knihoven, jejichž hlavním posláním není a ani nemůže být poskytování specializovaných služeb v oblasti patentových informací.

Každý rok se setkáváme s odbornými pracovníky těchto knihoven na neformálním odborném semináři, do všech těchto knihoven zasiláme české patentové spisy v papírové formě, které posléze tvoří v každé z těchto knihoven tříděnou sbírku českých patentových spisů. Kromě toho mají všechny tyto knihovny k dispozici i CD ROM *Preces*, na němž kromě číselně řazené sbírky domácích patentových spisů mohou nalézt i patentové spisy Bulharska, Maďarska, Polska, Rumunska a Slovenska a v blízké budoucnosti přibudou na tento produkt i patentové spisy Litvy, Lotyšska, Estonska a Makedonie.

Uvedené knihovny v Českých Budějovicích, Hradci Králové, Liberci, Olomouci, Plzni, Ostravě a Brně mají vesměs k dispozici Věstníky Úřadu průmyslového vlastnictví, Mezinárodní patentové třídění a odebírají časopis *Průmyslové vlastnictví*. V tomto roce získaly tři z nich i rešeršní, měsíčně aktualizovaný, CD ROM ochranných známek České republiky a předpokládáme, že jim budeme nabízet i podobné produkty v oblasti průmyslových a užitných vzorů, s nimiž v nejbližší době uvažujeme. Tyto knihovny mají možnost podle svého výběru získávat i publikace našeho Institutu průmyslového vlastnictví. Počet výpůjček patentových spisů v regionálních centrech patentových informací se pohybuje od tisíců až k desetitisícům ročně.

Tento, relativně dlouhou dobu ustálený stav, však bude zásadním způsobem změněn. Rok 2000 se zřejmě stane zásadním mezníkem v poskytování patentových informací. Ještě před dvěma lety vzbuzovaly rozpaky požadavky některých velkých patentových úřadů na změnu nosiče patentových informací, které jsou určeny pro bezplatnou výměnu patentové dokumentace mezi jednotlivými úřady průmyslového vlastnictví. To vyvolalo řadu otázek. Co nahradí oblíbené tématicky řazené sbírky patentových informací v papírové formě? Jak budeme moci provádět rešerše včas a bez vynaložení nepřiměřených nákladů? Do řešení těchto a řady dalších otázek však přináší globalizace světového obchodu a její zájmy smělé perspektivy, které se bezesporu zásadně dotknou i ob-

lasti patentových informací. Jak řada z Vás ví, zásadním podnětem pro tyto významné změny bylo poselství presidenta Spojených států amerických k uživatelům Internetu z 1. července 1997 a navazující obsáhlý dokument o základech globálního elektronického obchodu. Internet je zde hodnocen jako prostředek nevidaných možností. Vlády i privátní sektor je osloven, aby učinil nezbytná opatření a byl k 31. 12. 1999 připraven na elektronický věk obchodu.

Uvedený materiál se velmi obsírně zabývá devíti oblastmi, které je třeba řešit pro naplnění tohoto cíle. Jednou z nich je intelektuální a průmyslové vlastnictví. Není úkolem tohoto příspěvku zabývat se podrobněji řadou zcela nových požadavků na průmyslové vlastnictví. Dovolte mi však uvést to, co je pro patentové informace v tomto poselství zásadní. Jasně se zde vyjadřuje požadavek, aby pro prodávajícího bylo zajištěno, že jeho nehmotný majetek nebude zcizen a kupující musí mít možnost ověřit si, že získává autentické zboží. Na tomto úkolu se má podílet GII (globální informační infrastruktura), jejímž gigantickým úkolem je i vytvořit dobré podmínky pro examinaci inovací a dobrý přístup k informacím pro veškerou veřejnost.

Na toto poselství presidenta Spojených států amerických navazují i závěry pracovního výboru WIPO pro patentové informace, jehož poslední dvě jednání proběhla v poslední době. Z těchto závěrů plyne, že patentové informace, včetně ostatních informací z oblasti průmyslového a intelektuálního vlastnictví, musí ve velmi krátké době vytvořit digitální knihovnu průmyslového vlastnictví, která bude sdílena uživateli prostřednictvím Internetu. Anž by zatím byly podrobně vyřešeny veškeré související otázky, dala americká delegace při těchto jednáních najevo, že digitální knihovnu je třeba vytvořit podle jasného časového plánu. Do konce roku 1998 by měly členské státy WIPO dát prostřednictvím Internetu v rámci digitální knihovny patentových informací k dispozici bibliografická data a abstrakty za poslední dva roky pokud jde o patenty. Bibliografická data a texty o ochranných známkách za posledních 10 let a stejné údaje o průmyslových vzorech za posledních 5 let.

Následující druhá fáze vytvoření digitální knihovny průmyslového vlastnictví by měla být ukončena do roku 2001. Měla by přinést na Internet první strany patentových spisů včetně reprezentativních výkresů za posledních 10 let, prioritní dokumenty pro potřeby Úřadu průmyslového vlastnictví, výsledky rešeršních zpráv a informace o právním stavu patentových dokumentů. Informace o ochranných známkách by měly obsahovat i obrazové informace a to vše s dvacetiletou retrospektivou. Průmyslové vzory by měly být k dispozici ve stejném rozsahu s desetiletou retrospektivou.

Třetí, taktéž jasně obsahově určená fáze výstavby digitální patentové knihovny, má být ukončena do roku 2005.

Uvedené perspektivy ukazují, co budou moci všichni majitelé Internetu a tedy i regionální centra patentových informací sdílet v nevelmi vzdálené budoucnosti. A pak přicházejí praktické otázky. Budou na to regionální centra patentových informací připravena ? Budou mít pro takové informace dost specialistů a uživatelů ? Jak se změní jejich rozvojové programy v souvislosti s těmito novými trendy ?

Osobně jsem přesvědčen, že takové informace vytvoří nové šance i pro regionální centra patentových informací. Bude to vyžadovat dobrou spolupráci Úřadu průmyslového vlastnictví s regionálními centry tak, aby byl naplněn na kvalitativně podstatně vyšší úrovni základní smysl naší společné práce. Dát k dispozici každému uživateli včas kvalitně připravenou odpověď na všechny jeho otázky.

STUDENT A INFORMACE – KNIHOVNY STŘEDNÍCH ŠKOL

Jana Nejezchlebová

Výchozí situace

Nikdo v současné době nepochybně má právo všech občanů na informace. Studenti tedy podle Listiny základních práv a svobod (Sb. zákonů ČR, 1993, č.2, část.1, s. 17-23) toto právo mají. Ale to nestačí, pokud se je nenaučí využívat a nebudou mít vytvořené podmínky pro vyhledávání a získávání informací rychle a bez problémů (časová a prostorová dostupnost). A zde jsme u merita problému, kterým se budu zabývat, jaké možnosti poskytuje to nejbližší prostředí, které student střední školy má, tedy škola a její školní knihovna.

Statistika knihoven na středních školách v ČR uvádí, že je 1 393 knihoven, z toho 916 má samostatné místnosti. Technické vybavení tvoří psací stroje, kopírky, počítače (v některých knihovnách zpracovávají dílčí knihovnické agendy, jinde jsou zapojeny do sítě i na Internet), videopřehrávače apod. Rozdíl je výrazný – některé školy mají perfektně vybavené informační centrum, jinde je klasická knihovna nevhodně umístěná.

Střední školy připravují studenty na další studium, měly by jim vstřípnout potřebu celoživotního vzdělávání a to i těm, kteří ve studiu dále nepokračují. Je však třeba, aby těmto záměrům odpovídalo informační klima školy, vytvářené samozřejmě způsobem výuky, ale současně (není možné jedno bez druhého) i zázemím, podporou a aktivní motivací přicházející z funkční knihovny.

Knihovna, pokud má být přínosem pro školu musí reagovat na změny v trendech vzdělávání (sama být v mnohém iniciátorem v jejich naplňování a rozvíjení), měnit odpovídajícím způsobem práci a postupně se připravovat na automatizaci již v době, kdy knihovna ještě technické vybavení nemá. Nelze tedy čekat až ...

Kdo vede školní knihovny?

I když se léta hovoří v odborných kruzích (pedagogové a knihovníci) na různých úrovních o tom, že nároky kladené na školní knihovny jsou takového rozsahu, že je může zvládnout jen profesionální knihovník nebo

alespoň učitel uvolněný na část úvazku, situace je diametrálně odlišná. Statistika uvádí 228 fyzických osob profesionálních knihovníků, pedagogických a jiných zaměstnanců středních škol vede knihovny celkem 1 135, přičemž zkrácenou vyučovací povinnost uvádí 71 případů.

Tato situace byla důvodem jednání mezi Moravskou zemskou knihovnou v Brně a Centrem dalšího vzdělávání učitelů při Masarykově univerzitě v Brně (CDVU MU) o realizaci projektu dalšího vzdělávání učitelů knihovníků. Projekt „Učebnice nestačí – knihovnický kurz pro učitele knihovníky“ s akreditací MŠMT ČR se podařilo poprvé uskutečnit na jaře 1997 a vzhledem k velkému počtu uchazečů ještě i na podzim 1997. Cyklus tří (interval 1 měsíc) dvoudenních seminářů odborně garantovala MZK.

Záměrem bylo zprostředkovat účastníkům kurzu (25) potřebné informace a poznatky pro jejich práci a to nejen pro organizaci a řízení vlastní knihovny, ale i pro orientaci v knihovnictví a informačních institucích tak, aby mohli inspirovat a informovat učitele a vést studenty k tomu, kde a jak hledat nejrůznější materiály, dokumenty a informace. Učitelé knihovníci měli možnost seznámit se s automatizací ve vědecké i vysokoškolské knihovně a uvědomit si tak „v praxi“ návaznost své práce v knihovně, představit si, jak se bude absolvent jejich školy schopen orientovat v „dnešních a zítřejších“ knihovnách. Pomohlo jim to lépe pochopit požadavky (které ještě řada škol nechce respektovat) na reorganizaci školní knihovny začínající spojením žákovských a učitelských knihoven až po způsob práce, organizaci dokumentového fondu a poskytovaných služeb včetně nezbytného dodržování základních knihovnických standardů. Seminář byl ukončen písemnou prací zaměřenou na řešení konkrétního problému knihovny, v níž absolvent působí.

Služby středoškolských knihoven

Každá knihovna veřejná i školní má jiné podmínky pro svou činnost. Školní knihovna vychází z učebního programu, specializace a potřeb dané školy, jejich učitelů a žáků. Musí umět i rychle reagovat na jakékoliv změny, je pro ni důležitá velikost školy, počet studentů i učitelů, ale například i vzdálenost veřejné knihovny. To vše je determinující a je tedy nutné, aby učitel pověřený vedením knihovny všechny tyto faktory sledoval a přizpůsobil jim strategii své práce.

Materiál o službách školních knihoven, který vydalo Unesco v roce 1980, stanovil čtyři hlavní cíle školních knihoven:

- systematicky podporovat výuku a studium a přispívat k rozvoji výchovně vzdělávacího procesu,
- umožnit široký přístup k co možná nejbohatším knihovním fondům a službám,

- vštěpovat studentům základní návyky a schopnosti využívat tyto fondy a služby,
- vést studenty k tomu, aby po celý život využívali knihovny ke své práci, zábavě a sebevzdělávání.

Jedná se o základní obecné cíle, které udávají určitý směr a ten je nutno konfrontovat a dát do souladu s potřebami školy.

Student by se tedy měl co nejdříve učit s informacemi pracovat, mít možnost vyhledávat nejrůznější informace, přičemž nelze předem určit, která bude pro něj přínosná, inspirativní, potřebná. Školní knihovna může studentům pomoci v tom, že vytvoří prostředí v němž se budou moci učit dovednostem **jak** získat a pořádat informace, bude je **seznamovat** s novinkami v informačních dokumentech, bude prostředím **kde** lze s informacemi pracovat, vyhledávat je, jak v tradiční podobě ve slovnících, encyklopediích, tak na multimédiích i prostřednictvím nejrůznějších vlastních a především externích databází.

Školní knihovna plní dva okruhy služeb:

- a) podpora vyučovacího procesu konkrétní školy,
- b) individuální služby.

ad a) Ve spolupráci s vyučujícími vedoucí školní knihovny zajišťuje informační dokumenty, které probírané učivo, zadaná témata rozšíří, doplní. Ne náhodou se náš kurz pro učitele knihovníky jmenuje Učebnice nestačí. Na rozdíl od dřívější praxe, kdy do výuky dostala třída stejný titul ve více exemplářích, je v současné informační společnosti třeba, aby výběr materiálů k danému tématu byl pestrý a pečlivý, různorodý co do formy a náročnosti zpracování (různě vnímají studenti), měl by poskytovat rozdílný úhel pohledu na danou problematiku a pokud to již ve škole lze, využívat i různé informační zdroje (tradiční a elektronické),

ad b) školní knihovna by měla umožňovat individuální studium, práci s informacemi studentům i učitelům. Profil dokumentového fondu knihovny vychází ze specializace školy a tedy i z předpokladu určitého zaměření potřeb studentů pro výuku, ale i pro rozvíjení zájmů. Individuální služby školní knihovny jsou velmi důležité, rozvíjejí u studentů potřebu informací a následně poskytují i radost ze samostatné práce, upevňují jejich informační dovednosti a připravují je na možnosti, které jim poskytují vysokoškolské a veřejné knihovny.

Školní knihovna by tedy měla zajišťovat servis svým uživatelům – studentům i učitelům. To ovšem neznamená, že bude chtít v plném rozsahu zajistit dokumenty, služby a informace vlastními „silami“.

Výpůjční služby jako základní služby každé knihovny budou mít ve školní knihovně především charakter prezenčních služeb, tzn. možnosti

studia z fondu příručkové literatury, ale i četbu odborných a zábavných časopisů, práce s multimédií a elektronickými databázemi. Absenční služby poskytuje školní knihovna omezeně (záleží na zaměření školy) a studenti se především obracejí na veřejné knihovny, které mají dostatečné fondy.

Meziknihovní výpůjční služby začínají knihovny středních škol stále více využívat. Statistika uvádí celkem 2 053 výpůjček, z toho 340 jiným knihovnám a 1 713 z jiných knihoven.

Rešerše a bibliografie jednorázové k různým tématům a úkolům zpracovávají knihovny z vlastních zdrojů 9 509 a ze sítí 111.

Konzultační služby a referenční služby, ještě nejsou dostatečně doceněné, ale právě těmito službami může knihovník velmi pomoci – ne, jak bylo výše uvedeno vytvářet rozsáhlý fond, ale vědět, kam se pro dokumenty či informace obrátit, která instituce i velmi specializovaná, může požadavek splnit.

Ostatní služby jsou různé podle konkrétní školy. Reprografické služby se staly ve školách i knihovnách již dosti běžné. Ediční činnost se vztahuje převážně ke školním časopisům s nimiž některé knihovny studentům pomáhají, nebo do nich přispívají.

Školní knihovny zajišťují ve spolupráci s pedagogy vzdělávací a výchovné akce, v roce 1996 celkem 8 844. Převážnou část tvořily hodiny informační výchovy 6 137. Z ostatních 2 707 to byly např. literární besedy, setkání s poezií, pořady k výročí narození básníka či spisovatele.

Je stále více knihoven, kde mohou studenti pracovat s nejrůznějšími databázemi i multimédií.

Závěrem

Školní knihovna je informační, ale i čtenářské, kulturní a komunikační centrum školy – tzn. nejen nároky na přístupnost knihovny, tedy maximálně možnou a pravidelnou půjčovní dobu, ale i zapojení knihovny do života školy, její zcela samozřejmý podíl na každé významné akci školy i když ji sama přímo neorganizuje. Zajišťuje možnost půjčit si knihu, studovat a vyhledávat informace, umožňuje studentům, aby se mohli sejit v hezkém prostředí. Svou činností poskytuje nejen služby, **ale získává** uživatele a učí je využívat služeb knihoven i v dospělosti.

Pozn.: údaje o službách jsem čerpala z Výkazu za knihovny středních škol v ČR za rok 1996, který zpracovává Státní pedagogická knihovna Komenského v Praze.

CASCADE – PROJEKT ALEBO ILÚZIA

Alojz Androvič

1. Na začiatku bol CASLIN

CASLIN – najskôr myšlienka, neskôr projekt a dnes pomaly inštitucionálny pojem, bez ktorého sa súčasný knižničný systém ČR a SR nedá charakterizovať. Odhliadnuc od výsledkov, ktoré sa dosiahli a ešte len vďaka druhej vlne „CASLIN PLUS“ rozrastú, potvrdilo toto úsilie nesmierny a rozhodujúci význam spolupráce knižníc a knižničiarov doma i cez hranice. A aj keď formovanie ľudských a najmä inštitucionálnych vzťahov nebolo ľahké (a možno dodnes nie je ideálne) zostáva CASLIN skvelým až modelovým príkladom ako na to, ak chceme aby naše snaženie malo aspoň nejakú perspektívu.

V uplynulých azda piatich rokoch budovali viaceré veľké slovenské knižnice kontakty s vyspelými zahraničnými partnermi, pričom najmä vďaka neúnavnej aktivite Deutsches Bibliotheksinstitut Berlin sa podarilo vytvoriť podmienky na konkrétnu spoluprácu s knižnicami v SRN. Jedným z veľmi úspešných projektov je z tohoto pohľadu KOBIB - Kooperationssystem Bielefeld Bratislava, ktorého cieľom je rozvoj systému elektronického zasielania dokumentov na technológii, ktorú vyvinuli univerzitné knižnice Severného Porýnia Westfálska. Spolupráca začala najskôr medzi dvomi partnermi, čoskoro sa však rozrástla na ďalšie slovenské knižnice a už od začiatku sa v rozhovoroch objavovali úvahy o zapojení strategicky významných knižníc z ČR. Dnes zdá sa doba pomaly dozrieva na ďalší krok vpred – a tak sa na sklonku uplynulého roku MZK v Brne a UKB Bratislava pokúsili sformulovať myšlienku na spoločný projekt, ktorý by pokračoval v danom smere. CASCADE – Czech and Slovak Computerized Article Delivery by mal byť český a slovenský systém elektronického zasielania dokumentov – a azda po vzore CASLIN aj niečo viac. Systémy elektronickej výmeny dokumentov nie sú ojedinelou technológiou vo vyspelom knižničnom svete. Aj v rámci programov EÚ bolo riešených viacero projektov, známe sú i systémy spoza oceána. Málokto z nich však predstavuje integrované riešenie a nie všetky sa presadili v praxi tak ako systém JASON, ktorý bol a je vyvíjaný v univerzite knižnici univerzity v Bielefelde.

2. Projekt KOBIB

Ústredná knižnica univerzity v Bielefelde (UBB) patrí medzi naj-
progresívnejšie univerzitné knižnice v SRN. Rozvíja mnohé aktivity
v oblasti výskumu a vývoja knižničnoinformačných systémov, rozvoja
knižničnoinformačných služieb a na podporu a rozvoj spolupráce ve-
deckých knižníc v spolkovom štáte Severné Porýnie – Westfálsko, na
federálnej úrovni SRN a medzinárodne. UBB v spolupráci s UB Dort-
mund vyvinula elektronický systém zasielania časopiseckých dokumen-
tov známy pod skratkou JASON, ktorý sa stal základom federálneho
systému SUBITO. V roku 1996 začala UBB riešiť federálny projekt
IBIS zameraný na integrované elektronické knižničnoinformačné služby
založené na nových médiách a informačných technológiách so zvláštnym
zreteľom na úplné texty. Automatizovaný systém tejto knižnice bol pre-
vzatý do mnohých univerzitných knižníc v BRD. Jeho najvýznamnejšou
črtou je integrácia rôznych informačných zdrojov (katalógy, adresáre,
CD) na technológii Intranetu a WWW, známa je produkcia vlastných
CD-ROM.

Zvláštnu pozornosť si zaslúži systém elektronického zasielania doku-
mentov – JASON, ktorý sa stal modelom na integráciu elektronických
služieb na spolkovej úrovni (SUBITO) a je aj predmetom spoločného
projektu KOBIB. JASON-NRW poskytuje možnosť okamžitej elektro-
nickej objednávky článkov z viac než 40 000 titulov časopisov. Zasia-
lanie požadovaných dokumentov sa uskutočňuje v elektronickej forme
cez INTERNET v rámci niekoľkých hodín, ale aj klasicky poštou alebo
faxom. Systém bol pôvodne implementovaný v prostredí PC DOS (roz-
hranie H+H, databáza DATAWARE) a možno ho ľahko inštalovať na
dostupnej technike. Nová verzia WWW pracujúca v prostredí UNIX
(SUN ULTRA) je navrhnutá s ohľadom na jednoduchú obsluhu veľmi
efektívne. Postačí zadať príslušné osobné a citačné údaje. Všetko ďalšie
prebieha automaticky. Systém MVS dopĺňa článková databáza JADE,
v ktorej spracovaných 15000 titulov (v súčasnosti asi 4000000 článkov =
6 Gbyte). Je mesačne aktualizovaná. Databáza využíva zdroje British
Library, Faxon a DBI, jej využívanie podlieha licencií (6000 DEM). Po
rešerši v článkovej databáze JADE sa požadované údaje automaticky
presunú do systému JASON, ktorý zabezpečí odoslanie objednávky do
príslušnej knižnice. Dokumenty sú snímané na požiadavku rýchlymi
scannermi (v súčasnosti sa inštalujú bezkontaktné kamerové snímacie
zariadenia XEROX a KODAK), ktoré sú napojené na servisné počítače
v sieti. Po nasnímaní je elektronický obraz skomprimovaný a elektro-
nickou poštou zaslaný na požadovanú adresu a transakcia sa zaúčtuje.
Na prijímacej strane sa poštová zásielka vhodným zobrazovacím pro-

gramom rozbalí a vytlačí na laserovej tlačiarňi. Alternatívne sa využíva FAX alebo klasická pošta. V rámci projektu KOBIB (Kooperačný systém Bielefeld Bratislava) bol v decembri 1995 v UKB inštalovaný používateľský podsystém elektronického zasielania dokumentov JASON-NRW. v rámci novej etapy „Osteuropa“ programu Spolkového ministerstva pre vzdelanie vedu a výskum, zameraného na pomoc východoeurópskym knižniciam. Na rok 1996 bol v rámci projektu poskytnutým trom knižniciam v SR (UKB, SITK a UK TU Košice) grant na 1000 elektronických zásielok MMVS z nemeckých knižníc v hodnote 10000 DEM. Vzhľadom na priebeh spolupráce v roku 1996 boli do ďalšej etapy v roku 1997 vybrané dve knižnice – UKB (ako koordinačné a hlavné realizačné pracovisko) a UK TU Košice. Na sklonku roku 1996 bol týmto pracoviskám poskytnutý grant v celkovej hodnote 220000 DEM (technické a programové vybavenie v hodnote 2x25000, 5000 elektronických zásielok v hodnote 50000 DEM a trojročné predplatné odborných periodík zo SRN v hodnote 2x60000 DEM). V roku 1997 bude pokračovať pasívne využívanie zdrojov nemeckých knižníc pomocou systému JASON a na dvoch pracoviskách (UKB a UK TUK) treba realizovať dve aktívne stanice na elektronickú MMVS (podsystém MEDEA).

Cieľom medzinárodného projektu rozvoja knižničnej technológie KOBIB je priblíženie technologickej úrovne knižničného systému SR, dosiahnutie programovej kompatibility a experimentálne overenie sieťovej spolupráce knižničných systémov UKB a UBB, zavedenie vybraných postupov do praxe (MMVS, CCS, zasielanie dokumentov v elektronickej forme). Ide najmä o komponenty systému MVS JASON, MEDEA a článkovej databázy JADE. Systém JASON bude treba aplikovať na vybudovanie regionálnej služby MVS v SR a databanku JADE obohatiť o záznamy CEZL-ASSKP a najmä o záznamy domácich periodík.

UBB rozvíja svoj systém na báze lokálnych sietí, dátovej siete INTERNET, čomu odpovedá i súčasná koncepcia UK. Z technologického hľadiska treba v Bratislave dobudovať najmä prostriedky na stabilné a rýchle napojenie na INTERNET, po technickej i programovej stránke. Aktívne zapojenie UKB do elektronickej služby zasielania dokumentov predpokladá inštalovanie rýchlych kamerových scannerov a odpovedajúce organizačné zabezpečenie. Významným komponentom je programový systém na manažment a zjednotenie obsluhy informačných zdrojov, klasických (katalógy) a nových (CD, online, hypertext, úplný text, multimédiá).

Vďaka porovnateľnej základnej koncepcii je možné v UKB využiť plementovať komponenty integrovaného UBB systému i nové technolo-

REGIONÁLNE VÄZBY SIETE CASCADE

<i>CASLIN – Czech and Slovak Library Information Network</i>	<i>(Consortium)</i>
<i>ISTROLIN – Istropolitan Libraries Network</i>	<i>(Consortium)</i>
<i>CASCADE – Czech and Slovak Computerized Article Delivery</i>	<i>(Project)</i>
<i>KOBIB – Kooperationssystem Bielefeld Bratislava</i>	<i>(Project)</i>
<i>MOLIN – Moravian Library Network</i>	<i>(Consortium)</i>

gické zariadenia a dosiahnuť kompatibilitu oboch systémov.

Budovanie kooperačného systému na princípe jednostrannej záťaže knižničnej siete v SRN však nie je perspektívne. Fondy knižníc v SR dovoľujú čiastočné pokrytie regionálnych požiadaviek (ca 5 000 titulov zahr.per.) a tak sa ukazuje perspektívna možnosť uplatnenia technológie JASON na vybudovanie regionálneho subsystému v SR a ČR. Rozhodujúcim prínosom môže byť jestvujúca databáza CEZL-ASSKP (súborný katalóg zahraničných periodík) a prípadná možnosť využitia článkovej bibliografie SNB. Tieto zdroje možno včleniť do databáz JASON a JADE, ale využiť aj samostatne, v rámci regionálneho subsystému SR, ktorý by spolupracoval so systémami JASON-NRW, SUBITO a ďalšími (DBI LINK, BLDSC, SWETS SCAN). Dosiahnutie porovnateľnej úrovne však napriek grantu zo strany SRN vyžaduje odpovedajúce investičné zabezpečenie z našej strany (rýchla sieť, rýchly server, grafický server, scanner) a najmä podstatné rozšírenie nákupu informačných zdrojov na CD-ROM.

3. Projekt CASCADE

CASCADE – Czech and Slovak Computerized Article Delivery je kooperatívny výskumný zámer na vybudovanie segmentu informačnej diaľnice na elektronický transfer kultúrnych, osvetových, vedeckých a vzdelávacích poznatkov zameraný na medziknižničnú výmenu článkov z periodík a z odbornej literatúry. Systém založený na modernej komunikačnej a informačnej technológii zároveň s rozsiahlym využitím procedúr a služieb Internetu predstavuje zásadnú inováciu v oblasti medzinárodnej medziknižničnej výpožičnej služby (MMVS). Elektronické zasielanie dokumentov dovoľí podstatné zrýchlenie a ekonomizáciu informačných služieb tohoto druhu. Výrazným prínosom je operatívne sprístupnenie fondov ústredných knižníc v SR. Systém CASCADE využije informačnú bázu Súborného katalógu zahraničných periodík SR a ČR a bude priamo prepojený na vyspelé európske centrály MMVS – British Library Document Supply Center (UK), SUBITO, DBI-LINK a JASON NRW (SRN).

Projekt má predpoklad ďalšieho rozšírenia do krajín CEFTA. Univerzitná knižnica v Bratislave hodlá vybudovať špecializovaný MMVS server a aktívne servisné pracovisko ktoré budú poskytovať operatívne služby verejnosti a registrovaným používateľom formou on-line cez Internet, prostredníctvom Faxu a klasicky osobne a poštou. Navrhovaná štruktúra systému:

- server MMVS (súborný katalóg, riadiaci a databáz.SW)
- aktívny uzol(skener, tlačiareň, obslužný a komun. SW)
- klient (komunikačný SW – Internet)

Vzhľadom na potrebu prepojenia so zahraničnými knižničnými sieťami sa pri návrhu budú prisne rešpektovať medzinárodné štandardy v oblasti štruktúr údajov a v komunikácii vrátane architektúry klient-server a protokolov Internetu.

Na splnenie predsavzatí v rámci projektu CASCADE sa treba sústrediť na splnenie týchto úloh:

- vytvoriť technické a organizačné podmienky na vybudovanie aktívnej stanice na elektronickú MVS (pracovná stanica, kamerový skener, FAX) v oddelení MMVS a spolupracujúcich odboroch
- vytvoriť podmienky na na stabilizáciu, zrýchlenie a skvalitnenie napojenia na INTERNET s využitím odporúčanej technológie z UBB (sieťový server SUN NETRA, router CISCO)
- Vytvoriť podmienky na vybudovanie regionálnej služby MVS s využitím technológie JASON vrátane integrácie databázy CEZL-ASSKP do bázy JASON a článkovej databázy periodík do bázy JADE
- rozšíriť spracovanie ASSKP na vytipované domáce tituly z fondu UKB a postupne vytvoriť podmienky na tvorbu súborného katalógu domácich odborných periodík vo fondoch vybratých knižníc.

- ďalší rozvoj spolupráce orientovať na implementáciu modulov integrovaného systému riešeného v rámci federálneho projektu IBIS (Integriertes BibliotheksInformationsSystem)

GLOBÁLNE VÄZBY SYSTÉMU CASCADE

ISTROLIN – Bratislava Libraries Consortium

CASLIN – Czech and Slovak Library Information Network

MOLIN – Moravian Library Network

KOBIB – Kooperationssystem Bielefeld Bratislava

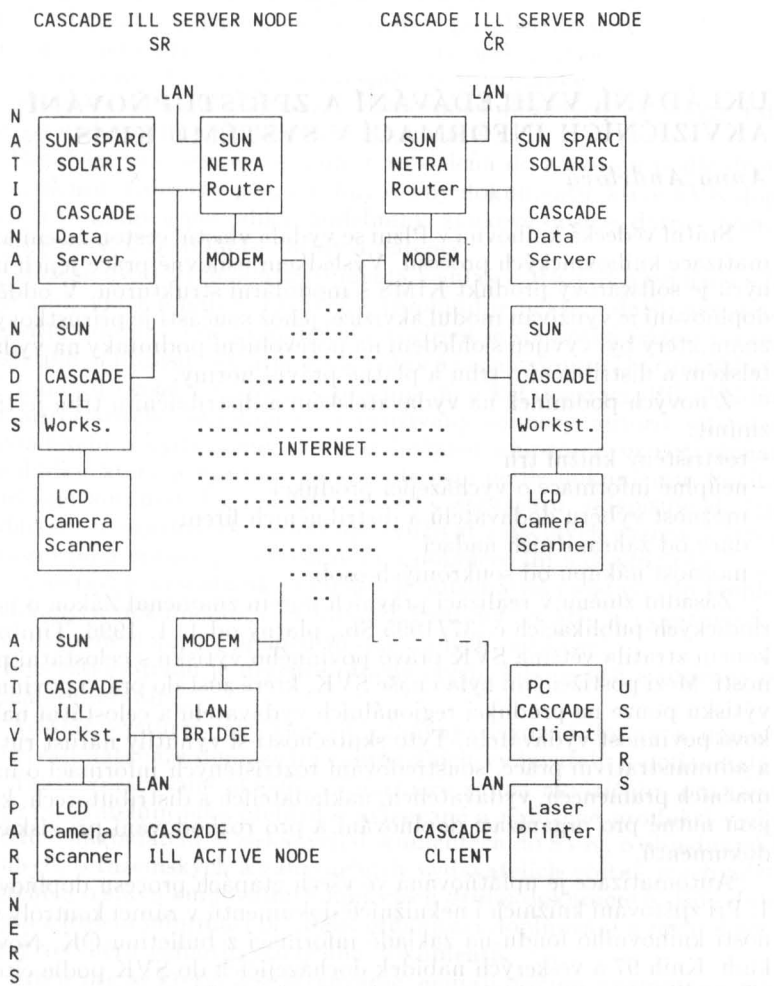
JASON – Journal Article Send on Demand NorthRhine Westphalia

DBI – Deutsches Bibliotheksinstitut

DBI Link – DBI ILL System

SUBITO – German Federal ILL Network and System

BLDSC – British Library Document Supply Centre

ŠTRUKTÚRA SYSTÉMU CASCADE

UKLÁDÁNÍ, VYHLEDÁVÁNÍ A ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ AKVIZIČNÍCH INFORMACÍ V SYSTÉMU KIMS

Anna Andrllová

Státní vědecká knihovna v Plzni se vydala vlastní cestou řešení automatizace knihovnických procesů. Výsledkem usilovné práce jejích inženýrů je softwarový produkt KIMS s modulární strukturou. V oddělení doplňování je využíván modul akvizice, jehož součástí je přírůstkový seznam, který byl vyvíjen s ohledem na porevoluční podmínky na vydavatelském a distribučním trhu a platné právní normy.

Z nových podmínek na vydavatelském a distribučním trhu je třeba zmínit:

- roztříštěný knižní trh
- neúplné informace o vycházející produkci
- možnost výběru dodavatelů a distribučních firem
- dary od zahraničních nadací
- možnost nákupu od soukromých osob

Zásadní změnu v realizaci právních norem znamenal Zákon o neperiodických publikacích č. 37/1995 Sb., platný od 1. 1. 1996. Tímto zákonem ztratila většina SVK právo povinného výtisku s celostátní platností. Mezi postiženými byla i naše SVK, které zůstalo právo povinného výtisku pouze na produkci regionálních vydavatelů a celostátní nabídková povinnost vydavatelů. Tyto skutečnosti si vynutily nárůst rutinní a administrativní práce, soustředování roztříštěných informací o informačních pramenech, vydavatelích, nakladatelích a distributorech, které jsou nutné pro organizaci doplňování a pro rozhodování při získávání dokumentů.

Automatizace je uplatňována ve všech etapách procesu doplňování:

1. Při zjišťování knižních i neknížních dokumentů v rámci kontroly úplnosti knihovního fondu na základě informací z bulletinu OK, Nových knih, Knih 97 a veškerých nabídek docházejících do SVK podle citovaného zákona.

2. V automatizované kartotéce nabídky jsou soustředovány veškeré informace o nabízené literatuře s rozdělením podle způsobu nabídky. Při ukládání záznamů do kartotéky nabídky je realizován krok zjišťování oproti informacím v nabídce i přírůstkovém seznamu. Kartotéka nabídky plní i funkci kartotéky deziderát.

3. Při automatizovaném vystavování objednávek, kde mechanismus umožňuje vystavit 3 druhy objednávek a to:

- a) objednávky s odkazem na vydavatele pro distributory,
- b) objednávky přímo pro vydavatele nebo nakladatele
- c) jednorázové objednávky nebo spíše doobjednávky.

Vystavené objednávky vycházejí z informací uložených v nabídce a databázi vydavatelů, nakladatelů a dodavatelů.

4. Databáze přírůstkový seznam je rozdělena do 8 skupin podle druhů dokumentů. Zahrnuty jsou všechny druhy dokumentů, které SVK doplňuje a to knihy a periodika, hudebniny, zvukové nosiče, datové nosiče, videokazety, CD ROMY, normy a patenty.

Rozsah uváděných údajů odpovídá Vyhlášce MK ČR o evidenci a revizi knihovních fondů č. 10284/69. Doplnují je některé další jako např. signatura doprovodného materiálu, rozlišen je souborný název a název části díla, u přípisu periodik je to ročník a čísla časopisů. Forma ukládaných údajů vychází z pravidel pro jmennou katalogizaci. Při ukládání do přírůstkového seznamu jsou využívány soubory autorit původců, nakladatelů a vydavatelů. Technika zápisu umožňuje využít záznam z nabídky, který je zpřesňován a doplňován podle dokumentu. Počítač přiděluje automaticky přírůstkové číslo, signaturu, odepisuje dodané publikace u objednávek, umožňuje využívat zapsaných záznamů k rozmnožování a opravě při zápisu děl na pokračování a duplikátů.

5. Při sestavování statistiky za měsíc je automaticky sestavován přehled o získaných dokumentech za mimořádnou dotaci MK a vygenerovány jsou děkovné dopisy s přehledem darovaných publikací.

6. Součástí systému je urgence objednaných dokumentů a urgence regionální literatury.

Veškeré výstupy, jako jsou objednávky, děkovné dopisy a urgence využívají databáze domácích i zahraničních vydavatelů a dodavatelů.

Takto zpracované akviziční informace slouží akvizičním pracovníkům i uživatelům jako přehled o avizované a nabízené produkci vydavatelů a nakladatelů, o získaných dokumentech do SVK, o objednaných titulech, o tuzemských a zahraničních vydavatelích včetně jejich adres a přehled o stavu knihovního fondu všech druhů dokumentů. Jsou důležitým zdrojem informací pro další organizaci doplňování a rozhodovací fázi při výběru jednotlivých druhů dokumentů.

Problémy, se kterými se setkáváme, nemají příčinu v samotném systému, ale způsobují je vnější okolnosti, jako jsou nepřesné údaje u avizovaných nebo nabízených dokumentů, které způsobují problémy při vyhledávání, stále se měnící finanční podmínky pro doplňování knihovních fondů, vznikající a zanikající vydavatelské a distribuční firmy a v neposlední řadě je to lidský faktor, ukládající vstupní informace.

INFORMACE A SPOLEČNOST

Aleš Brožek

Před rokem, přesněji řečeno 12. a 13. září 1996, se na Pražském hradě konalo 2. fórum zemí Evropské unie a střední a východní Evropy o informační společnosti. Tato akce proběhla stranou zájmu řady sdělovacích prostředků – a co je na pováženou – i stranou zájmu mnohých českých vládních a politických představitelů. Naproti tomu o fóru podrobně informovaly časopisy Infocus a Íčko, které také otiskly plná znění vystoupení některých řečníků. Jednání se zúčastnili i zástupci významných českých knihoven: ředitel Národní knihovny ČR, ředitelka Knihovny Akademie věd ČR a ředitel Národní lékařské knihovny, stejně jako ředitel Ústavu informačních studií a knihovnictví. Ti si totiž, podobně jako řada vedoucích pracovníků v knihovnách, uvědomují, že informační společnost je dalším stupněm vývoje lidstva, a uvažují o tom, jakou roli budou v této společnosti zaujímat knihovny a informační střediska.

Je příznačné, že šéfredaktorka Infocusu Jelena Hanková položila otázku zjišťující roli knihoven v informační společnosti komisaři Evropské unie Martinu Bangemannovi, který byl hlavním řečníkem fóra. Z jeho úst uslyšela, že při přístupu informační společnosti ke globální informační infrastruktuře budou pro občany knihovny stejně tak dostupné jako například radnice. V knihovnách najdou občané navíc tu oporu, že se zde budou moci naučit využívat nové informační a telekomunikační prostředky a média. Knihovny tak využijí své tradiční výhody, že jsou kontaktním místem mezi občanem a obrovskou pokladnicí lidského poznání.

Není tedy náhodou, že v názvu jednoho z tematických bloků na 5. ročníku konference Knihovny současnosti se objevují slova společnost a informace a že o přednesení příspěvků byli požádáni nejen zástupci veřejného sektoru, ale i sektoru soukromého. Oba sektory budou totiž významně ovlivňovat informační společnost.

V případě veřejného sektoru tu nebudou hovořit pouze pracovníci veřejných knihoven, ale i knihoven středních a vysokých škol. Jak zazní ve vystoupení Ivy Procháskové z Univerzity Pardubice, není vhodné, aby se dále konzervoval dualismus, který se vytvářel mezi veřejnými knihovnamí včetně státních vědeckých a veřejně přístupnými knihov-

nami, jakými jsou vysokoškolské knihovny, knihovny v působnosti Akademie věd ČR a další odborné knihovny. Vysokoškolské knihovny již nejsou uzavřenými institucemi a většina jich poskytuje služby veřejnosti mimo vlastní školu. O situaci ve středoškolských knihovnách pohovoří Jana Nejezchlebová. Ta vidí ve školních knihovnách významného pomocníka pro studenty v tom, že jim vytvoří prostředí, v němž se budou moci učit dovednostem, jak získat a pořádat informace, a bude je seznamovat s novinkami v informačních dokumentech různých typů.

Ze soukromého sektoru zazní minimálně dvě přednášky. Vladimír Karen se pokusí přesvědčit skupinu knihovníků, kteří jsou zvyklí půjčovat pouze klasické dokumenty, že jsou zde elektronické informace i pravá chvíle začít je využívat. Uvědomuje si, že problémy české ekonomiky, rozbalené „balíčky opatření“ i povodně sice výrazně ovlivní rozpočty českých knihoven, ale knihovny by to nemělo „položít“. Je optimistou věřícím, že knihovníci v této kritické době budou více přemýšlet nad svou prací a učiní rozhodnutí, do nichž by se jim za normálních okolností nechtělo. Výsledkem bude vyšší produktivita práce.

Michal Babka se bude přitom snažit stanovit kritéria, která by měla knihovníkům pomoci, aby nakupovali a využívali takové elektronické zdroje, kde cena odpovídá jejich kvalitě.

S příklady kvalitních elektronických zdrojů nás seznámí Josef Schwarz. Vzhledem k tomu, že pracuje v knihovně Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy, bude hovořit především o databázích vhodných pro studium náboženství a teologii. Některé z nich jsou multidisciplinární a známé pracovníkům bibliografických a referenčních oddělení vědeckých knihoven, o jiných zřejmě uslyší poprvé.

Premiéru budou mít na konferenci příspěvky týkající se speciálních druhů dokumentů, jimiž jsou patenty. Také ty jsou v řadě případů v elektronické podobě. Milan Kábrt pojedná například o bázi Seznam platných českých norem. S ní pracuje i program pro evidenci výpůjček norem, jenž může výrazně snížit množství administrativních úkonů v knihovně, kde jsou normy uživateli velmi využívány.

Patentové spisy a informace v nich obsažené mají neobvyčejný význam pro vědeckou a výzkumnou činnost. Výsledky odborných studií uvádějí, že právě patentové informace zahrnují kolem sedmdesáti procent všech informací uveřejněných ve světově významných technických časopisech. Karel Čada nám nastíní další vývoj patentových informací. Z nich bude vytvořena v krátké době digitální knihovna průmyslového vlastnictví, která bude sdílena uživateli prostřednictvím Internetu.

Sít sítí, jak je Internet často nazýván, je však prostředkem šíření i jiných informací. Jak se dozvíme od Gabriely Krčmářové, na Internetu se zpřístupňuje Souborný katalog ČR, který zpočátku obsahoval

jen data o zahraničních tištěných monografiích. Postupně však bude zahrnovat i údaje o domácí produkci. Využijí jej nejen pracovníci MVS, ale v budoucnu i katalogizátoři při sdílené katalogizaci. Ta by měla přinést úsporu pracovníků v jednotlivých knihovnách i zkvalitnění katalogizace.

Do souborného katalogu přispěla třemi tisíci záznamy Národní lékařská knihovna. Její představitel Otakar Pinkas pohovoří o získávání a využívání elektronických dokumentů, o vlastním elektronickém publikování a o využití webovského serveru k propagaci knihovny a k přístupu do online katalogu. Jsou to zatím první konkrétní výsledky při naplňování koncepce elektronické knihovny.

Podobně jako Národní lékařská knihovna chce i Státní vědecká knihovna v Kladně využít webovský server jako rozhraní při vstupu do katalogu, který obsahuje mimo jiné data o velkém počtu průvodců a map, na jejichž sběr se kladenská knihovna specializuje již řadu let. Od této činnosti je blízko k poskytování informací pro cestovní ruch, jak zazní ve vystoupení Jiřiny Bínové.

Osobně jsem rád, že na této konferenci uslyšíme příspěvek Boženy Klabalové, který napsala vtípně a s nadhledem. Je totiž nutné, aby knihovníci zůstali občas „na zemi“, aby nepodléhali euforii z Internetu a elektronických informací a uvědomovali si, že méně bývá někdy více. Za významné považuji i autorčino upozornění, že stále sice hovoříme o informačních službách, ale ve skutečnosti občas sloužíme svým zájmům a nikoliv svým uživatelům. Při čtení této části příspěvku jsem si vzpomněl na úvodník, který jsem onedlou četl v jakémsi americkém knihovnickém časopise. Hovořil o dvou rodinách cestujících s malým dítětem kamsi letadlem. Zatímco prvnímu dítěti se letuška věnovala, provedla ho po letadle a dokonce mu ukázala pilotní kabinu, rodiny s druhým dítětem si během letu nikdo nevšiml. První rodina si tak odnesla z letu nezapomenutelný zážitek, vzpomínala na něj po celou dovolenou a pro příští let použila služby té společnosti, pro druhou rodinu to byl docela obyčejný let. Uvědomujeme si, že podobné rozdílné pocity mohou mít i naši uživatelé?

Závěrem bych chtěl vyjádřit přání, aby se k jednotlivým referátům rozvinula bohatá diskuse. Věřím, že v ní bude vyslovena řada podnětných nápadů, které povedou ke zkvalitnění činnosti v knihovnách, jejichž zástupci se jednání v Seči zúčastňují.

EKONOMIKA KNIHOVEN VE STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPĚ

David Fuegi

Účelem této přednášky je upozornit na studii financovanou Společným řídicím 13 výborem Evropské komise. Tuto studii převzala IPF Ltd a bude tento rok publikována. Přináší bohatství materiálu pro potřeby politických činitelů a jiných pracovníků, kteří se zajímají o klíčové údaje o knihovnách ve střední a východní Evropě, aby mohli posoudit záměry a obhájit změny a nebo přesvědčit ostatní o současných možnostech a významu knihoven. V souvislosti s přibližováním se zemí střední a východní Evropy Evropské unii bylo Společnému řídicímu 13 výboru Evropské komise zřejmé, že je načase začít hodnotit rozsah, v jakém se mohou knihovny v těchto zemích podílet na odborném programu Evropské komise a lépe pochopit svůj aktuální a potenciální ekonomický význam jak místně, tak i navzájem mezi sebou a posoudit svůj vztah ke knihovnám v zemích EU. V mnoha zemích, jichž se to týká, většina změn, která postihuje knihovny je plánována nebo iniciuje změny v administrativních strukturách, legislativě, úloze nových technologií, finančních zdrojích, profesionálním vzdělání a ostatních klíčových prvcích národní informační strategie.

Jak političtí činitelé, tak management, je tlačěn potřebou posuzovat a hodnotit činnost, která je založena na externím, na čase nezávislém srovnávání. Odborné údaje z knihovnického sektoru nejsou obvykle bezprostředně dostupné ve formě vhodné pro tuto činnost. Ačkoliv jsou ve většině zemí shromažďovány a publikovány údaje o knihovnách, stále ještě existuje mnoho problémů, které tato studie pomáhá překonávat. Přes úsilí UNESCO a ISO, problémy se standardizací zůstávají, zejména ty, které jsou způsobeny chybami v aplikaci standard shodným způsobem, problém, který vždy vyjde najevo, jakmile je prováděna mezinárodní studie, jako je tato. Publikáční zdroje jsou často ne příliš zřejmé i místním expertům, někdy pro jazykové obtíže, často

kombinované s faktem, že prameny nejsou shromažďovány ani specializovanými knihovnami v dané zemi. Základní data často vyžadují objasnění, kompletizaci nebo jiné modifikace, které zpracovatelé národních statistik normálně nedělají. Jestliže se tyto problémy vyřeší, jsou časové řady obvykle nedostatečné. Co je snad důležitější je, že finanční a ekonomické údaje jsou často nedostatečné a neúplné. Kde existují, je těžké je interpretovat vzhledem k faktu, že nejsou standardizovány a nejsou tedy srovnatelné – specifický problém zemí, které jsou předmětem této studie, některé z nich mají navíc zkušenosti s vysokou inflací a měnovými změnami. V této oblasti tedy stále přetrvávají značné potíže. Konečně, publikované údaje vždy referují o minulých letech, které mohou (správně) podkopat důvěru uživatele, zejména v době rychlých změn.

Studie podává statistický profil ekonomiky knihoven ve vybraných zemích střední a východní Evropy (Bulharsko, Česká republika, Estonsko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Polsko, Rumunsko, Slovensko a Slovinsko). Je zaměřena na rok 1990 a cílem je zahrnout tři po sobě následující roky. V tomto případě byly do práce pojaty roky 1988-1994 a zahrnuty do databáze. Výzkum proběhl ve všech 6 knihovnických sektorech organizace UNESCO/ISO, i když se předpokládalo (a potvrdilo se v praxi), že rozsah bude nejednotný, nejkompletnější údaje budou pak pravděpodobně poskytnuty národními, veřejnými a vysokoškolskými knihovnami. Údaje byly získávány z řady klíčových oblastí a referují o administrativě, službách, velikosti sbírek, počtu pracovníků a čtenářů, konzultacích/výpůjčkách, výdajích, které jsou dále specifikované do nákladových položek jako jsou náklady na: zaměstnance, nemovitosti, nové budovy, přírůstky fondů, úvěry, dílčí a celkové náklady. Ekonometrická data jsou uváděna v HDP/HNP, indexy spotřebitelských cen a údaje o obyvatelstvu byly použity k tomu účelu, aby umožnily srovnání s údaji na jednu osobu, jsou jednak kontrolou kvality údajů a jednak usnadňují externí a interní posuzování. Všechny údaje získané v jednotlivých zemích i všechny odhadnuté hodnoty budou uloženy na disketě a přiloženy a ke studii, pokud bude publikována.

Abyste mohla být tato studie porovnána s předchozími pracemi [Ramsdale, P. *Library Economics in Europe: An update 1981-90 EUR Report 15903 En, 1995*], bylo použito stejných definic a formátu při shromažďování údajů a jejich uvedení v tabulkách jako v předchozích pracích. Ačkoliv období, za něž byly shromažďovány údaje není samozřejmě

shodné (údaje ze západní Evropy jsou za období 1981-1990, zatímco současná studie zahrnuje období let 1988-1994) spatřujeme velkou pomoc v dalším rozšiřování standardizace.

Pro všechny definice platilo rozhodnutí, že je třeba vycházet z ISO 2789, kdykoliv se to týká předmětu našeho bádání. Bylo bráno v úvahu 6 typů knihoven:

- národní knihovny
- ostatní velké nesespecializované knihovny
- univerzitní a vysokoškolské knihovny
- školní knihovny
- speciální knihovny

Dotazník a poznámky v návodu k jeho vyplnění byly navrženy a sestaveny, podrobně zpracovány nejdříve pro knihovny zemí EU a přizpůsobeny co nejpřesněji ISO 2789. Vše bylo konzultováno s vedoucími knihovníky ze zemí východní Evropy, kteří potvrdili vhodnost takto připraveného dotazníku. Dotazník byl rozeslán respondentům do 10 zemí a poté následoval osobní kontakt. Ověření dat bylo provedeno vyhodnocením dat uvedených v tabulkách, čímž byla zobrazena data uvedená v dotazníku v poměrných údajích a byla tak srovnatelná s údaji poskytovány pro UNESCO. Výzkumný tým prozkoumal údaje a kde to bylo nutné, v případech , kde místní respondenti nebyli schopni získat potřebné údaje, ale kde existovaly náhradní údaje (tj. ve formě publikací), byla převedena tato data do dotazníku, který byl potom ověřen původním respondentem v každé zemi.

Při národních statistických průzkumech nebyly pokryty všechny sektory. Dále se ukázalo, že není možné, aby respondenti odpověděli na každou položku v rozeslaném dotazníku. Bylo proto nutné udělat odhady tam, kde chyběla data. Aby byly doplněny datové řady, byla provedena dvě hrubá zpracování dat.

Příklad položek sledovaných ve studii. Ekonomické údaje (viz tabulka č. 1).

Finanční údaje jsou uváděny v hotových platbách a ne v reálných cenách. Je nutno je posuzovat se značnou opatrností, jak již bylo jinde vysvětleno, ale vše svědčí pro fakt, že mezi lety 1990-1993 nenastal 50 % nárůst výdajů knihoven v reálných cenách. Jinak řečeno, jestliže výdaje knihoven stouply, jejich reálná kupní síla nestoupla do takové výše. Počet zaměstnanců nevzrostl a ostatní důkazy svědčí o tom, že jejich plat relativně k platům obecně, klesl. Nikde není ani patrný jakýkoliv

nárůst stavu knihovního fondu. Lze říci, že v zemích střední a východní Evropy bylo v r. 1993 v knihovnách vydáno kolem 300 milionů ECU, z toho více než polovina připadá na veřejné knihovny.

V další tabulce jsou uvedeny údaje o aktivitách knihoven (viz tabulka č. 2).

V roce 1993 byl počet čtenářů 35,6 mil, tzn., že poklesl od r. 1990 o 2,5 mil. Celkově národní a vysokoškolské knihovny prokázaly významný nárůst, zatímco školní a veřejné knihovny zaznamenaly významný pokles. Úbytek v počtu čtenářů veřejných knihoven je přibližně poloviční ve srovnání s úbytkem v množství služeb poskytovaných těmito knihovnami. Úbytek v počtu čtenářů lze charakterizovat jako úměrný rozsahu administrativních a ekonomických změn.

Konečně tabulka srovnávající jednotlivé země (viz tabulka č. 3).

Závěry výzkumu

Finanční údaje jsou uváděny v ECU, což je dosti problematická veličina vzhledem k rozdílům v kupní síle mezi jednotlivými zeměmi, obrovským změnám v relativní hodnotě knihoven a některým změnám v oběživu. Výdaje knihoven v zemích střední a východní Evropy jsou odhadovány na 0,14 % HDP v r. 1993, podobně v r. 1990 v zemích EU 0,16 %. Roky 1990 a 1993 byly použity jako srovnávací roky pro výpočet trendů a na základě údajů z roku 1993 byla odvozeny hodnoty pro další období. Výdaje na knihovny v zemích střední a východní Evropy jsou v r. 1993 odhadovány na 296,4 mil ECU. Služby byly poskytovány na 96 905 místech, celkový počet knižních jednotek činil více než 1 255 bilionů. 180 800 zaměstnanců obsloužilo 35,6 milionů čtenářů, kteří si vypůjčili 684,7 mil svazků. Náklady na mzdy zaměstnanců jsou odhadovány na 139,1 mil ECU a náklady na pořizování nových fondů 67,1 mil ECU. Od r. 1990 do roku 1993 je odhadován nárůst výdajů z 217 na 296,4 mil ECU, ale nelze s určitostí říci, zda došlo k reálnému nárůstu, neboť nebyla použita stejná tarifní stupnice. Počet míst, kde byly vykonávány služby, podstatně klesl během sledovaného období (z 110 665 v r. 1990, průměrný roční pokles činil 3,3 %), zatímco čtenáři, výpůjčky, počet zaměstnanců a zásoby vykazovaly nižší míru poklesu. Tituly periodik vykazovaly rychlejší pokles o 7 % ročně, pravděpodobně toto číslo odráží nižší kupní sílu knihoven.

Národní knihovny. Z celkových výdajů na knihovny připadalo v zemích střední a východní Evropy v r. 1993 na národní knihovny 10,6 %, což

představuje cca 35,1 mil ECU. Tento sektor zaměstnával 5 900 pracovníků, z toho 3 500 knihovníků. Tyto knihovny měly ve fondech 70,3 mil. svazků, s obratem 1,3 mil svazků. Sloužily cca 300 000 uživatelům na 28 různých místech poskytujících služby. Jejich výdaje na nákup fondů jsou vyčísleny částkou 3,9 mil ECU. Výdaje poskytované službami činily 1 125 mil ECU, nejvíc ze všech sektorů. Je to také jediný sektor, kde stoupl mezi lety 1990 a 1993 počet zaměstnanců.

Vysokoškolské knihovny. V roce 1993 se v zemích střední a východní Evropy sektor vysokoškolských knihoven podílel na celkových nákladech na knihovny 6,8 %, což je celkem 20,2 mil ECU. Sektor zaměstnával kolem 15 600 pracovníků, z čehož 8 000 bylo knihovníků. Ve fondech bylo cca 156 mil knihovních jednotek s obratovostí 54,9 mil. Bylo obslouženo 2,6 mil uživatelů na 3 000 místech poskytujících služby seskupených do 436 administrativních jednotek. Jejich výdaje na nákup fondů činily 9,8 mil ECU.

Veřejné knihovny. V r. 1993 sektor veřejných knihoven tvořil 56 % z nákladů na knihovny v zemích střední a východní Evropy a stal se tak největším sektorem s celkovými náklady 166 mil ECU. Bylo zde zaměstnáno 52 900 pracovníků, z toho 37 000 bylo knihovníků. Ve svých fondech měl tento sektor 417,4 mil svazků a bylo uskutečněno 434,7 mil výpůjček. Bylo obslouženo 15,3 mil čtenářů na 35 670 místech. Výdaje na nákup fondů byly 26,9 mil ECU. Tyto knihovny byly organizovány ve 28 278 administrativních jednotkách, z nichž každá poskytovala služby asi 3 740 čtenářů zaměstnávala 1,87 pracovníka. Odhadované výdaje v hotovosti na knihovny vzrostly od roku 1990 do r. 1993 průměrně 10,4 % za rok, počet míst poskytujících služby, počet zaměstnanců, čtenářů a velikost fondů klesala, ačkoliv výstupy stoupaly nepatrně.

Údaje jsou k dispozici všem ostatním sektorům UNESCO/ISO. Tato studie podává stručný přehled o rozsahu nákladů na knihovny, jejich významu jako zaměstnavatele a potenciálního odběratele zboží a služeb. Počíná též ukazovat směr vývoje mezi lety 1990 a 1993. Přispěje také k zlepšení managementu knihoven a získání finančních prostředků.

Tabulka č. 1

Odhadované roční výdaje na knihovnu ve zemích střední a východní Evropy

Typ knihovny	Procentický podíl 1993	Odhad ročních výdajů knihoven v zemích střední a východní Evropy v mil.ECU										Index 1990:93
		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995			
		Národní	20,0	20,2	20,4	24,6	22,2	20,2	25,9	28,5	10,2 %	
Vysokoškolské	10,2	11,8	13,7	17,1	18,1	20,2	25,9	28,5	10,2 %			
Veřejné	111,0	110,2	111,9	116,1	126,7	166,0	190,9	198,2	10,4 %			
Speciální	27,8	27,6	28,2	24,6	25,5	31,0	42,6	44,8	2,4 %			
Ostatní velké	5,6	6,1	7,0	7,2	8,7	10,4	13,6	13,1	10,3 %			
Školní	36,7	36,5	35,8	35,8	36,4	37,2	44,8	45,6	1,0 %			
Celkem	211,3	212,4	217,0	225,4	237,6	296,4	352,9	367,6	8,1 %			

Tabulka č. 2

Počty čtenářů v milionech v zemích střední a východní Evropy

Typ knihovny	Procentický podíl 1993	Počet čtenářů v milionech										Index 1990:93
		1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995			
		Národní	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,3	8,4 %	
Vysokoškolské	1,9	2,0	2,0	2,0	2,3	2,6	2,7	2,7	6,3 %			
Veřejné	22,0	19,3	17,6	16,4	15,4	15,3	15,4	15,5	-3,5 %			
Speciální	2,6	2,3	5,2	2,1	1,9	1,9	1,9	1,9	-3,4 %			
Ostatní velké	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	-1,6 %			
Školní	15,9	15,7	15,5	15,3	15,1	15,0	14,9	14,9	-0,9 %			
Celkem	43,2	40,0	38,1	36,5	35,4	35,6	35,8	35,7	-1,7 %			

Tabulka č.3
Nefinanční aktivity knihoven všech typů v zemích střední a východní Evropy

Aktivity	Bulhar- sko	Česká rep.	Eston- sko	Maďar- sko	Litva	Lotyš- sko	Polsko	Rumun- sko	Sloven- sko	Slovin- sko	Celkem
Služby v tis.	8,4	14,2	1,5	7,8	1,8	3,8	34,8	13,6	9,6	1,5	96,9
Knihy a čas. v mil.	87,3	112,1	29,1	102,5	59,1	66,2	386,0	157,6	47,3	17,5	1 064,7
periodika -cirk. V mil.	0,1	0,2	0,0	0,2	0,0	0,1	0,6	0,4	0,1	0,2	2,0
Rukopisy v mil.	3,3	0,9	0,1	1,2	0,1	0,5	0,8	2,0	0,5	0,1	9,6
Mikro- filmy v mil.	4,7	1,2	8,4	5,7	1,3	10,9	7,2	11,0	2,8	0,9	54,1
Audioviz. v mil.	1,0	1,0	0,1	1,7	0,3	0,6	4,4	2,7	0,7	0,4	12,9
Ostatní v mil.	21,4	7,5	7,4	12,4	4,1	3,1	26,0	24,0	4,1	2,1	112,3
Fondy celkém v mil.	117,9	122,9	45,1	123,7	65,0	81,4	425,0	197,8	55,5	21,2	1 255,5
Čtenáři v mil.	2,2	3,2	0,7	2,6	0,9	1,4	16,2	5,9	1,5	1,1	35,6
Výpůjčky/ konzul. v mil.	56,2	77,0	21,2	46,9	26,7	29,7	305,3	70,5	32,4	18,9	684,7

VLIV STAVU LEGISLATIVY NA ČINNOST A POSTAVENÍ KNIHOVEN

Ladislava Zemánková

V příspěvku se budu věnovat výše uvedenému tématu, ovšem jen s omezením na knihovny veřejné. Přitom veřejnými knihovnami mám na mysli okresní, městské a místní knihovny a okrajově i státní vědecké a Národní knihovnu ČR, tedy ty, které jsou zřízeny státem či obcemi (městy). Zároveň musím upozornit na skutečnost, že zkušenosti, z nichž budu čerpat, pocházejí zásadní měrou z knihoven okresních, městských a místních. Zdůrazňuji, že sděluji svůj vlastní názor, který se formoval během posledních let při mé každodenní práci, nejde tedy o názor specialisty v oblasti práva, nýbrž o pohled knihovníka. Stav veřejných knihoven je dnes odborné veřejnosti dobře znám, a to ve všech aspektech, počínaje otázkami zřizování knihoven,¹ jejich právního postavení, přes financování a hospodaření a konče otázkami odbornými, tj. ryze specifickými pro oblast knihovnictví a informací. Bez dalšího hodnocení jej lze označit jako stav nový, změněný – nikoliv však konečný. Vývoj, kterým knihovny prošly od roku 1989 je posunul do zcela jiné reality vnitřní i vnější. Přes různá hodnocení tohoto vývoje i současného stavu se jistě shodneme v jednom, totiž že v tomto procesu sehrálo svou významnou roli právní klima. Souhrn právě platných zákonů, vyhlášek, směrnic a nařízení a vývoj práva, jako jeden ze základních projevů pohybu ve společnosti, mnohostranně působil i na vývoj a současnou podobu systému veřejných knihoven v České republice, na jejich finanční možnosti a z toho se odvíjející podobu a úroveň poskytovaných služeb. Samozřejmě, že legislativa není tím hlavním a jediným, co na vývoj veřejných knihoven působí, co je inspiruje, tím hlavním jsou lidé, komunity, celá společnost, jejich změny, změny požadavků a potřeb. No to knihovny musí reagovat a reagují. Jejich působení se odehrává v rámci určitých mantinelů, pod vlivem určitých pravidel, která jsou

¹Pro úplnost i zakládání knihoven jako v případě MěK Náchod o.p.s. a odehrává každodenní život knihoven. Nabízí se tedy historizující přehled změn v knihovnách s výčtem zákonů, které v té době byly platné a v čem a jak se podílely na tomto vývoji.

zachycena v právních normách. Lze říci, že knihoven se dotýká valná část našich zákonů, vyhlášek a nařízení, je však několik legislativních norem, v jejichž rámci se odehrával

V zájmu přehlednosti zvolím raději členění zákonů do tří okruhů, které mi postupně vykrystalizovaly a do jisté míry kopírují tři základní okruhy problémů ve veřejných knihovnách. Tyto okruhy však nejsou ohraničené, ale průběžně se prolínají.

Do prvního okruhu zákonů a právních norem bych zařadila ty, které ovlivňovaly samotnou existenci. Je to:

- * Ústava české republiky (Ústavní zákon ČNR č. 1/1993 Sb.)
- * Listina základních práv a svobod (č. 2/1993 Sb.)
- * Evropská charta místní samosprávy
- * Zákon ČNR č. 367/1990 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů
- * Zákon ČNR č. 425/1990 Sb., o okresních úřadech a úpravě jejich působnosti a některých dalších opatřeních s tím souvisejících, ve znění pozdějších předpisů
- * Zákon ČNR č. 248/1995 o obecně prospěšných společnostech a o změně a doplnění některých zákonů

Po roce 1989 došlo hned k několika závažným změnám ve veřejných knihovnách, které byly jednak projevem politické vůle společnosti a jednak i naplňováním současně vzniklých a vyvíjejících se zákonů. Rozpadla se jednotná soustava knihoven. Byly zrušeny krajské národní výbory, které do té doby zřizovaly a řídily státní vědecké knihovny. Ty od roku 1991 přešly pod zřizovatelskou pravomoc ministerstva kultury ČR. Vliv zákonů zde velmi často předcházela i vůle knihovníků. Na základě toho se začaly měnit i vztahy mezi státními vědeckými knihovnami (dále SVK) a okresními knihovnami (OK), městskými (MěK) a místními knihovnami (MLK). Vymizel direktivní vztah a vztahy nadřízenosti a podřízenosti (byť většinou jen deklarované zákonem č. 53/1959 Sb., o jednotné soustavě knihoven a dalšími předpisy) a podle zájmu obou stran, tedy SVK a veřejných knihoven (VK) v okresech, se formy metodického působení změnily na nové, založené na oboustranné dobrovolnosti, ale i výhodnosti. Zároveň se začaly rozpadat celookresní centralizované systémy, ale i ty, které měly zcentralizovány jen některé funkce, finance či činnosti. Mnoho knihovníků, zejména v MěK, usilovalo o úplné osamostatnění a přechod pod správu města. Celý tento vývoj proběhl v rámci již zmíněných zákonů.

Ústava České republiky, která zaručuje *samosprávu územních samosprávných celků*. Právo na samosprávu a řízení svých věcí je podpořeno

zněním Evropské charty místní samosprávy a od voleb do obecních zastupitelstev v roce 1990 i zákonem ČNR č. 367/90 Sb. Toto právo je i pozdějšími novelami a změnami zákona o obcích zachovááno, resp. dále upřesňováno až do současné platného znění, kdy vlastně, procházejíce tento zákon paragraf po paragrafu, je zřejmé, že veřejné knihovny, (OK, MěK a MLK) přejdou s největší pravděpodobností pod své obce (města). Připouštím, že jsou možné i výjimky.

Zatímco mnoho knihovníků usilovalo o úplný přechod pod správu své obce nebo města, jiní takovým záměrům úřadů museli čelit a nakonec se podřídit. Oba tábory lze pochopit a oba záměry lze podle platných právních předpisů uskutečnit. Ani zákon o obcích (č. 367/90 Sb.) ani zákon o okresních úřadech (č.425/90 Sb.) direktivně nenařizují, kam s knihovnami a kdo je bude řídit. Naopak nechávají plně na vůli obcí, jak se rozhodnou. Viz zákon ČNR ze dne 5. září 1990 č. 367, §14, odst.1, odst. 2, písm. b a §36, odst. 1, písm.e. V §67, hlavy páté Ustanovení společná, přechodná a závěrečná, odst. 2 stojí: *... funkce zakladatele a pravomoci zřizovat, řídit a zrušovat organizace a zařízení může být na základě dohody mezi okresním úřadem a obecním zastupitelstvem přenesena na obec, v níž tyto ... , organizace a zařízení mají své sídlo, k přenesení musí dojít vždy v těch případech, kdy o to obecní zastupitelstvo požádá.* V tabulce Příloha jsou uvedeny konkrétní oblasti státní správy, v nichž se přenáší působnost na obce z tohoto zákona. V oblasti kultury knihovnický zákon uveden není. Platí tedy možnost volby. Zákon č. 367/90 Sb. byl několikrát novelizován a v současnosti² se v paragrafech důležitých v této souvislosti pro knihovny změnil jen nepatrně. §14 změnil formulaci takto: V odst. 1 *Do samostatné působnosti obce patří zejména: písm. f zakládání a zřizování právnických osob, popřípadě jejich rušení.* V odst.2 *Obce v samostatné působnosti dále zajišťují na svém územním obvodu hospodářský, sociální a kulturní rozvoj, ...* Obdobně u §36, odst. 1, písm.d *Obecnímu zastupitelstvu je vyhrazeno rozhodovat o založení, zřízení nebo zániku právnických osob nebo zařízení.* §67 se vlastně ve svém znění nezměnil.

Z obšírného doložení plyne jednoznačně, že zákon o obcích obcím dostatečně umožňuje požádat u okresních úřadů (OkÚ) o přenesení zřizovatelského práva vůči knihovnám. Neukládá jim však, že knihovny zřídit musí. Zároveň bych chtěla upozornit i na právo obcí zrušit organizaci a zařízení, nebo je sloučit. Toto právo bylo několikrát obcemi využito. Zejména ono slučování organizací může v některých aspektech knihovnám značně zkomplikovat život.

Další zákon, v jehož rámci se odehrávaly a odehrávají změny v síti

²K 1. 4. 1997

VK je zákon ČNR č. 425/90 Sb., o okresních úřadech, úpravě jejich působnosti a o některých dalších opatřeních s tím souvisejících v, současně platném znění.² Připomeňme si několik základních údajů: §1 *V okresech se zřizují okresní úřady*, §2 *Okresní úřady jsou správními úřady, které vykonávají státní správu ve svých územních obvodech. Zákon jim může svěřit výkon státní správy i v jiných územních obvodech.* Důležitý paragraf vzhledem ke změnám v síti (systému) VK je §5, odst. 1, písm. c, *(okresní úřad) vykonává státní správu ve věcech uvedených v Příloze I k tomuto zákonu, pokud nebyla přenesena na jiné orgány.* Na úseku kultury se přenáší na OkÚ působnost příslušející KNV ze zákona 53/1959 Sb., knihovnický zákon §6, odst. 2. Předmětem působnosti je zde označeno *zřizování a řízení lidových (veřejných) knihoven na všech stupních.* Také původně časově omezené právo zřizovat a řídit organizace (rozpočtové i příspěvkové) bylo schválením zákona ČNR č. 254/94 Sb. zrušeno, totiž zákon č. 425/90 Sb., o okresních úřadech jím byl v §5, odst. 1 doplněn o ustanovení písmene j. Ten zní: *(okresní úřad) řídí v souladu s právními předpisy a směrnicemi ústředních orgánů státní správy rozpočtové a příspěvkové organizace a zařízení řízené ke dni 23. listopadu 1990 okresními a krajskými národními výbory, s výjimkou případů uvedených v příloze IV k tomuto zákonu, . . . , k plnění úkolů v oboru své působnosti zřizují podle zvláštního předpisu rozpočtové nebo příspěvkové organizace. a řídí jejich činnost.* Zvláštním předpisem je tu chápán §31 zákona ČNR č. 576/1990 Sb. (rozpočtová pravidla ve znění zákona ČNR č. 10/1993 Sb.).

Ještě bych se ráda zastavila u Přílohy IV, v níž je v části B jmenovitě uvedeno přenesení působnosti zrušených KNV zřizovat státní vědecké knihovny na ministerstvo kultury ČR. Za těchto podmínek byly OkÚ pod neustálým tlakem blížícího se termínu, do něhož jim zákon předepisoval zrušit své organizace, resp. je převést pod správu příslušných obcí či měst, tj. do těch, v nichž mají organizace svá sídla. K tomu se připojil téměř chronický nedostatek finančních prostředků a celá situace pro knihovny dostávala dramatický spád vždy v období projednávání rozpočtů okresních úřadů okresními shromážděními. Tam obvykle docházelo k silnému tlaku na zrušení okresních systémů VK, tedy snížení výdajů na VK v okrese, které byly či dosud jsou součástí rozpočtů OK, tedy organizace zřízené OkÚ. Nabízelo se hned několik řešení:

1) převést „drahou“ OK pod město a zrušit položky na fungování systému, resp. odborných služeb poskytovaných OK, na nákup fondů, mnohde i na mzdy. To se sice ne vždy líbilo všem členům okresních shromáždění (starostům obcí), ale zvýšením dotací do rozpočtu svých

²K 1. 4. 1997

obcí, se tento záměr podařilo mnohdy prosadit.

2) Často nebyl takový návrh přijat a přednosta OkÚ uvažoval i o využití svého práva zrušit organizaci – okresní knihovnu. To mu umožňuje z. č. 576/1990 Sb., o hospodaření s rozpočtovými pravidly.

3) Naskytlo se i řešení sloučit několik organizací v jednu. Mnohde došlo i ke kombinování uvedených možností. A bohužel, často nebyl důvodem převodu práva obcí zřizovat a řídit své knihovny zájem obce, ale prostý nedostatek peněz v OkÚ. Převodem knihoven, či jejich znovuzřízení se však nijak nezlepšily vyhlídky knihoven na příznivější finanční podmínky. Obce nebyly připraveny na takovou finanční zátěž a místo aby o svou knihovnu žádaly, snažily se její převod oddálit a finanční prostředky si alespoň naplánovat. Nastala často absurdní situace, opačná k dikci zákona. Krátce řečeno, náhle knihovnu OkÚ nabízel obci, která, jak se předpokládalo, o ni radostně požádá, ta ji však nechce, neboť na ni prostě nemá finanční prostředky. Zejména okresní města byla často až zaskočena výší nákladů na fungování knihovny a její představitelé, ve snaze problém vyřešit, hledali často spásu i ve vzorech knihoven ze začátku století, resp. v tehdejších nárokcích společnosti na služby obecních knihoven. Vysvětlovat, přesvědčovat a vyjednávat dalo knihovníkům mnoho práce, doložit svou argumentaci pádnými fakty srozumitelně formulovanými představovalo velké úsilí, mnohdy bohužel marné, neboť za jejich přesvědčením nestál žádný uznávaný právní dokument.

Knihovníci naráželi na až překvapivou neinformovanost zástupců samosprávy i státní správy. Mnozí nejenže postrádali základní představu o tom, co je knihovna, co poskytuje občanům, jsou-li její služby uskutečněním nezadatelných práv, co všechno knihovna může poskytnout a hlavně, kolik to bude stát, tj. za jakých finančních podmínek. Jednoznačně chyběl aktuální knihovnický zákon (zejména tam, kde změny v systému VK nebyly pro knihovny příznivé). Dosud platný zákon č. 53/59 Sb., o jednotné soustavě knihoven (knihovnický zákon) představující model státem financované a hlavně státem řízené a tehdejší politické ideologii podřízené jednotné soustavy knihoven je pro knihovny i zřizovatele naprosto nepoužitelný (s výjimkami paragrafů, které deklarují existenci směrnic i pro dnešní činnost nezbytnou, např. MVS). Je třeba vyzvednout snahy knihovníků, prosadit schválení nového zákona, a to přesto, že ty první, přes vynaložené úsilí, úspěšné nebyly a způsobily mnoho zklamání. Ani snaha prosadit, aby vláda deklarovala nějakou konkrétní strategii, či koncepci pro oblast knihovnictví, se nesetkala s úspěchem. A byl by to pro změny v organizaci sítě VK jistě pádný argument. S notnou dávkou závisti lze pokukovat po obdobném procesu přechodu zodpovědnosti za VK ze státu na obce ve Francii, kde

byl vypracován dlouholetý plán postupných kroků včetně toho, kolik to bude stát a kdo finance poskytne. Otužení naší realitou bychom jistě uvítali daleko méně podrobný a časově kratší, avšak státem podpořený projekt.

V současné době je většina knihovníků i zástupců místních samospráv či zaměstnanců okresních úřadů přesvědčena, že VK mají být organizacemi (zařízeními) obcí či měst. Co však chybí knihovnám nejvíce, je komunikace, vzájemná kooperace a účelné sdružování. I na tento úkol je zapotřebí finančních prostředků a je nutné zmínit, že ne vždy chyběly právě peníze, ale nepochopitelně i vůle podpořit kooperaci. A i v tomto ohledu chyběl knihovnický zákon, který by deklaroval možnosti spolupráce a kooperace, regionální funkce a podmínky jejich fungování a financování. Mé přesvědčení se opírá o skutečnost, že po téměř sedmi letech přeměny VK je mnoho knihoven a kooperačních celků, které zanikly úplně. Zatímco ve světě vznikají různé kooperující celky, my je rušíme. Za těchto podmínek je jasné, že dostupnost a kvalita knihovnických služeb se v mnoha místech zhoršila.

V tomto vření očekávali všichni zúčastnění s napětím schválení zákona o obecně prospěšných společnostech, v přípravné fázi se mluvilo o neziskových právnických osobách. Když k tomu na podzim 1995 konečně došlo, zákonem ČNR č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech a o změně a doplnění některých zákonů, odvážila se jen jedna knihovna, resp. jeden zřizovatel přeměnil knihovnu od ledna 1996 v obecně prospěšnou společnost. Zatím je jediná, i když o této možnosti uvažuje poměrně dost novopečených zřizovatelů-obcí. Chybí však zkušenosti a již nyní uvažují někteří odborníci o nutnosti jeho novely.

Pro dokreslení situace rušného vývoje v této oblasti připomenu i návrh ministerstva financí ČR, který v kruzích knihovnických (a zdaleka nejen v nich) způsobil, a to oprávněně, značný rozruch, totiž „Návrh transformace státních rozpočtových a příspěvkových organizací“. Přestože materiál deklaruje jako cíl takové transformace odstranění deformací právního rámce nakládání se státním majetkem a úpravy finančního hospodaření příspěvkových a rozpočtových organizací, neztotožnili se s v návrhu uvedenými principy a formami mnohé významné organizace, asociace a osobnosti a své připomínky k materiálu postoupili příslušným orgánům.

Druhým okruhem zákonů, které měly a mají vliv na stav VK jsou zákony ovlivňující sféru financování a hospodaření. Jejich odtržení od zákonů skupiny první je sice násilné, ale přistoupila jsem k němu jen z důvodů jistého strukturování příspěvku. Hrají významnou roli bezprostředně i na otázky právního zakotvení knihoven, jsou nezbytné pro

realizaci většiny změn, jimiž knihovny prošly. Dále bych se chtěla věnovat těm nejdůležitějším, za které považuji:

- * Zákon ČNR č. 576/90 Sb., o pravidlech hospodaření s rozpočtovými prostředky České republiky (rozpočtová pravidla republiky) v pozdějších zněních
- * Vyhlášku č. 205/1991 Sb., o hospodaření s rozpočtovými prostředky státního rozpočtu České republiky a o financování a hospodaření rozpočtových a příspěvkových organizací, ve znění nařízení vlády č. 48/1995 Sb.
- * Zákon ČNR č. 172/1991 Sb., o přechodu některých věcí z majetku České republiky do vlastnictví obcí, ve znění pozdějších předpisů
- * předpisy upravující spravování majetku organizacemi zřízenými ústředními orgány a státem (např. některá ustanovení vyhlášky 119/1988 Sb.)

Do této skupiny je třeba zařadit i takové zákony jako jsou: Z. č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, v pozdějších zněních, celou soustavu daňových zákonů, zákoník práce a (ten ostatně figuruje ve všech třech skupinách) zákon č. 40/1964 Sb., v úplném znění č. 47/1992 Sb., v pozdějších zněních – občanský zákoník, zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon) v pozdějších zněních a další.

Tyto zákony, zejména rozpočtová pravidla a zákony upravující nakládání s majetkem státu, sehrály velkou roli při rozpadu okresních systémů a přechodu knihoven pod zřizovatelskou pravomoc obcí, neboť tento akt byl doprovázen delimitacemi majetkovými, resp. přechodem některých věcí z majetku státu do vlastnictví obcí. Zákon č. 576/1990 Sb., rozpočtová pravidla, v pozdějších zněních velkou měrou zasahuje ještě do prvního okruhu zákonů, resp. podle jeho ustanovení jsou zřizovány, řízeny a zrušovány rozpočtové nebo příspěvkové organizace. Tento zákon jasně vymezuje, kdo může takové organizace zřizovat, za jakých podmínek, uvádí jednotlivá pravidla a zásady hospodaření rozpočtových a příspěvkových organizací. Lze z něj vyčíst, jaké podmínky může organizace, tedy knihovna, ke své existenci získat. Tím mám na mysli i onen rozruch, v dobrém slova smyslu, který vlastně pokračuje dodnes, kolem zřizovacích listin knihoven, resp. jejich znění. Domnívám se, že ona kampaň nese již své ovoce, ředitelé některých knihoven si posadili kvalitně a správně formulované body, tedy základní pravidla pro svou řídicí a rozhodovací činnost, ba dokonce bych si troufala tvrdit, že značnou měrou přispěla k zvýšení zdravého sebevědomí ředitelů ve vztazích se zřizovatelem a nejrůznějšími stranami. Pozitivní je i zájem o obdobnou listinu ze strany vedoucích knihoven, které jsou obvykle zařízeními obce, nemají právní subjektivitu, jsou zálohovou organizací.

Za důležité považuji i §31 Zřizování, změny a zrušování rozpočtových a příspěvkových organizací a §32 Finanční hospodaření příspěvkových organizací. §32 v odst. 6 stanovuje, že *Podrobnosti hospodaření rozpočtových a příspěvkových organizací . . . budou upraveny obecně závazným předpisem.* Takovým předpisem je Vyhláška ministerstva financí ČR č. 205/1991 Sb., o hospodaření s rozpočtovými a příspěvkovými prostředky státního rozpočtu České republiky a o finančním hospodaření rozpočtových a příspěvkových organizací, upravující m.j. způsoby a podmínky výdělečné činnosti rozpočtových i příspěvkových organizací. Pro většinu knihoven nemá ale možnost výdělečné činnosti žádný význam, praxe totiž ukázala, že zisky z této činnosti nejsou takové, aby nějak zásadněji ovlivnily finanční poměry knihoven pro hrazení hlavní činnosti, jak si na počátku 90. let slibovali zřizovatelé a koneckonců i někteří knihovníci. Jen nároky spojené na zvláštní účetní režim a další agendy takové činnosti jsou tak vysoké, že je otázka, zda se vůbec do takové činnosti pouštět, kdy začíná výdělečná činnost ohrožovat plnění činnosti hlavní? Jak náročně je definována hlavní činnost?

Přínosem této vyhlášky je i definování podmínek pro sdružování prostředků (rozpočtových i příspěvkových organizací §13 a §27) a fakt, že umožňuje i hospodaření s prostředky získanými z více zdrojů, tj. od zřizovatele, státu a dalších subjektů, či získanými ze své činnosti. Na tomto principu se rozvíjely první pokusy o realizaci regionálních funkcí, resp. služeb a centrálního servisu i některých agend. Vzpomeňme např. na projekt vícezdrojového financování veřejných knihoven okresu KV, nebo systému provozovaného MěK Jindřichův Hradec, Děčín ap.

V této skupině by neměl být opomenut ani zákon č.199/1994 Sb., o zadávání veřejných zakázek, ve znění zákona č. 148/1996 Sb. Tento nový princip v našem hospodaření zkomplikoval život mnoha knihovnám ale nejen jim, jak je patrné ze zmínek hromadných sdělovacích prostředků. Nemám na mysli obcházení zákona, ale otázky celého procesu od vyhlášení obchodní veřejné soutěže, přes zákonem stanovený průběh až po uzavření smlouvy, a hlavně námitky proti úkonům zadavatele, které způsobují časovou tiseň při čerpání finančních prostředků na realizaci obvykle investice. Před novelou tohoto zákona jsme řešili problém s nákupem knih a periodik u jedné firmy. Tento problém se netýkal jen velkých knihoven, jak by se na první pohled mohlo zdát. Novela řešila tento problém §1, odst. 2, písm. d) takto: *Tento zákon se nevztahuje na . . . a nákup knihovních fondů jako celku* a zvýšila hranice budoucích finančních závazků, od nichž se musí v našem případě organizace chovat jako zadavatel podle tohoto zákona. To je však zákon, který stojí na rozhraní mezi skupinou druhou a skupinou třetí. Dotkl

se totiž m.j. bezprostředně naší odborné činnosti, budování knihovnických fondů – prostředku a zdroje poskytování knihovnických a informačních služeb.

Ještě větší pochybnosti mám, do které ze skupin zákonů mám zařadit zákony cenové a zákony s nimi související, zda do druhé či třetí. Stojí z hlediska struktury tohoto příspěvku na rozhraní. Pozornost se na ně upnula tehdy, když byly řešeny problémy spojené s placením veřejnými knihovnami poskytovaných služeb, inkasováním peněžních částek při nedodržení některé z podmínek půjčování a při tvorbě výpůjčních, resp. knihovnických řádů a s jejich součástí – ceníků. Jedná se o zákon č. 526/90 Sb., o cenách, v pozdějším znění, Vyhlášku č. 580/90 Sb., kterou se provádí zákon č. 526/90 Sb. o cenách, zákon č. 265/91 Sb., o působnosti orgánů české republiky v oblasti cen i zákon č. 63/91 Sb., o ochraně hospodářské soutěže ve znění zákona č. 495/92 Sb. Vzhledem k tomu, že tímto tématem se zabýval příspěvek PhDr. Y. Dejmkové³ a odbor knihovnictví Národní knihovny ČR vydal k tomuto tématu samostatný materiál,⁴ nebudu problém podrobněji zkoumat. Je však mimo pochybnost, že VK projevují mimořádnou vůli, poskytovat své služby za seriózních podmínek, odpovídajících i stávajícímu právnímu řádu.

Do třetí a poslední skupiny zákonů, které měly dle mého soudu vliv na vývoj a stav veřejných knihoven, jsem zařadila ty, které se bezprostředně dotýkají knihovnických a informačních služeb. Před jejich prostým výčtem si dovolím krátkou inventuru toho, co zbylo ve stávajícím právním řádu pro VK po zrušení nevyhovujících a nadbytečných právních norem. Zrušení byla uskutečněna ve dvou fázích: Vyhláškou č. 139/1990 Sb., o zrušení některých předpisů v odvětví kultury a zákonem č. 165/1992 Sb., kterým se zrušují některé právní předpisy z odvětví kultury. Nahlédneme-li do příručky Přehled platných právních předpisů České republiky⁵ je výčet pod heslem Knihovny velmi skromný:

- * Zákon č. 53/59 Sb., o jednotné soustavě knihoven (knihovnický zákon)
- * Směrnice č. MK ČR ze dne 8. 7. 1969 č.j. 10284/69 o evidenci a revizi knihovnických fondů v knihovnách jednotné soustavy
- * Vyhláška ministerstva školství a kultury ze dne 25. 6. 1963 o evidenci

³DEJMKOVÁ, Y.: Poplatky ve veřejných knihovnách. In: Knihovny současnosti 96. Sborník ze 4. konference, konané ve dnech 9. – 11. října 1996 v Seči u Chrudimi. Brno, Sdružení knihoven ČR, s. 67 – 70.

⁴PLACENÍ služeb ve veřejných knihovnách. Praha, Národní knihovna ČR, odbor knihovnictví 1996. 7 s., 4 s. příl.

⁵PANDULA, V.: Přehled platných právních předpisů ČR 1996.

knihoven jednotné soustavy a meziknihovní výpůjční službě. Je pak několik právních předpisů, resp. zákonů, které jsou určeny širšímu okruhu oborů, ale pro činnost VK a nejen jejich, jsou velmi významné:

- * Zákon č. 37/1995 Sb., o neperiodických publikacích
- * Vyhláška MK č. 252/1995 Sb., kterou se provádí některá ustanovení zákona č. 37/1995 Sb., o neperiodických publikacích
- * Zákon č. 35/1965 Sb., o dílech literárních, vědeckých a uměleckých (autorský zákon), (v úplném znění – zákon č. 175/1996 Sb.)
- * Zákon č. 237/1995 Sb., o hromadné správě autorských práv a práv autorskému právu příbuzných a o změně a doplnění některých zákonů
- * Zákon č. 89/1995 Sb., o státní statistické službě (opatření a vyhlášky Českého statistického úřadu)

Tímto výčtem samozřejmě nekončí řada právních norem a úprav, které se nějakým způsobem dotknou našich služeb, věnujme však pozornost těm, jejichž existence, příprava a schválení zasáhly do života knihoven významným způsobem, vzbudily značný zájem a jejichž uvedení do našeho knihovnického života bylo rušnější.

Pozornost knihovnickému zákonu si dovoluji přesunout až na závěr příspěvku, neboť ten je spojen s celou existencí veřejných knihoven a jejich službami a významem pro společnost fungující na demokratických principech.

Směrnice č. MK ČR ze dne 8. 7. 1969 č.j. 10284/69 o evidenci a revizi knihovních fondů v knihovnách jednotné soustavy, zdánlivě nenápadný právní předpis, vzbudil (možná i neočekávaně) mnoho zájmu mezi pracovníky nových i staronových zřizovatelů. Jejich zástupci totiž začali na knihovnách vyžadovat roční inventarizaci knihovních fondů a odvolávali se na platnost a účinnost zákona č. 563/1991 Sb., o účetnictví. Mnohokrát byl položen dotaz v této věci nejen na naše pracoviště, ale i na pracoviště další (např. REGIS) i ministerstvo kultury ČR, které podalo „Sdělení MK ČR k žádosti o výklad platnosti a účinnosti zákona č. 563/91 S., o účetnictví, ve věci správy, evidence a inventarizace knihovních, archivních a sbírkových fondů a mobiliářů.“ V současné době tento problém ustal a zřizovatelé se ztotožnili s faktem, že zákon o účetnictví nebrání tomu, aby evidence a inventarizace knihovních fondů probíhala v souladu se zněním speciálního zákona – v našem případě Směrnicí MK č.j. 10284/69. Je vhodné zmínit i problémy kolem předpisu o postupu při vyřazování knih (a jiných dokumentů) z knihovních fondů. Je sice pravdou, že předepsaný postup je zdoluhavý a neefektivní, úplné zrušení směrnice by však znamenalo daleko větší nároky na každodenní činnost – tedy evidenci nových přírůstků a kaž-

doročně by knihovny postavilo před skutečně neřešitelný úkol – úplnou inventarizaci knihovního fondu. Proto je dobře, že se knihovníci ztotožnili s plánem počkat na novelu, resp. obdobný předpis, který by však měl navazovat na nové znění zákona o knihovnách.

Vyhláška ministerstva školství a kultury ze dne 25. 6. 1963 o evidenci knihoven jednotné soustavy a meziknihovní výpůjční službě je předpisem také již zcela zastaralým a jeho dodržování je v současné praxi nemožné – zejména v části upravující meziknihovní výpůjční služby. Touto problematikou se již zabývá skupina odborníků a novela snad na sebe nedá dlouho čekat. V období od roku 1989 se způsoby realizace, tj. postupové cesty žádanek, jejich forma i podmínky pro žádajícího uživatele ze strany knihoven musely nutně vyvinout do jiné podoby, neboť byly neúnosně časově, pracovní i finančně zatěžující bez adekvátního efektu, vezmeme-li v úvahu i změnu v povinných výtiscích počínaje rokem 1996 a finanční problémy s doplňováním při stále narůstajícím zájmu menších, tedy žádajících knihoven, je zřejmé, že ke změnám praxe a konečně i k dohodám mezi knihovny muselo dojít.

Velké změny, které se projeví i v pozdějších letech přinesl zákon č. 37/1995 Sb., o neperiodických publikacích a jím nařízená vyhláška MK č. 252/1995 Sb., kterou se provádí některá ustanovení zákona č. 37/1995. Přes úsilí knihoven, aby zákon neomezoval počet povinných výtisků, došlo k zásadnímu snížení počtu jeho příjemců a oznamovací povinnost způsobila poměrně značný nárůst agendy – a to nejen pro knihovníky, ale i pro nakladatele. Nejen že cítíme, že pro budoucnost se sníží dostupnost jednotlivých titulů pro uživatele, ale tento krok značně finančně zatížil již tak stále obtížnější doplňování fondů. To má a teprve bude mít vliv na služby v knihovnách, které již příjemci nejsou, ale (jak jsem naznačila výše) i na meziknihovní služby a koneckonců i na zvětšování části fondu určeného výhradně pro prezenční užívání.

Značně se posunul přístup knihoven ke znění Autorského zákona (č. 35/1965 Sb. v pozdějším znění) a to již před poslední novelou z roku 1996. Bylo to v souladu se změnami naší společnosti vůči autorským právům a snaze přiblížit se evropskému standardu v těchto věcech. A rozdíly byly odborníky klasifikovány jako propastné.

Jako první větší posun vztahu knihoven k oblasti autorských práv ve vyřešení půjčování zvukových dokumentů. Mám na mysli Smlouvu Svazu knihovníků a informačních pracovníků, zastupujících v této věci své členy (kolektivní) – knihovny s Ochranným svazem autorských práv (OSI), Divadelní a literární agenturou (DILIA) a Nezávislou společností výkonných umělců a výrobců zvukových a zvukově obrazových dokumentů (INTERGRAM) v souladu se §22 a následujících autorského

zákona, v níž jmenované ochranné organizace udělují touto smlouvou knihovnám a informačním střediskům, jejichž práva zastupuje SKIP, právo půjčovat pro osobní potřebu vypůjčitelů zvukové dokumenty.

Následují nejrůznější dotazy a posléze i semináře a aktivity, které pořádá odbor knihovnictví ve spolupráci s knihovnami, zabývající se nejen využíváním zvukových dokumentů, ale i právní ochranou informací, resp. počítačových databází, využívání INTERNETu v knihovnách, a s tím související zpoplatňování takových služeb. Např. Aktiv hudebních knihoven pořádaný v OK Hradec Králové v roce 1996, seminář Data? Data! uskutečněný začátkem roku 1997 v OK Přerov i květnové setkání knihovníků v SVK Kladno pod názvem Knihovny na prahu třetího tisíciletí. Je zřejmé, že v této oblasti máme ještě mnoho otázek, mnoho nejasného. Je však třeba zmínit, že i problematika autorského práva nebyla středem pozornosti ani u širší veřejnosti, publikace právníků zabývající se výkladem teprve postupně spatřují světlo světa. Další vyjasňování a upřesňování problémů i jejich řešení nás teprve čekají.

Otvírat otázku dodržování znění zákona č. 89/1995 Sb., o státní statistické službě (a opatření a vyhlášky Českého statistického úřadu) mne uvádí do mírných rozpaků. Opakovat důležitost přesného evidence a vykazování předepsaných údajů a vysvětlovat oprávněnost a důležitost takto získávaných dat se může jevit jako neadekvátní. Chci však zkonstatovat podivný úkaz, přes snahy vyrovnat se s literou zákonů ve všech možných aspektech života knihoven a zřejmý posun k lepšímu se otázky statistiky, resp. vykazování kvalitativně zhoršily. Nejde snad dosud o závažné narušení případů, kdy by docházelo k statisticky podstatnému ohrožování správnosti získaných dat, ale nekázeň v této věci stojí za varovnou zmínku.

Celým příspěvkem se táhne problém knihovnického zákona, přetrvávající platnost starého (č. 53/1959 Sb.), oprávnění tohoto přetrvávání i úvahy o potřebnosti nového zákona. Domnívám se, že z již řečeného je zřetelně jasné, že patřím do skupiny zastánců nového knihovnického zákona. Průběžně, při své každodenní práci, se setkávám s nejrůznějšími rozhodnutími zřizovatelů o knihovnách, která by mohla být zcela bezproblémová, kdyby zákony, v jejichž intencích se taková rozhodnutí uskutečňují, umožňovaly i řešení podle speciálního, resp. zvláštního zákona. Kolik problémů při hledání řešení v oblasti poskytování našich služeb by odpadlo, kdyby zvláštní zákon – knihovnický zákon, odkazoval na příslušné právní předpisy, nebo předepsal pro příslušný ústřední orgán státní správy směrnici či prováděcí vyhlášku. Vůbec nepomyslím na nějaké omezování pravomocí místní samosprávy, neboť znění zákonů ze skupiny první (o obcích, okresních úřadech, rozpočtová pravidla ap.)

naše knihovnické záměry nijak nevyklučují, pouze naše návrhy upravují v obecné rovině.

Jaký vliv tedy měla legislativa na vývoj a současný stav veřejných knihoven? Jistě obrovský, což nakonec dokládá i můj neúplný výčet v příspěvku. Knihovny, nejen veřejné, v posledních letech reagovaly na změny v oblasti práva velmi pohotově a stejně si počínaly, nastala-li potřeba o právo se opřít. Všechny reakce, resp. výsledky snah a usilování jsou, ať již chceme nebo nechceme, opět ovlivňovány existujícími i neexistujícími právními normami či podmiňují vznik či úpravu nových, odpovídajících současným poměrům ve společnosti.

Vliv zákonů měl na knihovny vliv blahodárný i zhoubný. Ostatně připustíme, že i zákony, které činnost knihoven ovlivnily (i ovlivňují) negativně, jsou pozitivní alespoň proto, že vyburcují zainteresované osoby (svazy, sdružení i neformální skupiny) k aktivitě, hledání cest, jak se s novou realitou vyrovnat. Jsou stimulatorem objevů nových cest i vzniku nových iniciativ k tvorbě potřebných norem.

A na úplný závěr chci smeknout před tím, kolik práce knihovníci v této věci vykonali, co se byli schopni naučit a zvládnout i před tím, že i po neúspěšných krocích znovu zkoncentrovali síly a usilují o prosazení toho, co knihovnická legislativa (a nejen knihovnická) potřebuje.

PŘÍPRAVA STRATEGICKÉHO PLÁNU ČESKÉHO KNIHOVNICTVÍ

Vít Richter

Nově koncipovaný poradní orgán ministra kultury, Ústřední knihovnické rada, se od svého prvního zasedání v lednu 1997 zabýval zejména zpracováním materiálu **Knihovny v procesu transformace společnosti** (publikováno v časopisech Čtenář a Národní knihovna). Cílem materiálu bylo formulovat nové trendy v současném knihovnictví, charakterizovat hlavní problémové oblasti činnosti knihoven a navrhnout jejich řešení. Text byl určen jednak Ministerstvu kultury ČR, ale také jako podklad pro plánované jednání parlamentnímu výboru pro vědu, vzdělávání, kulturu, mládež a tělovýchovu o problematice knihoven.

Materiál v úvodní kapitole shrnul základní principy vztahu státu a knihoven v rozvinutých demokratických zemích. V další části byly stručně charakterizovány negativní trendy, které probíhají v českém knihovnictví v období ekonomické a společenské transformace po roce 1989. V závěrečné kapitole byly formulovány doporučení Ministerstvu kultury ČR, jejichž cílem je zastavení negativních tendencí, stabilizace a další rozvoj knihovnického systému v ČR.

V červnu 1997 byly materiál i návazná doporučení projednány s náměstkem ministra kultury V. Koronthályem. Výsledkem jednání bylo také rozhodnutí, že ÚKR zahájí práce na strategickém plánu českého knihovnictví. Strategický plán by měl formulovat základní východiska, trendy a cíle českých knihoven pro začátek příštího tisíciletí.

České knihovnictví prochází v posledních letech celou řadou zásadních změn. V prvé řadě se jedná o změny související s celosvětovým trendem rozvoje informačních a komunikačních technologií a s rostoucím významem informací a informačních služeb pro rozvoj společnosti. Z tohoto hlediska jsou pro další rozvoj českého knihovnictví určující změny a trendy probíhající ve všech rozvinutých zemích. V souvislosti s vytvářením globální informační infrastruktury dochází i k podstatným proměnám společenské funkce knihoven, mění se jejich postavení v komunikaci společenských informací, transformují se služby uživatelům, proměnou prochází i sama knihovnická profese.

Druhým a v mnoha ohledech zcela specifickým zdrojem změn v českém knihovnictví je společenská a ekonomická transformace probíhající od listopadu 1989. Vznik tržního hospodářství, přijetí demokratických rozhodovacích principů, transformace státní správy a samosprávy, vznik nových majetkových vztahů, zásadní změny právního řádu a další faktory zásadním způsobem ovlivňují činnost knihoven. Dějiny knihovnictví prokazují, že knihovny, tj. jejich vznik, rozvoj či zánik, velmi citlivě reagují na společenské změny a konflikty. Objektivní složitost současné situace knihoven vyplývá také z faktu, že se v řadě případů nelze při řešení problémů opřít o tradice či o zkušenosti dlouhodobého vývoje, které byly v tomto století několikrát násilně přerušeny.

Období po listopadu 1989 přineslo v oblasti knihoven celou řadu pozitivních výsledků a změn, zejména v oblasti automatizace knihovnických procesů a komunikace. Řada knihoven dnes produkuje nové typy služeb a svou činností cílevědomě vychází vstříc potřebám svých uživatelů. Mezi knihovnamí se rodí nový typ vzájemné spolupráce v rámci řady kooperačních projektů.

Na druhé straně knihovny často působí ve velmi nestandardním prostředí nejistoty a vleklého provizoria. Svými zřizovateli jsou často nuceni obhajovat smysl své existence či principy, které tvoří elementární východiska pro činnost jakékoliv knihovny. Stará pravidla, tradiční vazby a ověřené postupy jsou zpochybnovány, ale současně nedochází k jejich náhradě. Ačkoliv budoucí rozvoj knihoven je především závislý na úrovni jejich vzájemné kooperace a koordinace, efektivnost dosavadní spolupráce je mnohdy značně nízká. To vede některé knihovny k nepřilíš ohleduplnému individualismu.

Pracovníci knihoven vědí, že poskytování kvalitních knihovnických služeb vyžaduje stabilitu a zabezpečení dlouhodobého rozvoje knihovny, včetně vytvoření pevných kooperačních vazeb a pravidel. Jedním z důležitých nástrojů dosažení určených cílů může být formulování strategického plánu. České knihovny se na jedné straně dynamicky mění, ale na druhé straně chybí formulování základních strategických cílů, které by umožnilo, aby rozvoj každé jednotlivé knihovny byl i přínosem k postupnému vytváření národního knihovnického systému.

Z nedávné minulosti mají mnozí značný odpor k pojmem plán a plánování, neboť jim připomínají hlemýžďí pohyb budovatelských pětiletok odnikud nikam. Pojmy strategický plán, strategický management jsou však dnes samozřejmou součástí manažerské práce každé podnikatelské firmy. Od 80. let se metoda strategického plánování začíná uplatňovat i v oblasti knihovnictví. Na téma strategické plánování v knihovnách je dnes k dispozici celá řada kvalitních příruček, které sumarizují

zkušenosti dosažené zkušenosti a poskytují praktické návody, viz lit. 1-7.

Zpracování strategického plánu je dnes běžnou součástí procesu řízení celé řady knihoven. Metoda strategického plánování je však využívána nejen pro řízení jednotlivých knihoven případně kooperačních sdružení, ale stále častěji jsou připravovány i strategické plány a koncepce knihovnických systémů jednotlivých států i jejich skupin, viz lit. 12-15.

Strategické plánování chápeme jako proces vymezení středně- a dlouhodobých cílů českého knihovnictví ve vztahu k rychle se měnícímu vnějšímu prostředí a dále stanovení návazných rozhodnutí, opatření a akcí, které umožní splnění těchto cílů. Charakteristickým rysem procesu strategického plánování a řízení je průběžné monitorování a provádění návazných korekcí stanovených cílů, priorit i přijatých rozhodnutí v souvislosti se změnami vnějšího prostředí.

Z hlediska úrovně zpracování bude strategický plán orientován na ty problémové oblasti a činnosti, které jsou společné všem knihovnám poskytujícím veřejné knihovnické služby. Hlavní důraz bude kladen zejména na aspekt spolupráce a koordinace z cílem cílevědomě formovat národní knihovnický systém, který integruje všechny druhy a typy knihoven na bázi dobrovolné a účelné spolupráce, jenž umožní společné sdílení informačních zdrojů a služeb pro uspokojování informačních potřeb nejširšího spektra potenciálních uživatelů.

Strategický plán by měl sloužit zejména těmto účelům:

- formulovat obecný rámec pro tvorbu knihovnické politiky,
- vytvořit odborně zdůvodněný podklad pro rozhodovací procesy související s rozvojem českého knihovnictví,
- být výchozím podkladem pro alokaci finančních zdrojů na celostátní, regionální, resortní, oborové či institucionální úrovni formou grantových projektů a účelově vázaných dotací,
- usnadnit formulování priorit a dílčích cílů, stanovení návazných akcí a opatření, určení kritických faktorů pro efektivní řízení změn v procesu transformace knihoven,
- zainteresovat státní orgány, zřizovatele, uživatele i nejširší veřejnost na činnosti knihoven,
- zvýšit zainteresovanost knihovníků na realizaci společných cílů,
- zlepšit vzájemnou spolupráci mezi knihovnami

Hlavním garantem za zpracování strategie bude Ústřední knihovnická rada. ÚKR ve svém stávajícím složení zahrnuje jednak zástupce nejdůležitějších knihovnických svazů, rad a kooperačních sdružení v rámci ČR (SKIP, SDRUK, AK, CASLIN, LINKA, Rada vysokoškolských

knihoven) a současně vedoucí pracovníky největších knihoven a knihovnických institucí, které disponují širokým spektrem formálních i neformálních vazeb na většinu knihoven.

Předpokládá se, že pro dílčí témata a speciální problematiky budou vyžádána stanoviska specialistů nebo vytvořeny menší pracovní skupiny, jejichž úkolem bude příprava podkladů a formulace základních tezí, které budou podrobeny širší odborné diskusi. V nedávné době byla vytvořena celá řada analytických a koncepčních materiálů, které obsahují údaje využitelné pro zpracování strategie, viz lit. 8-11.

Vlastní strategie bude zahrnovat tyto hlavní části:

1. Poslání veřejně přístupných knihoven v ČR

Východiskem pro formulaci společenského poslání veřejně přístupných knihoven budou například Manifest veřejných knihoven vydaný UNESCO a další programové materiály IFLA či EU.

2. Knihovny na počátku třetího tisíciletí

Tato část strategie bude velmi stručně a zhuťnělou formou charakterizovat ideální stav (vizi), ke kterému by české knihovnictví mělo směřovat v nejbližším období.

3. Současný stav knihovnictví ČR

Tato část strategie bude obsahovat dvě hlavní části:

A. Vnější podmínky ovlivňující činnost knihoven

Do vnějšího prostředí relevantního pro formulování strategického plánu zahrnujeme podmínky, které knihovny nemohou vůbec nebo jen velmi zprostředkovaně ovlivnit, ale které mají podstatný vliv na jejich činnost a rozvoj. Mezi tyto podmínky zahrnujeme zejména:

- **Ekonomickou situaci**, např.
 - vývoj inflace, HDP, nezaměstnanosti
 - rozpočtová pravidla, mzdové předpisy
 - finanční podpora knihoven ze strany státu
 - hospodaření obcí
 - restrukturalizace obchodu a průmyslu, privatizace
 - rozvoj infrastruktury, zejména komunikací a veřejné dopravy
- **Demografické vlivy**, např.
 - porodnost, průměrný věk
 - migrace obyvatelstva a přistěhovalectví
- **Vydavatelskou činnost, knižní trh**, zejména
 - měnící se metody publikování a distribuce
 - cenový vývoj vydavatelské produkce
 - vztahy mezi vydavateli a knihovnami
- **Rozvoj technologie**, např.

- hardware, software, počítačové sítě
- digitalizace
- uživatelský interface,
- standardizace technických parametrů
- **Společenské vlivy**, např.
 - státní politika v oblasti vědy, školství a vzdělávání
 - schopnost lidí využívat výpočetní techniku
 - uživatelé knihoven, jejich potřeby a požadavky
- **Politické vlivy**, např.:
 - legislativa knihoven, autorská práva
 - organizace státní správy a samosprávy
- **Profesní vlivy**, např.:
 - postavení a obsah knihovnického vzdělávání
 - zdroje pracovníků knihoven

Pro hodnocení vnějších podmínek ovlivňujících činnost knihoven je důležité u některých aspektů uvažovat o možné škále příznivých i méně příznivých alternativ budoucího vývoje. Pro formulování vlivu vnějších podmínek na činnost knihoven bude možno využít i celé řady analytických a koncepčních materiálů zpracovaných v zahraničí.

B. Současný stav veřejně přístupných knihoven v ČR

Předmětem analýzy současného stavu veřejně přístupných knihoven v ČR bude zejména:

- úroveň poskytovaných knihovnických a informačních služeb
- stav knihovních fondů
- úroveň automatizace knihovnických procesů a napojení na síť Internet
- úroveň kooperace na regionální, oborové a celostátní úrovni
- míra organizovanosti a funkčnost hlavních prvků národního knihovnického systému
- technické a prostorové zajištění knihoven
- adekvátnost financování knihoven
- úroveň standardizace knihovnických činností
- personální zajištění činnosti knihoven

Jako podklad pro hodnocení stavu českého knihovnictví budou využity dostupné statistické údaje i celá řada již zpracovaných analytických materiálů. Klíčový význam pro charakteristiku současného stavu knihoven v ČR budou mít výsledky **Průzkumu stavu automatizace a prostorového zajištění knihoven ČR**, který provede Národní knihovna ČR v poslední čtvrtině roku 1997. Tento průzkum je financován z grantu MK ČR v rámci projektu Rozvoje informační sítě

veřejných knihoven. Získané údaje umožní srovnání výsledků analogického průzkumu, který byl realizován v rámci projektů financovaných EU ve Švédsku, Norsku, Finsku a Dánsku, viz lit. 16. Průzkum zahrne více než 900 veřejně přístupných knihoven v ČR a bude zaměřen na tyto tematické oblasti:

- Základní údaje o knihovně
- Automatizovaný knihovnický systém
- Databáze, katalogizace, retrokonverze
- Přístup k externím databázím (CD ROM, on-line)
- Digitalizace
- Počítačová síť, Internet
- Technické vybavení
- Souborné katalogy , kooperace, meziknihovní služby
- Stav prostorového zabezpečení

4. Cíle veřejně přístupných knihoven ČR

Na základě konfrontace výsledků analýzy současného stavu knihoven a vnějších podmínek budou formulovány cíle veřejně přístupných knihoven ČR. S ohledem na dynamické změny vnějších podmínek nebude strategický plán přesahovat horizont pěti let. Důvodem pro stanovení tohoto poměrně krátkého časového vymezení strategického plánu je především prudký technický rozvoj, rychlé budování komunikační infrastruktury, ale také pokračující transformace české společnosti a její integrace do EU.

6. Opatření pro realizaci stanovených cílů

Závěrečnou, realizační část strategického plánu budou tvořit návrhy konkrétních akcí, opatření a doporučení, jejichž realizace by měla vést k dosažení stanovených cílů. Analýza současného stavu by měla především identifikovat kritické faktory úspěchu a klíčové oblasti, na které bude nutno v budoucnu soustředit hlavní pozornost. Každý návrh či úkol by měl také obsahovat termín realizace, předpokládaného garanta plnění a také hodnotící kritéria.

*

Zahájení prací na strategickém plánu se předpokládá v září 1997, kdy budou rozesílány dotazníky průzkumu stavu automatizace a prostorového vybavení knihoven. Práce na strategii by měly být ukončeny závěrem prvního čtvrtletí roku 1998. V následujícím období bude strategie publikována a mělo by nastat období její realizace. Míra úspěšnosti bude závislá na mnoha faktorech. Za nejdůležitější můžeme označit ochotu knihoven a jejich pracovníků strategii naplnit. Klíčová bude také míra participace a podpora státu a zejména samotných zřizovatelů knihoven.

LITERATURA

1. BEDNAR, M.: Strategic Planning for Libraries in the 21 Century – the Time of Rapid Change and Scarce Resources. In: Libraries of the Future. Seminar CASLIN PEW IV. June 8–12, 1997, Dlouhé Stráně, Czech Republic. Brno, MOLIN 1997, s. 5-26.
2. CORRALL, S.M.: Plánování v knihovnických a informačních službách. I 93, 35, 1993, č. 3, s. 64-67.
3. CORRALL, S.: Strategic Planning For Library And Information Services. London, ASLIB 1994. 50 s.
4. CROWLEY, J. D.: Developing a Vision. Strategic Planning and Library Media Specialist. Westport, Greenwood Press 1994. 132 s.
5. HAYES, R.M. – WALTER, V.A.: Strategic Management for Public Libraries. Westport, Greenwood Press 1996. 232 s.
6. MARTIN, W.J.: The Global Information Society. London, Aslib 1997. 233 s.
7. MOLZ, R.K.: Library Planning and Policy Making. London, Scarecrow Press 1990. 219 s.
8. Rámcový projekt integrace knihovnictví do programu vědní, vzdělávací a kulturní politiky ČR. Základní teze. Duben 1994 – únor 1995. 16 s. Rozmnoženo.
9. Koncepce rozvoje veřejných informačních služeb ve školství, zejména vysokém. Praha, Stát. techn. knih. 1993. 47 s. Rozmnoženo.
10. Informační infrastruktura výzkumu a vývoje v České republice. Pracovní návrh koncepce. Praha, MŠMT 1997. 9 s., 4 příl. Rozmnoženo.
11. Projekt rozvoje knihoven jako součásti rozvoje informačních dálnic ČR. Praha, MK ČR 1995. 18 s. Rozmnoženo.
12. Bibliotheken 93. Strukturen – Aufgaben – Positionen. Berlin, Bundesvereinigung Deutscher Bibliotheksverbände 1994. 182 s.
13. Joint Funding Councils Libraries Review Group: Report.(Chairman: Sir Brian Follett). December 1993. 27 s.
14. Op Weg Naar 2005. Strategie Van De Openbare Bibliotheken In Nederland. Eerstes Face: 1995-1998. Den Haag, Vereniging NBLC 1995.
15. STOCK, W.G.: Die Informationspolitik der Europäischen Union. ABI-Technik, 16, 1996, Nr. 2, s. 111-132.
16. State-of-the-art of information technologies in libraries in the Nordic countries. European Commission, DG XIII-E4 1997. Přeruš. stránkování.

SLOVENSKÝCH KNIŽNÍC „LAW STORY“

Alojz Androvič

Slovo na úvod

Tak kde to vlastne začalo – bola skôr na svete knižnica či knižničiar? A ak boli, boli preto že bola knižka, alebo boli preto že bol zákon? A ak zákon bol, komu bol určený – knižniciam, knižničiarom či tým čo čítali alebo čítať mali. A bol to zákon nepísaný, ktorý sa zrodil zároveň s prvým písmenom alebo ho ktosi napísal?

V dejinných zlomoch európskej spoločnosti hrali knižníciari vždy poprednú rolu. Jedným z nich v dobe nedávnej bol napríklad aj Adam František Kollár, ktorý sa v časoch Márie Terézie zaslúžil o jedinú naozaj skutočnú reformu knižničiarstva. Cisárovná vydala zákon a otvorila knižnice pospolitému ľudu. O sto rokov neskôr, ďalší z našich predchodcov, Matej Hrebenda pochopil, že nestačí knižnice ľudu iba podľa zákona otvoriť a tak vzal na plecيا krošňu a vydal sa na cestu za čitateľom. A od tých čias sa v knižničiarstve príliš veľa nezmenilo. A nebodaj, budeme to opäť my súčasní knižníciari a informatici, čo sa zaslúžime o ďalšiu zásadnú epochálnu zmenu. Knižnice zatvoríme. Napokon už sme s tým začali. No nestačí knižnice len zavrieť. Treba pre čitateľa spraviť viac – tak ako ten náš Matej. A tak dnes zatká vame knižnice do drôtených pavučín, ukrývame knihy do plechových krošní a píšeme písmom, ktoré nikto (bez „kompjútra“) neprečíta. A tak tí čo prídu po nás budú blúdiť v zauzlených a neprehľadných odbočkách informačných diaľnic a objavovať znovu chodníčky kedysi dávno prešliapané. A v hrkotavých krošniach čo po nás zdedia ponесú ďalej to, čo sme nakopili a možno zopár spomienok a skúseností.

Pravdou je, že po vzniku Československej republiky, vďaka uplatneniu zákona o obecnych knižniciach č 430/1919 došlo v rokoch 1919–1923 k významnému rozvoju verejných knižníc na Slovensku. Vzniká mnoho nových knižníc, rozvíjajú sa knižničné fondy a popri tom aj knižničiarstvo. Do tohoto obdobia spadá i nové konštituovanie Univerzitetnej knižnice v Bratislave, ktorá bola od novembra 1919 až do roku 1954 budovaná ako národná knižnica. Pre porovnanie možno uviesť situáciu v Chorvátsku alebo v Slovinsku, kde po rozpade Rakúsko-Uhorska v nepretržitom vývoji prerástli pôvodné CK univerzitné knižnice v hlavnom meste (Ljubljana, Záhreb) na národné a dodnes nesú hrdý názov „Národná a univerzitná knižnica“. Až zákonom o Matici slovenskej v r. 1954 boli niektoré kompetencie ústrednej a národnej

kníhnice presunuté do Martina. Vtedy šlo predovšetkým o záchranu Matice slovenskej ako ojedinelej národnej ustanovizne, ktorá v tom čase prekonávala krízu identity a tiež pravdepodobne o štátno-politický záujem odsunutých ústrednú – národnú knižnicu čím ďalej z centra spoločenského a politického diania Slovenska z Bratislavy.

A tak zdanlivé víťazstvo Martina v tom čase bolo vlastne prehrou nás všetkých. Dnes keď sa postupne veci naprávajú a náš knižničný expres smeruje na koľaj vedúcu do tretieho tisícročia by ho niektorí z nás, verní tradíciám najradšej ani z depa, kde doposiaľ stál nevypravili. Veď na ceste do budúcnosti sa môže všeličo pritrafiť. Na hlavnej stanici v Bratislave však svieti zelená.

Predohra

15.12.1993 riaditeľ SNK a vedecký tajomník MS PhDr. Miroslav Bielek vydáva stanovisko k niektorým funkciám národnej (štátnej) knižnice SR. Dokument začína slovami „*Slovenská národná knižnica Matice slovenskej je v zákone č. 196 definovaná ako národná knižnica Slovenska a Slovákov, z čoho vyplýva, že plní funkcie národnej i štátnej knižnice SR*“. A v závere tvrdí „*UK vznikla ako univerzitná knižnica, pretransformovala sa na verejnú vedeckú knižnicu a nie je záruka, že UK časom nemôže prejsť do iného reztu*“.

Toto ofenzívne vyhlásenie čelného predstaviteľa národnej knižnice na sklonku prvého roka slovenskej samostatnosti bolo signálom na začatie úvah o transformácii slovenského knižničného systému a naštartovalo procesy ktoré v súčasnosti vrcholia.

23.3.1994 Riaditeľ UKB predkladá dokument „*Návrh na kodifikáciu univerzitnej knižnice v Bratislave ako Ústrednej štátnej vedeckej knižnice SR*“. Špecifikuje vnútroštátne a medzinárodné funkcie UKB a potenciálne možnosti pre gesciu a výkon vo vzťahu k postaveniu a funkciám Matice slovenskej – Slovenskej národnej knižnice. Posledná veta dokumentu znie: „*Pokiaľ ide o kooperáciu s národnou knižnicou, sťažuje ju nateraz skutočnosť, že nie je vyjasnené jej právne postavenie*“.

Dejstvo prvé

8.3.1995 sa obracia na ministra kultúry iniciatívna pracovná skupina „*zložená z hlavných reprezentatnov slovenského knihovníctva, teda SSK, SAK a MS SNK*“ so stanoviskom k návrhu zásad zákona o Matici slovenskej zamerané na navrhované postavenie Slovenskej národnej knižnice. V komentároch SSK a SAK poukazuje na nie práve šťastný návrh aby SNK zriadovalo občianske združenie a navrhuje zriadiť národnú knižnicu osobitným zákonom. Zdôrazňuje, že predstavy spolku nie je možné v zákone stotožňovať s predstavami štátu a navrhované riešenie môže negatívne ovplyvniť odbornú činnosť a nezávislosť ústrednej knižnice. V závere deklaruje: „*Pre slovenské knihov-*

níctvo je neprijateľné, aby spolková knižnica s nejasným právnym postavením plnila ústredné funkcie vo vzťahu k iným knižniciam v národnom knižnično-informačnom systéme“.

13.6.1995 sa schádza v Diviakoch ad hoc pracovná skupina, zložená zo zástupcov SSK, SNK MS a SAK, ktorá formuluje text tzv. **nulte** verzie knižničného zákona. Návrh „*upravuje poslanie, základné funkcie, postavenie a vzťahy knižníc*“ a definuje národný knižničný systém. „*Jadro národného knižničného systému systému vytvárajú SNK, UKB, univerzálne vedecké knižnice, špecializované vedecké knižnice, vysokoškolské knižnice a verejné regionálne knižnice . . . Funkciu národnej (štátnej) knižnice SR plní Matica slovenská-SNK v Martine*“. V návrhu sú ďalej vymenované univerzálne a špecializované vedecké knižnice a niektoré vysokoškolské s celoštátnymi funkciami.

1.8.1995 táto skupina publikuje **2. verziu návrhu** „*so zohľadnením pripomienok*“. Návrh sa už nezaobera definíciou jadra národného knižničného systému, ktorý tvoria Slovenská národná knižnica, vedecké knižnice, akademické knižnice, verejné knižnice, špeciálne a školské knižnice. Okrem SNK už nemenuje žiadnu konkrétnu inštitúciu, venuje sa viac jej právam ako povinnostiam a ostatné otázky knižničného systému poníma len všeobecne.

Dejstvo druhé

Hoc aj „ad hoc“ pracovná skupina bola „*zložená z hlavných reprezentatov slovenského knihovníctva*“ do jej práce neboli prizvaní zástupcovia UKB, ktorá v tom čase už dávnejšie upozorňovala na nejasné právne postavenie SNK, snažila sa o jasné vymedzenie kompetencií a rozdelenie úloh a deklarovala pripravenosť na zabezpečovanie funkcií štátnej knižnice. To viedlo pochopiteľne k predloženiu inej verzie návrhu zákona, ktorý „*upravoval základné úlohy štátu pri zabezpečovaní poskytovania knižnično-informačných služieb*“. Tento text zákona o verejných knižničných službách zaviedol inštitút „štátnej knižnice“ a „štátneho knižnično-informačného systému“ a vymenoval úlohy štátneho knižničného systému bez toho aby sa zmieňoval o konkrétnej inštitúcii, ktorá bude tento systém koordinovať a plniť jednotlivé úlohy. Návrh vychádzal z týchto téz:

ZÁKON O VEREJNÝCH KNIŽNIČNÝCH A INFORMAČNÝCH SLUŽBÁCH

1 DEFINÍCIE

1.1 VEREJNÉ KNIŽNIČNÉ A INFORMAČNÉ SLUŽBY

Verejné a vedecké knižničné a informačné služby (ďalej VKIS) sú služby v súlade so štátnou politikou SR a v záujme vlády SR na prospech občanov SR a vo všeobecnom záujme na rozvoj a prospech ľudstva, financované zo štátnych a doplnkových zdrojov a vlastných príjmov štátom založených knižnično – informačných pracovísk

1.2 ŠTÁTNA KNIŽNICA SR

1.2.1 ZAKLADATEĽ

Ministerstvo kultúry SR z poverenia štátu je zakladateľom ústrednej štátnej verejnej knižnice.

1.2.2 ÚSTREDNÁ KNIŽNICA

Ústredná štátna knižnica je nositeľom verejných knižnično-informačných služieb a realizátorom štátnych plánov rozvoja verejných a vedeckých knižnično- informačných služieb. Plní metodickú, kontrolnú a koordinačnú funkciu pri využívaní zdrojov štátneho rozpočtu určených na prevádzku a rozvoj verejných knižničnoinformačných služieb. Podľa rozhodujúcich kritérií môže niektoré úlohy delegovať na iné než štátne verejné knižnice, plní pritom kontrolnú a metodickú úlohu

1.3 SYSTÉM ŠTÁTNYCH VEDECKÝCH KNIŽNÍC

1.3.1 REGIONÁLNE ŠTÁTNE VEREJNÉ A VEDECKÉ KNIŽNICE

V súlade s administratívno správny m členením SR MK SR zakladá na úrovni územných celkov regionálne štátne verejné (vedecké) knižnice, ktoré sú nositeľmi verejných knižničnoinformačných služieb v jednotlivých regiónoch v súlade so štátnymi plánmi rozvoja verejných knižničnoinformačných služieb. Regionálne knižnice podliehajú po metodickej, koordinačnej a kontrolnej stránke ústrednej štátnej knižnici.

1.4 REZORTNÉ KNIŽNICE

1.4.1 REZORTNÉ VEDECKÉ KNIŽNICE

Zakladanie, správa, prevádzka a úlohy rezortných knižníc je v kompetencii rezortov. Rezortné vedecké knižnice sa môžu podieľať na plnení úloh v štátnom záujme po splnení základných a nevyhnutných podmienok na túto činnosť.

1.4.2 VYSOKOŠKOLSKÉ KNIŽNICE

Zakladanie, správa, prevádzka a úlohy vysokoškolských knižníc upravuje zákon o vysokých školách. Vysokoškolské knižnice sa môžu podieľať na plnení úloh v štátnom záujme po splnení základných a nevyhnutných podmienok na túto činnosť.

1.4.3 KNIŽNICE ŠTÁTNYCH ORGÁNOV A INŠTITÚCIÍ

Zakladanie, správa, prevádzka a úlohy knižníc je v kompetencii príslušných inštitúcií. Tieto knižnice sa môžu podieľať na plnení úloh v štátnom záujme po splnení základných a nevyhnutných podmienok na túto činnosť.

1.5 NEŠTÁTNE KNIŽNICE

1.5.1 KNIŽNICE MIMOVLÁDNYCH ORGANIZÁCIÍ A SPOLKOV

Zakladanie, správa, prevádzka a úlohy knižníc mimovládnych organizácií a spolkov je v kompetencii príslušných právnych subjektov. Spolkové knižnice sa môžu podieľať na plnení úloh v štátnom záujme po splnení základných a nevyhnutných podmienok na túto činnosť.

1.5.2 OBECNÉ KNIŽNICE

Zakladanie, správa, prevádzka a úlohy obecných knižníc je v kompetencii príslušných obcí. Obecné knižnice sa môžu podieľať na plnení úloh v štátnom záujme po splnení základných a nevyhnutných podmienok na túto činnosť.

1.5.3 SÚKROMNÉ KNIŽNICE

1.5.4 FIREMNÉ KNIŽNICE

1.5.5 KNIŽNICE ZAHRANIČNÝCH SUBJEKTOV

2 PRINCÍPY

2.1 NEZISKOVÝ PRINCÍP

Štátne vedecké knižnice a knižnice poverené plnením verejných knižnično informačných služieb v štátnom záujme poskytujú knižničné a informačné služby na neziskovom princípe.

3 VEREJNÉ VEDECKÉ KNIŽNIČNÉ A INFORMAČNÉ SLUŽBY

3.1 KNIŽNIČNÉ SLUŽBY

3.1.1 NÁRODNÁ A NÁRODNOSTNÁ LITERATÚRA

Koordinovaná akvizícia, archivácia, ochrana, spracovanie a prístupňovanie národnej a národnostnej neperiodickej a periodickej literatúry a ostatných primárnych informačných prameňov vydaných v SR a vo vzťahu k SR získavanej v súlade so zákonom o povinnom vý-
tlačku a inými spôsobmi

3.1.2 ZAHRANIČNÁ LITERATÚRA

Koordinovaná akvizícia, ochrana, spracovanie a sprístupňovanie zahraničnej monografickej a periodickej literatúry a ostatných primárnych informačných prameňov

3.1.3 MVS MMVS

3.1.4 SÚBORNÉ KATALÓGY

3.1.4.1 Súborný katalóg zahraničných kníh v SR

3.1.4.2 Súborný katalóg zahraničných periodík v SR

3.1.4.3 Súborný katalóg fondov sústavy knižníc SR

3.1.4.4 Národná a národnostná bibliografia SR

3.1.4.5 Súborné katalógy ostatných informačných zdrojov

3.1.4.6 Súborný katalóg knižničnoinformačných pracovísk v SR

3.3 INFORMAČNÉ SLUŽBY

optimalizácia prístupu k dokumentom a vedeckotechnickým informáciám

o výmena dokumentov (zdroje, partneri)

o elektronizácia služieb poskytovania dokumentov

- uplatnenie nových technológií
- integrované knižničné referenčné systémy
- bilaterálna a multilaterálna spolupráca (dom. a zahr.)
- centralizácia obsluhy
- rozvoj informačných služieb knižničných pracovnísk

3.4 VZDELÁVANIE

- výchova a vzdelávanie v najširšom spoločenskom dosahu od*
- prípravy v školách po vedeckú oblasť, rozvoj ľudských zdrojov
 - výchova používateľov
 - výchova producentov vedeckých informácií
 - vzdelávanie pracovníkov sústavy VKIS

3.5 KULTÚRNE AKTIVITY

3.6 VNÚTROŠTÁTNA SPOLUPRÁCA

- koncentrácia a špecializácia informačných zdrojov, rozvoj knižničných a informačných zdrojov a služieb*
- koordinácia nákupu literatúry a časopisov
 - regionálna centralizácia a špecializácia zbierok
 - posilnenie a sústredenie zdrojov v ústrednej ved. knižnici
 - plošné selektívne informačné zabezpečenie
 - kooperácia knižnično informačných pracovnísk

3.7 ZAHRANIČNÁ SPOLUPRÁCA

regionálna a medzinárodná integrácia sústavy VKIS a zapojenie do nadnárodných štruktúr (EÚ, UNESCO, ...).

- informačné centrum európskych integrácií
- prístup do zahraničných sietí VKIS
- regionálne siete VKIS
- sústredovanie a koordinácia zahraničnej pomoci

3.6.1 Európska integrácia

3.6.2 Globalizácia knižnično-informačných služieb

3.6.3 Medzinárodné knižničné organizácie

3.8 VEDA A VÝSKUM

rozvoj vedeckých metód a postupov pri spracovaní, zhodnocovaní, sprístupňovaní a tvorbe informačných zdrojov VTI

- výskumné programy, granty
- zahraničné skúsenosti a know-how
- rozvoj analytických služieb pre potreby vrcholového riadenia
- nové programové systémy na spracovanie a obsluhu VTI
- výskumné kapacity
- vedeckotechnický rozvoj, programy, inovácie

3.9 ŠTANDARDIZÁCIA

štandardizácia, unifikácia metód, rozhraní, štruktúr, technológií pri spracovaní a sprístupňovaní zdrojov VKIS

- kódy
- protokoly
- štruktúry údajov

- štatistiky
- rozhrania systémove a používateľské

4 PLÁNY

4.1 STRATEGICKÝ PLÁN ROZVOJA VKIS

4.1.1 ŠTÁTNY PROGRAM INFORMATIZÁCIE

4.1.2 VEDECKÉ ROZVOJOVÉ PROGRAMY

4.2 OPERATÍVNY PLÁN ROZVOJA VKIS

4.2.1 ŠTÁTNY PLÁN ROZVOJA VKIS

4.2.2 REGIONÁLNY PLÁN ROZVOJA VKIS

4.2.3 PLÁN PERMANENTNEJ INOVÁCIE

5 ORGANIZÁCIA

5.1 ZASTÚPENIE ŠTÁTU V KNIŽNIČNOM SYSTÉME

5.1.1 ÚSTREDNÝ ORGÁN SYSTÉMU VEREJNÝCH KI SLUŽIEB

MK SR je garantom štátnych verejných knižničných informačných služieb.

MK SR je zakladateľom ústrednej štátnej knižnice a štátnych knižníc v makroregiónoch SR

5.1.2 ŠTÁTNA SÚSTAVA VEREJNÝCH VEDECKÝCH KNIŽNÍC

Ústredná štátna knižnica spolu s regionálnymi verejnými štátnymi knižnicami a knižnicami poverenými verejnými knižničnoinformačnými službami tvoria štátnu sústavu verejných knižníc.

5.2 ZAPOJENIE KNIŽNIČNÉHO SYSTÉMU DO ŠTÁTNEHO SYSTÉMU

inštitucionalizácia vrcholového menežmentu informačného zabezpečenia

- zriadenie referátu na MK SR
- poverenie ústrednej knižnice
- rada vedeckých knižničnoinformačných pracovísk SR pri MŠaV
- účasť expertov knižničnej sústavy vo vrcholových grémiách a komisiách
- účasť expertov v nadnárodných grémiách a komisiách
- sústava štátnych verejných knižníc
- vykazovacia povinnosť

5.3 VEREJNOPRÁVNA INŠTITUCIONÁLNA FORMA

štruktúrne a organizačné zmeny informačnej sústavy na lokálnej, regionálnej a celoštátnej úrovni

- verejnoprospešný model
- nadácie
- sústava vedeckých informačných pracovísk
- podnikateľské formy
- ekonomizácia služieb
- informačný trh
- právna subjektivita knižničnoinformačných pracovísk
- zakladanie a členstvo v združeniach, asociáciách,
- zakladanie nových právnických subjektov

6 KONTROLA

7 ZDROJE

7.1 FINANČIE

7.1.1 Knižničné fondy

Knižničné fondy v sústave knižníc zaradiť do ekonomickej kategórie investícií (amortizácia, evidencia, odpisy, fond obnovy, ...)

7.1.2 SPRACOVANIE FONDOV

7.1.3 INFORMAČNÉ ZDROJE

7.1.4 INFORMAČNÉ SLUŽBY

7.1.5 INFRAŠTRUKTÚRA

7.1.6 PREVÁDZKA

7.1.7 MZDOVÉ PROSTRIEDKY

Zakladateľ štátnej verejnej knižnice garantuje zodpovedajúce mzdové prostriedky na zabezpečenie knižničných a informačných služieb v požadovanom rozsahu a na zodpovedajúcej kvalitatívnej úrovni s cieľom napomôcť stabilizáciu a udržanie vysokej profesionality personálu vykonávajúceho verejné knižničné a informačné služby.

7.1.8 PRÍJMY

Príjmy z verejných knižničných a informačných služieb plynú do rozpočtu knižnice nad rámec pridelených finančných prostriedkov a sú použité na rozvoj a skvalitňovanie služieb podľa všeobecne platných pravidiel hospodárenia.

7.2 ĽUDSKÉ ZDROJE

7.3 POVINNÉ VÝTLAČKY

Štátne verejné knižnice zabezpečujú spracovanie a ochranu povinných výťažkov v zmysle prísl. zákona

7.4 ŠTÁTNE VEREJNÉ INFORMAČNÉ ZDROJE

7.5 ZAHRANIČNÉ GRANTY

7.6 NOVÉ MODELY FINANCOVANIA

nové modely štátnej podpory a financovania producentov a spotrebiteľov verejných vedeckých informačných služieb knižničnoinformačných a výskumných pracovísk

- fond rozvoja knižničných a informačných služieb
- paušálne účelové dávky na informačné služby z HND
- paušálne dávky z fondu vedy na tvorbu informačných zdrojov
- medzirezortné združené financovanie primárnych inf. zdrojov
- progresívne dotácie (zdvojnásobenie výdavkov na VKS)
- subjektovo selektívne dotácie – účelové a adresné

8 ÚLAVY

8.1 OSLOBODENIE OD DANÍ Z PRÍJMU

8.2 OSLOBODENIE OD DPH

8.3 OSLOBODENIE OD COLNÝCH POPLATKOV

- o colné úľavy (dovoz dokumentov, kníh, časopisov)
- o colné úľavy pri dovoze informačnej technológie

8.4 SPONZORSTVO

- o uznanie sponzorských príspevkov na verejné knižničné a informačné služby v najvýhodnejšej daňovej kategórii podnikateľských subjektov

8.5 CENOVÉ ZVÝHODNENIE

- o telekomunikačné paušály
- o paušálne krytie copyrightu
- o poštové paušály (novinové výplatné, ...)

9 ZVLÁŠTNE USTANOVENIA

- o Vzťah k ústave SR
- o Vzťah k ostatným zákonom SR
- o Globálne dohody a listiny
- o Medzinárodné dohody a listiny
- o Medzinárodné odporúčania
- o Priority SR

Text bol pomerne stručný, bol to však návrh úplne otvorený, ktorý dovoľoval štátu i knižniciam pružne reagovať na novovznikajúce potreby a najmä „necementoval“ prežívajúcu inštitucionálnu podobu socialistickej jednotnej sústavy. Vytváral priestor na decentralizáciu a deľbu zodpovednosti. A to bolo azda najväčším hriechom navrhovateľov a preto tradične zmyšľajúca „ad hoc“ komunita trvala na koncepcii *zákona o knižniciach* (knižnici?) a *zákon o službách* striktne odmietla.

Dejstvo tretie

Toto tradičné ponímanie azda najlepšie vystihuje nasledujúci citát z 1. knižničarskeho kongresu v Nitre v máji 1996: „*Slovenská národná knižnica vstupuje do národného knižničného systému ako Ústredná knižnica Slovenskej republiky, preto má v ňom ústredné postavenie*“ (Riško – Slížová 1996). V snahe posilniť pozíciu ešte pred nadobudnutím účinnosti knižničného zákona SNK vkladá do návrhu pripravovaného zákona o Matici slovenskej zoznam všetkých funkcií (medzi nimi aj služby MMVS a súborné katalógy ako také) a to aj tých, ktoré doposiaľ zabezpečovali iné knižnice. Zákon o Matici mal byť totiž prerokovávaný skôr a v prípade zakotvenia takéhoto ojedinelého postavenia jedinej inštitúcie by následný knižničný zákon bol len smiešnou formalitou a akákoľvek kontrolná funkcia štátu ilúziou. Hľadanie vyváženého riešenia knižničného zákona však pokračovalo a vyústilo do vyvázenej verzie,

v ktorej sa UKB uvádza na druhom mieste s vymedzením funkcií štátnej knižnice, pričom sa veľmi úzkostlivo dbalo na zachovanie postavenia a funkcií SNK.

Finále

28. februára 1997 schvaľuje Národná rada SR Zákon o Matici slovenskej. Návrh predložený MS obsahuje kodifikáciu Slovenskej národnej knižnice ako súčasti MS vo funkcii ústrednej knižnice SR a podrobne vymenúva všetky jej funkcie. MK SR navrhuje, aby bolo naďalej zriaďovateľom SNK a aby riaditeľa SNK menoval minister kultúry.

Parlament uprednostňuje matičný návrh a pre SNK odsúhlasuje formuláciu „*SNK je knižnicou Matice slovenskej. . . Riaditeľa SNK vymenúva predseda MS. . .*“ a vypúšťa siahodlhý zoznam knižničných funkcií, ktorým sa pre SNK malo poistiť isté „výsadné postavenie“ a tak aj predurčiť pripravovaný knižničný zákon. Knižnica dostáva oficiálny názov Slovenská národná knižnica v Matici slovenskej a stáva sa jednou zo zložiek neštátnej inštitúcie. Zákon o Matici vstupuje do účinnosti v marci 1997. Na základe tohoto vývoja MK SR ako predkladateľ knižničného zákona mení dikciu prvých kapitol a navrhuje poverenie UKB úlohami v štátnom záujme. Univerzitná knižnica v Bratislave podľa novej dikcie preberá zodpovednosť Ústrednej štátnej knižnice pričom sa v zákone stále hovorí o delbe práce medzi UKB a SNK v MS, ktorá má naďalej výkonne zabezpečovať rad základných funkcií zverených a kontrolovaných štátom.

Táto zmena vyvoláva okamžite protest členov „ad hoc“ skupiny, ktorá tvrdohlavo nájstojí na pôvodnom zákonnom poverení SNK funkciou ústrednej knižnice, hoci je to problematické z hľadiska ústavnosti. Zákonom o MS určené postavenie SNK v MS knižničný zákon meniť nesmie. Na iniciatívny podnet predstaviteľov asociácie a spolku prerušuje legislatívna rada rokovanie o knižničnom zákone, ktorého text už prešiel medzirezortným pripomienkovaním a bol takmer pripravený na predloženie vláde a parlamentu. MK SR organizuje stretnutie pri okružlom stole a opätovne sústreďuje pripomienky. Zákon sa dostáva opäť na rokovanie legislatívnej rady dňa 25.6.1997. Druhé kolo pripomienkového pokračovania prináša nesúhlas Ministerstva financií s vyčíslovaním povinnej finančnej čiastky na nákup literatúry a začína sa otvorene pochybovať, či Slovenská národná knižnica ako súčasť neštátnej inštitúcie má byť v zákone vôbec menovaná. A tak možno konštatovať, že

dobře myslené zdržanie legislatívneho procesu sa obrátilo proti zámerom jeho iniciátorov.

1.6.1997 vydáva minister kultúry novú zriaďovaciu listinu UKB NKC, ktorou ju ustanovuje za Ústredné knižničné pracovisko SR. Knižnica dostáva prívlastok Národné knižničné centrum a novú organizačnú štruktúru, v ktorej sa popri knižnici zakladá Národné metodické centrum pre knižničnú kultúru a ústredie medzinárodnej knižničnej a informačnej spolupráce.

Slovo na záver

Tak kde to vlastne začalo – bola skôr na svete knižnica či knižničný zákon? A bol to zákon bol o výsadách alebo o povinnostiach? Nuž na tieto otázky nech odpovedia historici. Isté je však že práca knižničiarov je predovšetkým povinnosťou a jedinou výsadou je naša radosť z nej. Naš vnútorný pocit naznačuje, že zákonom to asi nezačalo. A istotne ani neskončí.

TECHNICKÝ SERVIS KNIHOVNÁM

Jaromír Kubíček

Technické služby knihovnám jsou úspěšně organizovány v řadě zemí Evropy. Spojuje je zpravidla shodný název (Knihovnické centrum – Dánsko, Nizozemí, Norsko, Izrael, Francie, Německo; Knihovnické služby – Velká Británie, Švédsko, Finsko, v některých zemích není jen při jednom – Francie či Nizozemí) a společné mezinárodní organizace ROTNAC – Kulatý stůl národních středisek technických knihovnických služeb, která je samostatnou sekcí v rámci IFLA a v níž je České Technické ústředí knihoven stále zastoupeno. V bývalých východních zemích je takové centrum jen v Maďarsku.

Služby ústředí technických služeb knihovnám jsou velmi pestré a koordinovanou spoluprací v rámci ROTNAC postupně jednotlivá národní centra je rozšiřují o další aktivity, které se osvědčily v členských zemích knihovnických center. Jde o organizace typu našich akciových společností, resp. společností s ručením omezeným, které na hospodářském principu podnikají ve prospěch knihoven. Jsou řízeny správní radou, ale vlastní výkon garantují ředitelé, z nichž jeden je zpravidla knihovnický odborník. Zakladateli či akcionáři bývali často velké knihovny ve státě, kterým se však jejich podíl již dávno vyplatil. Počátky technických center vesměs spadají do období po druhé světové válce a dnes jde o moderně vybudované prosperující podniky.

Co tvoří náplň činnosti technických ústředí knihoven:

1) doplňování knihovního fondu, resp. knižní kolektor jak jsou tyto služby nazývány např. v Nizozemí. Tato služba spočívá v pravidelně vydávaných informacích o doporučených novinkách z knižního trhu a jejich zaslání po vydání, zpravidla v pevných vazbách pro knihovny, které se v knihovnických centrech ve vlastních dílnách provádějí. Jde o služby nejnámější, protože jsou poskytovány průběžně – a to velkému počtu knihoven. Výhody pro knihovny spočívají jednak při výběru knih (např. v Německu přes 200 lektorů z knihoven sleduje knižní produkci, která ročně dosahuje až 60 tisíc titulů), jednak ve změnách z brožova-

ných knih na vázané, které by si knihovny stejně musely zadat. Jisté zpoždění od vydání knih v zaslání přes knihovnická centra není chápáno jako nevýhoda.

2) Knihovnický nábytek. V každém knihovnickém centru najdeme několik typů dřevěných, kovových nebo vzájemně z těchto dvou materiálů kombinovaných knihovnických regálů, vysoké řemeslné a funkční kvality. Je pochopitelné, že nábytek vyrábějí specializované firmy. Knihovnická centra však spolupracují při jeho vývoji a zajišťují i kompletní architektonické řešení podle požadavků knihoven.

3) Knihovnické pomůcky. Jde o nejrůznější materiály, jako obaly či pouzdra na jednotlivé typy dokumentů včetně audiovideomedí a pomůcky na jejich zpracování, ochranu a údržbu.

4) Knihovnické tiskopisy nejrůznějšího druhu pro jednotlivé knihovnické procesy při doplňování, zpracování a využívání knihovního fondu. Mnohé z nich jsou univerzální a setkáme se s jejich obdobou v různých zemích, některé jsou vyráběny individuálně pro jednotlivé knihovny, což umožňují zpravidla vlastní maloofsetové tiskárny. Z tiskopisů však začíná převažovat odbyt prázdných traktorových katalogizačních lístků, tak jak knihovnické procesy přecházejí na počítače.

5) Katalogizace. Jde o tradiční služby, které doprovázejí knihy dodávané z centrál knihovnických služeb. Mají různé stupně - formou katalogizačních záznamů lze získat signální informace o nabídce knih, nejčastěji jde však o katalogizační záznam uložený do knihy při dodání včetně knižního lístku; tyto formy v posledních letech nabývají elektronickou podobu. Pro veřejné knihovny, pro které je výběr katalogizovaných knih určen, je velkou výhodou průběžné vytváření široce pojatého typového katalogu v elektronické podobě – něco obdobného vzniká u nás pro knihovny užívající systém Lanisus. Některá centra se podílejí na tvorbě, zpřístupňování či distribuci databázových souborů, ať již národní produkce nebo souborných katalogů¹.

6) Vzdělávací semináře a porady. Je v zájmu technických ústředí knihoven sledovat nové trendy v knihovnictví, přizpůsobovat jim strukturu své činnosti a tedy aktivně přispívat k rozvoji oboru a organizovat vzdělávací akce nejen pro knihovny, ale také na mezinárodní úrovni s obdobnými organizacemi.

¹DOČKALOVÁ, Marie: Souborný katalog uživatelů knihovního systému LANISUS. Duha, 11, 1997, č.2, s.11-12.

Technické ústředí knihoven (TÚK) má v České republice velkou tradici, spojenou s úspěchy i problémy. Připomeňme si stručně jeho curriculum.

Hlasy knihovníků požadující vytvoření technického centra knihovnám se výrazněji prosazovaly až v obrodném procesu v roce 1968 a realizace se ujal dr. Kamil Groh, tehdejší vedoucí kabinetu knihovnictví Státní knihovny ČSSR. K ustavení samostatné veřejné prospěšné instituce zřizované ministerstvem kultury došlo v roce 1970, původně jako relativně samostatné složky ústřední knihovny státu, k úplnému osamostatnění došlo až v roce 1991, kdy se TÚK stalo rozpočtovou organizací². Bylo to však v době začínajících změn ve státní správě a probíhající privatizace. TÚK se svými více než 20 zaměstnanci působilo v několika pronajatých prostorách v Praze a s pracovištěm distribuce knihovnických pomůcek a tiskopisů ve Slavkově u Brna. Původně se počítalo se zařazením TÚK do 2. vlny velké privatizace, což mělo své problémy a ministerstvo kultury rozhodlo nakonec o zrušení³.

Ke zrušení TÚK došlo v roce 1993 v souvislosti s redukcí řady organizací, přímo řízených ministerstvem kultury. Protože se nenašel zájem o způsob privatizace, byla v té době samostatná organizace s právní subjektivitou převedena a začleněna do dvou knihoven, které byly pro případné další pokračování nejvhodnější. Národní knihovna převzala kromě některých základních prostředků či jiného technického vybavení několik personálních úvazků pro zajišťování architektonických poradenských služeb, Moravská zemská knihovna se dělila také o technické vybavení a do jejího stavu bylo v zásadě převedeno pracoviště zásobující knihovny pomůčkami a tiskopisy se sídlem ve Slavkově u Brna. Ve Slavkově působilo TÚK až do konce roku 1995, kdy stavební úřad města nařídil vyklizení a zrušení provizorního objektu, v němž pracoviště sídlilo, a proto došlo k přestěhování TÚK přímo do Brna, do budovy Pedagogické knihovny MZK. Zde působí stále a kromě tradičního sortimentu knihovnických pomůcek a tiskopisů, jehož skladbu s tvůrčím úsilím obměňuje či doplňuje, nabízí i několik typů knihovnického nábytku (regály, police, knihovní katalogy, stoly pod počítače apod.).

Obměna sortimentu za posledních pět let působení pod firmou Mo-

²FRANC, Zdeněk: Jak dál v technických službách knihovnám. Informace TÚK, 21, 1992, č.4, s.8-15.

³TONDL, Vítězslav: K privatizačnímu projektu a zrušení TÚK. Informace TÚK, 21, 1992, č.4, s.3-6.

ravské zemské knihovny doznala i několik základních změn v rozsahu služeb. Při delimitaci pražského centra převzala MZK ústřední výběrovou katalogizaci. Období nejvyšší slávy této služby bylo na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy počet odběratelů dosahoval několika set a plně využíval kapacity tisku v týdenních a čtrnáctidenních sériích katalogizačních lístků. V roce 1993 měla ústřední výběrová katalogizace asi 100 zákazníků-knihoven a nabízela v průměru 30 nových záznamů týdně (s výběrem pro menší knihovny ve čtrnáctidenních sériích), když knihy do roku 1994 v dohodě pro TÚK zpracovávala Městská knihovna v Praze. Ústřední výběrová katalogizace byla službou place-nou, pro mnohé městské knihovny výhodnou; jestliže totiž odebíraly několik sérií, zabezpečovaly jimi na 70-80 % potřebných katalogizač-ních lístků pro své katalogy. Na konci roku 1996 bylo odebíráno již jen 37 sérií a při objednávce pro další rok zájem o tuto službu nato-lik poklesl, že zanikla. Jen jeden ředitel okresní knihovny telefonátem projevil lítost, neboť viděl v ústřední katalogizaci průběžně dodáva-nou vzorovou katalogizaci, na níž jejich katalogizátorky získávaly me-todický návod a sledovaly případné změny v katalogizační praxi. Zánik ústřední výběrové katalogizace můžeme dát do souvislosti se zánikem krajské výběrové katalogizace, kterou zajišťovaly ve svých regionech téměř všechny státní vědecké knihovny a jeho příčinou je elektronizace knihoven.

V období působení TÚK při Moravské zemské knihovně byla roz-šířena nová služba, která je běžnou součástí evropských knihovnických centrál – ústřední nákupna knih. Byla prováděna po pět let a zastavena v prosinci 1995. Proč?

Příčiny byly jednak v jejím způsobu provádění, jednak ekonomické. Ty odborné nedostatky spočívaly v tom, že čtvrtletně vydávaná na-bídka byla sestavovaná z edičních plánů spolupracujících nakladatel-ství a skutečné vydávání plánovaných titulů se od předpokládaného čtvrtletí velmi často rozcházel. Také dodávání objednaných knih mí-valo zpoždění a knihovny právem poukazovaly na časové rozdíly v do-dávkách knih, které bývaly dříve na pultech knihkupectví⁴. Myslím však, že to nebyly tyto organizační nedostatky, které jsme se snažili odstraňovat, ale trvající ekonomické poměry na knižních trhu. Se spo-

⁴FIKAR, Karel: Rok činnosti knižní nákupny TÚK. Informace TÚK, 21, 1992, č.2, s.25-27.

lupracujícími vydavateli mělo TÚK výhodu 25 % rabatu, z něhož 15 % poskytovalo knihovnám, tedy dodávalo knihy o 15 % levněji proti cenám v knihkupectvích. Víme však, že mnozí vydavatelé a snad všechny knižní velkosklady dodají knihy s 25 % rabatem kterékoliv knihovně. Praxe větších knihoven z této nabídky vychází a mnohé knihovny se v ní vidí, když svými kontakty na několik velkododavatelů průběžně šetří 25 % prostředků, určených na nákup knih. Možná i více, když si uvědomíme, že česká knižní produkce nezná pevné katalogové ceny a knihkupci si je volně dotvářejí. Pokud Svaz knihkupců a nakladatelů prostřednictvím zákonné vyhlášky nesjedná nápravu, nemá u nás ústřední nákupna knihoven naději na úspěch. Takovou vyhlášku však nepředpokládáme v brzké době, neboť ze současného stavu těží jak „šikovní“ knihkupci, tak knihovníci.

Dosavadní hospodaření TÚK je součástí hospodaření MZK jako příspěvkové organizace, která není plátcem daně z přidané hodnoty. To si vyžaduje změnu, tedy nakupovat materiál či zboží bez daně, do výrobku zakalkulovat náklady, odvést příslušné daně, investovat ve prospěch rozvoje působnosti a tedy celkově jinak hospodařit. Takovou změnu v současné době připravujeme, ale pokud proběhne v rámci Moravské zemské knihovny a ne jako samostatně hospodařící organizace, nemyslím, že povedou k zásadnějším změnám v působení TÚK.

Nová Ústřední knihovnická rada v souvislosti s přípravou materiálu pro poslance kulturního výboru parlamentu se dotkla této problematiky, když v přípravných tezích konstatovala „bylo zrušeno Technické ústředí knihoven“. Do definitivní podoby materiálu se však již tato věta nedostala, neboť jak výše uvedeno, neodpovídala současnému stavu. Tento stav však není optimální ani pro Moravskou zemskou knihovnu, při které dnes TÚK působí, ani pro veřejné knihovny, kterým by mělo ústředí především sloužit.

Situace tedy vyžaduje řešení, má-li dojít ke zlepšení působení Technického ústředí knihoven. Protože jde o služby a služby jsou v ekonomice zboží za něž se platí, je třeba hledat řešení z pohledu ekonomiky, hospodaření.

Roční uzávěrka 1996 nám prozradí, že TÚK dodalo knihovnám v minulém roce za 2 770 tis. Kč zboží, z toho bylo za 2 104 tis. Kč knihovnických pomůcek, za 666 tis. Kč nábytku. Ve skladě má TÚK zboží za 2,6 mil Kč (od převzetí TÚK v roce 1991 byl snížen sklad zásob pouze o 12 %; většina zboží v zásobách má minimální pohyb).

Co může však samostatné TÚK provádět, aby pro knihovny znamenalo více než dosud. Sortiment představující zajímavý přínos jak pro knihovny, tak pro jeho dodavatele, je stále v knihovnickém nábytku. Nabídka knižních regálů pro veřejné knihovny od dosavadních několika firem je dosud velmi úzká. Pro dětské koutky bychom asi marně hledali veselý a praktický nábytek u výrobců. Dále je tu prostor spojený s elektronickou revolucí – jednak nabídka technického zařízení pro vybavování knihoven, jednak poskytování služeb v dodávání multimédií – CD ROM a kazety či nové DVD. V evropských veřejných knihovnách tvoří multimediální fondy až třetinu z celkového knihovního fondu, zatímco u nás jsou zpravidla jen součástí hudebních oddělení, s nimiž se setkáme jen ve větších městských knihovnách.

Další oblasti, které zajišťují centra knihovnických služeb v evropských zemích jsou již nejisté. Mám na mysli spolupráci při tvorbě a distribuci bází dat, ať již jde o národní produkci či souborné katalogy (to garantuje Národní knihovna a její vazby s Albertinou icome Praha). Knižní nákupna je věcí z legislativních důvodů neschůdnou, jak již bylo popsáno. Stávající sortiment knižních pomůcek a tiskopisů se bude udržovat jen obtížně ve stávajících objemech v důsledku elektronizace knihoven. Do případného zrodu samostatného centra služeb knihovnám nemáme tedy obsahově mnoho co vložit. I zde platí, že co je ekonomicky zajímavé, je už zadané nebo těžko dosažitelné.

Všechno je jinak. Pokusme se nastínit vizi TÚK v blízké budoucnosti. Jde o privatizovanou akciovou společnost ve vlastní budově se sídlem v malém městě na česko-moravském pomezí. Jejich 18–20 zaměstnanců má ve své nabídce nákupnu knih, kazet, CD-ROMů či jiných médií. Dodává široký sortiment pro zařízení, modernizaci i automatizaci rozmanitých knihovnických i meziknihovnických služeb. Sleduje trendy rozvoje knihoven a organizuje k jejich dosažení semináře, spolupracuje s obdobnými organizacemi v sousedních státech. . . Prostě je po všech stránkách pro knihovny užitečnou a knihovnami uznávanou organizací. Prosperuje.

Myslím, že záleží jen na nás, aby taková organizace vznikla. Nemyslím však, že již přišla vhodná doba k vypsání emise akcií a vyhledávání akcionářů mezi knihovnami. A to nejen proto, že na akcie nám v současné době ještě nezbyvá. Snad už je za námi období, kdy se snažil každý formulovat své problémy ale nevnímal problémy vystavované svým kolegou, jak to platilo ještě donedávna. Pro současné období spíše

platí, že každá knihovna se již v problémech s úspěchem zorientovala, ale je přesvědčena o svém, pokud možno originálním přístupu v zajišťování svých statutárních funkcí. Až přejde i tato fáze, kterou by bylo možné charakterizovat werichovskou parafrází „ten dělá to, a ten zas tohle, a všichni dohromady zaplatíme moc“, dojde i na zřízení opět samostatného centra knihovnických služeb.

Věřím, že mezi knihovnami setrvá smysl pro koordinovanou spolupráci a že nadejde období, kdy se knihovníci rozhodnou uvést v život účinnou profesní organizaci, která bude poskytovat technické zázemí jejich službám. Myslím, že je to úkol pro Sdružení knihoven i pro Svaz knihovníků a informačních pracovníků. Než k tomu dojde, obraťte se s důvěrou na technické ústředí při Moravské zemské knihovně.

STŘEDISKO KNIHOVNICKÝCH A KULTURNÍCH SLUŽEB – VEŘEJNÁ UNIVERZÁLNÍ KNIHOVNA, CENTRUM KULTURNÍCH, VZDĚLÁVACÍCH A INFORMAČNÍCH SLUŽEB OKRESU CHOMUTOV

Marie Kypťová

Instituce se zdánlivě dlouhým názvem, který ale přesně vystihuje jeho náplň, vznikla k 1. 1. 1996 sloučením příspěvkového Střediska kulturních služeb a rozpočtové Okresní knihovny a je členěna na knihovnický úsek (největší), kulturně-vzdělávací a ekonomicko-provozní. Nová organizace je příspěvková, dále zřizovaná Okresním úřadem v Chomutově a její nový statut jsme konzultovali i s odborníky MKČR s plným vědomím toho, že jde o důležitý legislativní úkon. Přesto tento krok provázely rozpaky z řad profesionálních knihovníků, zda právě knihovna na této fúzi netratí. Také moje představa transformace knihovny od půjčování knížek k přirozenému kulturně společenskému centru s akcentem na poskytování kvalifikovaných informačních služeb se musela prosazovat. Zdůrazňuji slovo *služeb*, které se nejvíce nelíbilo, ale budeme-li podle mého názoru předstírat, že naše činnost je něco jiného, je to falešná poloha.

V červnu 1997 k nám Národní knihovna svolala seminář právě k problematice poskytování služeb v knihovnictví a její účastníci měli možnost se o úrovni naší práce přesvědčit. Dále mě velmi potěšilo, když jsem v týdeníku vlády ČR S-97 (v letošním čísle věnovaném knihovnám) zaregistrovala, že dr. Sedláková, i v krátkém prostoru, který měla vymezen, vzpomenula a uvedla naše a pelhřimovské zařízení jako ta, kde se transformace s jinou institucí podařila.

K sloučení u nás vedla řada důvodů. Ekonomický byl prvořadý. Bývalé Středisko kulturních služeb mělo navíc vytvořen „slušný“ rezervní fond, který modernizaci a nové koncepci velmi pomohl (výčet akcí viz příloha).

Závěrem jen tolik, že sebelepší zkušenosti jsou často nepřenositelné, neboť každé zařízení je jiné nejen z pohledu materiálního zajištění, osob-

nostních předpokladů pracovníků, ale i prostředí a celkového klimatu, na které velmi sázím. Krásně rekonstruovaný historický areál nám ve snaze po tom, aby se v něm návštěvníci zdržovali, pomáhá.

Přijedu-li z nějakého semináře, odvážím si sice poznatky o tom, jaké jsou trendy, ale zároveň vědomí, že i nejkvalitnější informace nezúročím, pokud „doma“ nebude vstřícný přístup. Zásadní je přesvědčit terén o užitečnosti či dokonce nezbytnosti. Situace, jak víme je v každém místě, okrese zcela odlišná. Stále více se mi zdá, že při vši pestrosti našeho působení lze méně zobecňovat a paušalizovat.

Přeji Vám moudré a osvědčené zřizovatele, ať se jimi stane kdokoliv.

Rozsah činností, které se realizovaly v knihovnickém úseku Střediska knihovnických a kulturních služeb od sloučení institucí

K 1. 1. 1996 byla Okresní knihovna v Chomutově sloučena se Střediskem kulturních služeb v jediné zařízení, a to ve **Středisko knihovnických a kulturních služeb**. Tato příspěvková organizace je kulturně-spoločenským centrem, s akcentem na co nejkompexnější služby občanům z oblasti informatiky, knihovnictví, vzdělání a kulturně-výchovné činnosti.

Kromě standardního rozsahu poskytovaných služeb se od ledna 1996 uskutečnilo v úseku knihovnickém:

- komplexní rekonstrukce a rozšíření počítačové sítě
- zřízení pevné linky a zavedení Internetu
- nákup cca 20 ks počítačů, včetně mediálního s CD-ROMy pro studovnu
- nákup kolekce CD do hudebního oddělení (převážně soubor klasické a jazzové hudby)
- vyčištění a revize knihovního fondu, následně burzy knih, časopisů a gramodesek
- převod čtyř poboček knihoven ve městě pod MěÚ Chomutov
- celková přestavba, rozšíření a reorganizace naučného oddělení podle MDT
- přestěhování oddělení beletrie do větších a přístupnějších prostor
- nové smlouvy a zavedení výměnného systému pro místní lidové knihovny okresu
- sestěhování katalogizace, centrálního nákupu a doplňovacího oddělení z pohledu lepšího fungování
- zřízení kavárny-čítárny s Internetem a Teletextem
- rozšíření výpůjční doby (přes poledne, denně do 18 hod., o sobotách)
- dokončení ukládání fondu do počítačů v některých odděleních
- revize a počítačové zpracování notového materiálu z archivu
- dokončení jednotného výpůjčního protokolu s přípravou na zkušební automatizovaný systém
- dokončení nové střechy na knihovně
- rozšíření studovny o 2 místnosti
- oprava havarijního stavu podlahy v dětském oddělení
- sanační omítky ve vlhkých přízemních prostorách
- vymalování větší části prostor knihovny
- vyčištění dlažeb a jejich odborné ošetření
- elektrorevize celé knihovny
- zprovoznění šatny
- vybudování nového schodiště včetně bezbariérového přístupu do kavárny-čítárny a do beletrie
- přestavba hudebního oddělení a zřízení poslechových boxů

MĚSTSKÁ KNIHOVNA EGONA HOSTOVSKÉHO V HRONOVĚ

Jaroslava Simonová

Mnohé již bylo řečeno o knihovnách. Existence každé z nich záleží v této době na základní indicii – finanční podpoře zřizovatele. V nemalé míře se tu odráží vztah zastupitelů města ke knihovně a kultuře samotné.

Hronov je malé městečko se 6.500 obyvateli. Alois Jirásek, Josef Čapek, Egon Hostovský – slavní rodáci, kteří svým dílem přesáhli nejen hranici regionu. V letošním roce proběhl již 67. ročník divadelního festivalu ochotnického divadla *Jiráskův Hronov*.

Od roku 1982 se po centralizaci stala hronovská knihovna součástí Okresní knihovny v Náchodě. Tento způsob existence je řadě z vás dobře znám. V tomto období slušně fungoval střediskový systém, metodicky jsme řídili čtyři pobočky a tři místní lidové knihovny. Osobně mi příliš nevyhovoval způsob hospodaření, limitovaný nákup knih, nízké platové zařazení, nedostatek prostředků na technické vybavení. Po roce 1989 se několik knihoven náchodského okresu rozhodlo pro samostatnou existenci. Po dohodě s příslušnými městskými úřady získaly právní subjektivitu a vydaly se nevyšlapanou cestou podporovány ještě státní dotací.

My jsme se v té době potýkali s jinými problémy, v důsledku restituce jsme museli přestěhovat knihovnu do jiného objektu a uvolnit prostory soukromému podnikání. Stěhování knihovny je samo o sobě nepříjemná záležitost, v této době máme za sebou další a zdá se, že ne poslední. V roce 1992 projevil starosta města zájem o knihovnu sloužící občanům jako samostatné městské zařízení. Rozhodnutím městské rady a na základě zřizovací listiny jsme vstoupili do roku 1993 jako právní subjekt. Začátek byl pochopitelně poznamenán řadou změn, měli jsme však možnost získat zkušenosti od kolegů ze sousedních knihoven, kteří byli vesměs s touto formou existence spokojeni. Přibrali jsme ekonomku, pomocnou sílu na zpracování knih a naše počáteční spolupráce se zřizovatelem byla vyhovující v obou směrech. Nepříjemnou skutečností se stalo odbourání státní dotace v témže roce a stalo se základem našich pozdějších problémů finančního charakteru.

Darem jsme získali televizor, k němu nám městský úřad zakoupil videopřehrávač a my tak mohli zpestřit hodiny knihovnického minima,

besedy a další akce pro veřejnost. Na necelý rok jsme své služby rozšířili na videopůjčovnu a za získanou provizi jsme zakoupili elektronický psací stroj k rychlejšímu zpracování katalogizačních záznamů. Po dohodě se zřizovatelem jsme zavedli čtenářské roční poplatky, zvýšili jsme sankční poplatky – o tento příjem nám byla zkracována roční dotace. Nákup knih limitován nebyl, určitá část prostředků na nákup literatury byla ještě poskytována Okresním úřadem (do r. 1994). V roce 1994 jsme uvedli do provozu kopírovací přístroj Minolta zakoupený městským úřadem. Nákup knih vzrostl v porovnání s rokem 1992 v následujícím roce o víc jak 500 svazků, v roce 1994 však o více jak 300 svazků klesl.

V tomto období fungoval střediskový systém na základě uzavřených *Dohod o odborné pomoci a spolupráci*. Obecní úřady poskytly prostředky na provoz místních lidových knihoven, na nákup knih do souboru, úhradu periodik a mzdu knihovníka. V roce 1995 jsme museli zlikvidovat jednu pobočku (napadení fondu plísni).

V roce 1994 přestalo město přihlížet k našim finančním požadavkům a dotace se začala výrazně snižovat. O chybějící částku jsme musela žádat městskou radu a následně svůj požadavek zdůvodnit na jednání městského zastupitelstva. Pravdou je, že jsme chybějících 50–100 tisíc Kč prozatím v závěru každého roku dostali. Obdobně fungující právní subjekt Hronovské kulturní středisko (za sledované období má již třetího ředitele) své finanční požadavky obhajovat nemuselo.

K vážným finančním problémům přibýly problémy technické. V roce 1992 byl zahájen restituční spor s údajným majitelem objektu, kam jsme se v roce 1991 stěhovali. Návrh o vrácení majetku byl zamítnut a majitelem zůstalo nadále město. Po uzákonění novely o vrácení židovského majetku se soudní proces obnovil a po řadě jednání se teprve v červnu 1997 rozhodlo o vlastnictví. Majitelem objektu je soukromá osoba.

V roce 1996 jsme řešili další nepříjemnost. Důsledkem mrazů prasklo potrubí ve stropě chodby a plíseň začala postupovat do provozních prostor knihovny. Kromě základní opravy nedošlo k žádné investici z důvodu vlekoucího se soudního sporu. Na podzim téhož roku jsme byli poprvé postaveni před novou formu existence – ztrátu právní subjektivity. Důvodem mělo být postupné zrušení sféry příspěvkových zařízení. Vzhledem k tomu, že se po decentralizaci v roce 1996 stala většina knihoven okresu právními subjekty, Okresní knihovna pak první obecně prospěšnou společností, doufali jsme, že k závažnější změně nedojde.

V průběhu následujícího půl roku se objevilo několik variant – všechny bez právní subjektivity. O samostatnost mělo přijít i Hronovské kulturní středisko. Jakékoliv argumenty z naší strany byly odmítnuty a my jsme 1. dubna 1997 pozbyli právní subjektivity a stali se samostatným

oddělením městského úřadu. Zřizovací listina, IČO pozbyly platnosti. Zrušili jsme účet u České spořitelny, převedli zaměstnance pod městský úřad. Byly vystaveny nové pracovní smlouvy, změnil se způsob hospodaření. Propustili jsme ekonomku, pomocnou sílu. Byly zrušeny *Dohody o odborné pomoci*, dobrovolní knihovníci byli převedeni pod příslušné obce. Všechny obce přestaly své knihovny finančně podporovat. Někde se ještě občas půjčuje, někde již ne. Zbývá dořešit otázku další (?) spolupráce. Město Hronov vyžaduje úplatu za námi poskytované odborné služby (výběr, nákup a zpracování knih, metodická pomoc), což je pro tyto obce finančně neúnosné. Doufáme v obnovení *Dohody* s obcí Velké Poříčí, která si váží vzájemné spolupráce a je ochotna jmenované služby hradit.

Než došlo k výše uvedeným změnám, postihla knihovnu katastrofa v podobě dalšího prasklého potrubí, tentokrát ve stropě půjčovny pro dospělé. Bylo odepsáno na 7.000 svazků, které skončily v lisu sběrný. Plíseň a vlhko napadly stěny, regály, knihy. Otázka *Kam s ní?* (tedy s knihovnou) byla předmětem jednání městské rady a zastupitelstva. Ke zrušení se neodhodlali ani nejzatvrzelejší členové zastupitelstva, kteří považují knihovnu za zbytečný přepych a finanční zátěž pro město. Jedním z řešení bylo přestěhovat knihovnu do nově otevřeného penzionu pro důchodce *Kabínův dům*. Tam však nebyl dostatečný prostor., velká část fondu by musela být umístěna v depozitáři, nevyhovovaly bezpečnostní předpisy. Další variantou byly volné prostory po stěhující se *Rodinné škole*. Zde nebyl vyřešen vztah majitele, objekt je od centra značně vzdálen a předpokládaná investice do úprav finančně náročná. Pomohla nám náhoda. V budově *Soukromé podnikatelské školy* (majitelem je město), kde měl být umístěn depozitář, se po dohodě s ředitelkou našly potřebné prostory. . . Od 16. června 1997 se začalo balit a během července byla přestěhována značná část fondu včetně inventáře. Byly provedeny nezbytné úpravy a dá se říci, že se pro nás blýsklo na lepší časy. Od 15. září 1997 mají hronovští občané znovu svoji knihovnu a zdá se, že sem chodí rádi.

Existujeme tedy jako součást městského úřadu. Smířili jsme se s některými víceméně byrokratickými záležitostmi nadřízených úředníků. Z požadované dotace na rok 1997 (na základní provoz) nám bylo přislíbeno o 150 000 Kč méně. Z tohoto důvodu se dříve nebo později postavím před městské zastupitelstvo. Na nákup knih máme 50 000 Kč a tato částka nestačila ani na I. čtvrtletí. Vzhledem k počtu obyvatel, čtenářů, rozsáhlé činnosti pro veřejnost (burzy knih, besedy pro obyvatele penzionu, akce pro děti a mládež, výstavy) v porovnání s jinými knihovnami jsme na tom bídně. Hronovské kulturní středisko funguje

nadále jako subjekt, od podzimu dojde údajně k jiné formě jejich existence.

Co jsme ztratili a co jsme získali:

Ztratili jsme možnost samostatně rozhodovat. Nemůžeme hospodařit s přidělenými prostředky. Ztratili jsme ekonomický přehled. Nadále budeme obhajovat výši dotace s nejasným výsledkem. Rozpadl se střediskový systém budovaný víc než dvacet let, zanikla spolupráce s místními lidovými knihovnami. Postrádáme výpočetní techniku (poslední v okrese). Nezávisle na nové formě existence jsme získali slušné prostory.

Veřejné knihovnictví je v civilizovaném světě bráno jako veřejná služba a ve většině zemí tohoto světa je základem jeho existence smíšené financování. U nás zastaralý zákon a chybějící legislativa nedonutí žádného zřizovatele, aby knihovnu finančně zajistil v požadované výši. Jsme svědky úpadku českého knihovnictví nejen v malých obcích, je ohrožen léta budovaný informační systém. Dochází k extrémům, jako je sloučení knihovny s jiným kulturním zařízením, zneužívání knihovníků k činnostem neodpovídajícím jejich profesi.

Existenci knihovny by měli svým postojem a případnou kritikou ovlivnit její uživatelé. Po rozpadu sítě knihoven je v každém regionu jiná situace, v níž hrají roli finanční možnosti obcí a měst, osobní vztahy, vztah ke knihovně a kultuře. Lze jen doufat, že nepřibude bílých míst na mapě knihoven českých. Lvů netřeba, hledějme člověka.

KNIHOVNA JAKO OBECNĚ PROSPĚŠNÁ SPOLEČNOST

Marie Sobotková

Tématem mého příspěvku je shrnutí zkušeností Městské knihovny v Náchodě za období 1,5 roku, kdy pracuje formou obecně prospěšné společnosti.

Co tomu předcházelo? Především rozhodnutí přednosty okresního úřadu v září 1995 o převodu majetku a předmětu činnosti Okresní knihovny v Náchodě na jednotlivá města s termínem 31.12.1995. Následovala jednání a rozhovory s vedením města Náchoda o další formě existence, nyní už městské knihovny. Postoj představitelů města byl v zásadě vstřícný. Pozice knihovny, její funkce a činnost nebyly nijak zpochybňovány. Jasná ovšem nebyla právní forma. Rozpočtová organizace, kterou byla okresní knihovna, nepřípadala v úvahu. Příspěvková forma se nejevila příliš perspektivní. V té době byl schválen zákon č. 248/95 Sb. o obecně prospěšných společnostech. V diskusi pod tlakem ubíhajícího času bylo nakonec rozhodnuto založit městskou knihovnu v právní formě obecně prospěšné společnosti.

Městská knihovna Náchod, obecně prospěšná společnost (dále jen o.p.s.), jejímž zakladatelem je město Náchod, pokračuje v dlouholeté tradici veřejné knihovny v Náchodě. Krajským soudem v Hradci Králové byla zaregistrována 1.2.1996 v rejstříku o.p.s. jako první veřejná knihovna v ČR pracující formou tohoto nového typu neziskové organizace.

Účelem mého příspěvku není podávat detailní výklad zákona o o.p.s., zmíním se jen o některých prvcích, které tato forma přináší a v návaznosti o našich zkušenostech.

Městská knihovna Náchod, o.p.s. byla založena tzv. zakládací listinou vyhotovenou ve formě notářského zápisu. Zákon přesně stanoví její náležitosti. Pro registraci o.p.s. bylo nutné konkrétně určit druh poskytovaných obecně prospěšných služeb. Zdůrazňuji, že jsme v tom nehledali žádné složitosti, jde o naše skutečně poskytované knihovnické, bibliografické a informační služby, zcela konkrétně pojmenované. Podmínky poskytování služeb pak stanoví knihovní řád Městské knihovny Náchod, o.p.s.

Novými orgány jsou správní a dozorčí rada. Volili jsme nejmenší možný počet, takže knihovna má tříčlennou správní a tříčlennou dozorčí radu. Vždy jeden člen každé rady je zároveň členem městského zastupitelstva. Správní rada se v roce 1996 sešla čtyřikrát. Projednala základní dokumenty knihovny, rozpočet na rok 1996 i na rok 1997 včetně požadavků na dotace, vydala statut knihovny, schválila mzdové zařazení pracovníků, vyjadřovala se k pravidelným informacím ředitelky o činnosti knihovny a čerpání finančních prostředků. Dozorčí rada je kontrolním orgánem, v roce 1996 provedla kontrolu účetnictví a evidence majetku. Mimo to jedna členka dozorčí rady poskytovala knihovně průběžnou metodickou pomoc při řešení konkrétních problémů účetnictví o.p.s.

Činnost knihovny řídí ředitelka, jmenovaná správní radou. Vykonává zaměstnavatelská práva a povinnosti vůči zaměstnancům knihovny v souladu s platnými pracovněprávními předpisy. Zastupuje knihovnu navenek a jedná jejím jménem. Odměňování pracovníků vychází ze zákona č. 1/92 Sb. o mzdě, odměně za pracovní pohotovost a o průměrném výdělků a z vnitřního mzdového předpisu Městské knihovny Náchod o.p.s.

V etapě přípravy všech nutných náležitostí a dokumentů nové organizace byl velmi důležitý aktivní přístup knihovny. Rozhodně jsme nečekali a snažili se být vždy o něco vpředu před naším zakladatelem, aniž bychom tím chtěli jeho úlohu nějak zpochybňovat. Připravili jsme návrh zakládací listiny a statutu knihovny, pojmenovali jsme naše poskytované obecně prospěšné služby, zpracovali jsme finanční rozbor a požadavek na dotaci naší činnosti, navrhli jsme členy správní a dozorčí rady ze širšího okruhu lidí, kteří souhlasili s touto neplacenou funkcí a hlavně měli pozitivní vztah ke kultuře a náchodské knihovně zvláště. Dnes s odstupem času můžeme konstatovat, že podoba základních dokumentů, připravená knihovnou, byla v podstatě vedením města akceptována.

Městská knihovna Náchod plní i jako o.p.s. tři základní funkce:

- funkci městské knihovny v Náchodě a ve 4 přidružených obcích
- funkci střediskové knihovny pro 9 místních knihoven v jiných obcích
- funkci regionální knihovny v okrese Náchod.

Výše uvedeným funkcím odpovídají tři zdroje financování knihovny: – funkci městské knihovny, tj. dotaci na činnost a provoz zajišťuje město Náchod na základě schváleného rozpočtu

– středisková funkce knihovny je zabezpečena příspěvky jednotlivých obcí na základě dohody o vzájemné spolupráci obce a městské knihovny při zajišťování knihovnických služeb

– regionální funkce knihovny je zajištěna příspěvkem okresního úřadu

na základě naší žádosti se zdůvodněním požadované částky.

Vlastní příjmy knihovny tvoří čtenářské poplatky registrační a sankční, poplatky za půjčování zahraničních časopisů, za kopírování a přístup na Internet. Forma o.p.s. rovněž nebrání případným sponzorům. Knihovna vede podvojně účetnictví, kde musí být odděleny náklady a výnosy spojené s obecně prospěšnými službami, tj. s naší hlavní činností stanovenou v zakládací listině a náklady spojené se správou o.p.s. Od poloviny roku 1996 máme k dispozici počítačový program firmy GORDIC k účetnictví o.p.s. Daňový režim o.p.s. je stejný jako u ostatních neziskových organizací, tzn. osvobození např. od daně z nemovitostí a daně darovací.

První rok činnosti Městské knihovny Náchod, o.p.s. byl uzavřen výroční zprávou o činnosti a hospodaření, která obsahuje přehled vykonávaných činností a roční účetní závěrku s požadovanými výkazy a přílohami. V souladu se zákonem č. 248/95 Sb. byla účetní závěrka ověřena auditorem, proto tečku výroční zprávy tvoří výrok auditora, který v našem případě konstatoval schválení účetní závěrky za rok 1996 bez výhrad.

Za období 1,5 roku jsme si ověřili, že veřejná knihovna našeho typu a v našich podmínkách *může* existovat jako o.p.s. Stručně k charakteristice Městské knihovny Náchod, o.p.s.: působíme v okresním městě (21 000 obyvatel), knihovní fondu 170 000 svazků, počet registrovaných čtenářů 4 800 (z toho je téměř čtvrtina mimonáchodských), návštěvnost v roce 1996 dosáhla čísla 50 000 návštěvníků. Knihovna je přístupná 6 dnů v týdnu, v pracovní dny nepřetržitě do večerních hodin. Služby jsou poskytovány v oddělení pro dospělé, pro děti, v čítárně, ve studovně s úsekem bibliograficko-informační služby a počítačovým pracovištěm (využití počítačových databází, multimediálních encyklopedií a přístup na Internet). Knihovna vykonává činnosti spojené s regionální funkcí v okrese Náchod a připravuje další kulturní akce pro veřejnost.

Počet pracovníků činí v přepočtené formě 15,3 pracovního úvazku. Z 12 odborných pracovníků knihovny jsou 4 s vysokoškolským vzděláním oboru knihovnictví, 7 se středoškolským knihovnickým vzděláním a 1 pracovnice-ekonomka, zajišťující všeobecné a mzdové účetnictví včetně nezbytné administrativy.

Byli jsme si vědomi, že rozhodnutím o právní formě o.p.s. vstupujeme do určitého rizika, bez možnosti získat někde konkrétní zkušenosti. Aniž bychom chtěli zevšeobecňovat, zmíním se o některých dalších poznatcích, které jsme za dosud krátkou dobu existence o.p.s. učinili.

K těm negativním řadíme:

– zatížení našeho rozpočtu neziskové organizace finančními náklady na

- pořízení notářského zápisu zakládací listiny a na posudek auditora
- dvouměsíční lhůta registrace o.p.s. u krajského soudu včetně přidělení IČO (komplikace se zřízením účtu, smlouvami s dalšími organizacemi apod.), i přes výrazné osobní úsilí starosty města byla o.p.s. zaregistrována až 1.2.1996
 - počáteční problémy s účtovou osnovou o.p.s.
 - o.p.s. nezřizuje žádný sociální fond

Za poznatky pozitivní považujeme:

- o.p.s. je samostatný právní subjekt a není možné její sloučení s jinými subjekty, např. s příspěvkovou nebo rozpočtovou organizací
- forma o.p.s. není v rozporu s naší hlavní činností, tj. knihovnickými a informačními službami, které jsou veřejnosti i tímto deklarovány jako služby obecně prospěšné
- samostatnost rozhodování a relativní nezávislost na zakladateli (pochopitelně pro neziskovou sféru vždy zůstává ona základní závislost ekonomická)
- finanční dotace od zakladatele není v dalším rozdělení neinvestičních položek nijak limitována

Závěrem už jen pouhé konstatování: rozhodnutí o existenci knihovny ve formě obecně prospěšné společnosti nelitujeme.

NĚKOLIK OBECNÝCH POHLEDŮ NA FINANCOVÁNÍ KULTURY VLASTNÍMI ZDROJI SE ZVLÁŠTNÍM ZŘEATELEM KE KNIHOVNÁM

Jaroslav Vyčichlo

Pojem kultura, jeho obsah a rozsah

Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích¹ říká: kultura je „komplexní termín, označující souhrn materiálních i duchovních hodnot vytvářených lidstvem v celé jeho historii, které nejsou výhradně biologické povahy a nejsou dědičně předávány z generace na generaci; materiální kultura je souhrn hmotných hodnot (technika, stavby, umělecké a řemeslné výtvořy a jiné), duchovní kultura je souhrn výsledků v oblasti vědy, umění a společenského života vůbec (zvyky, tradice sociální organizace).“

Kulturu je tedy možno chápat jako „specificky lidský fenomén, tvořený z konvencionalizovaných vzorců myšlení a chování (včetně tzv. temperamentu a národní povahy); zahrnuje komunikační systémy (jazyk), hodnotové systémy, víry, sociální a politické organizace, obživné a jiné ekonomické aktivity, vědu, umění a jiné.“ Kultura je „chápána jako obecný rámec, ve kterém lidé v procesu učení získávají dobově a místně specifický soubor hodnot, názorů a jiných kulturních rysů, skrze který vnímají a interpretují veškerou realitu svého bytí.“

Podle stejné encyklopedie je kultura v užším slova smyslu tohoto pojmu chápána jako: „existence, produkce a konzumace duchovních statků, zejména uměleckých.“

Vznik uměleckého díla jako kulturního fenoménu

Obsah pojmu kultura bývá však ještě zužován a v tom nejužším smyslu pak může být kultura chápána a interpretována jen jako **tvorba uměleckých výstupů lidského ducha, vznik primárního kulturního artefaktu** či jako vznik uměleckého díla. To znamená generování myšlenek vedoucích ke vzniku kulturního (resp. uměleckého) statku, literárního, hudebního, nebo výtvarného díla, autorem fixovaného v jeho primární a jedinečné podobě rukopisu, obrazu nebo trojrozměrného

¹Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. 1. vyd. Praha, Nakladatelský dům pro Diderot 1996. 4 sv. Heslo kultura viz díl II. str 569.

předmětu.² Nic víc a nic méně. Pro tento druh umělecké tvorby je pak ražen liberální a nepochybně velice správný názor, že nikdo nemá právo tvůrci uměleckého díla jakkoli zasahovat do tvůrčího procesu vzniku díla, natož aby byly povoleny jakékoli ingerence státu do tohoto procesu. A skutečně, ke vzniku kulturního artefaktu tímto způsobem není třeba nic víc (a nic méně) než intelekt a talent umělce a, připustíme, velice skromné materiální prostředky. Tady jakýkoli zásah do tvůrčího procesu může být jen na škodu věci. Vznik uměleckého díla je zaručen vnitřní potřebou každého umělce tvořit. Připomeňme při té příležitosti, že největší umělecká díla vznikla v nejskromnějších poměrech. Neznamená to však, že by podpora tvorby byla nežádoucí nebo nebyla možná. Připustíme však, že není nutná.

A je po starostech, kultura nemusí být dotována a stává se „finančně nezávislou“! Ale jen do té doby, než jsou takto chápána kritéria primární tvorby vztahena i na ostatní kulturní činnosti.

Obávám se, že takto je kultura jako celek chápána značnou částí naší současné extrémně konzumní společnosti v čele s vládou. Domnívám se, že z takového chápání kultury vznikají nepříjemná a nelogická omezení nebo dochází dokonce k vědomé redukci kulturních aktivit, které nejsou schopny být finančně efektivní, aniž by byly brány v potaz škody, které při takovém jednání právě v daném okamžiku vznikají nebo s časovým posunem vzniknou. Zabývejme se v dalším kulturou v užším smyslu slova a jen těmi kulturními aktivitami, které mají jasné neziskový charakter. To proto, že pokud existují kulturní aktivity, které si na sebe vydělávají, stanou se skutečně předmětem trhu a jejich financování státem, obcí nebo z jiných veřejných zdrojů není nutné.

Domnívám se, že na kulturu nelze pohlížet jen jako na akt tvorby uměleckého díla, ale že ji tvoří přinejmenším ještě další dvě její součásti, které jsou různé „ekonomicky soběstačné“. **Interpretace kulturních děl a kulturní služby.**

U obou těchto složek kultury potřeba finanční podpory roste s tím, jak klesá podíl primárního, myšleno autorského tvůrčího přístupu k dané kulturní aktivitě, s tím, jak roste počet výkonných pracovníků nutných k interpretaci či šíření díla a rostou náklady na provoz kulturních

²Rukopisem je ovšem nutno rozumět jakýkoliv záznam myšlenky pomocí písma, a v jakékoliv formě, tedy např. román, povídku, báseň, divadelní nebo filmový scénář, notový záznam apod. Obrazem je nutno rozumět, grafické vyjádření myšlenky, tedy například obraz, zhotovený jakoukoliv technikou, fotografií, výkres, plán, plakát apod.

Trojrozměrným artefaktem pak je třeba rozumět sochy a jejich skicy, modely předmětů užitého umění a všechny předměty, které vznikají jako umělecký předmět přímou tvorbou, bez jakéhokoliv mezistupně (např. zobrazení).

stánků, v nichž k interpretaci kulturních děl nebo ke kulturním službám dochází.

Interpretace kulturních děl

Interpretaci kulturního díla budeme chápat jako uvedení, realizaci nebo zveřejnění primárního uměleckého díla. Umělecké dílo je zpřístupněno výkonnými umělci určitému kolektivu diváků či posluchačů alespoň do jisté míry komerčně. Za vstupné. Ocitáme se tak v zařízeních, která slouží ke kolektivnímu, řídicími individuálnímu sledování interpretovaného díla – v divadlech, v koncertních sálech, v kinech, případně ve výstavních sálech – nebo se stáváme návštěvníkem architektonické památky. Celkové vstupné v těchto případech obvykle nekryje náklady spojené s interpretací uměleckého díla mimo jiné také proto, že by cena předvedení byla tak vysoká, že by se představení, koncert nebo výstava staly pro většinu členů society nedostupné.

Nesmíme totiž zapomenout, že konzumace kulturních statků je z hlediska psychologie potřebou získanou v procesu vývoje lidské společnosti, tedy potřebou sociální, od určité meze zbytnou. Po jejím překročení zcela nepochybně dostanou přednost biologické potřeby člověka.³

V těchto případech a z těchto hledisek se jeví dotace do interpretace kulturních artefaktů jako nezbytnost. Provedené umělecké dílo si na sebe vydělá, domnívám se, asi z 30–50 procent, jen zcela mimořádně může být soběstačné. (Divadelní představení, koncerty, výstavy, filmová díla. Provoz architektonických památek je zřejmě ze vstupného kryt ještě daleko méně.) Zbývá pak jediné, buď interpretaci uměleckého díla neuskutečnit nebo ji dotovat. Pokud dotovat, je velice žádoucí, aby ji dotoval zřizovatel kulturního stánku, ať už je jím kdokoli. Stát, obec, právnická nebo soukromá osoba.⁴ Důvod pro dotování a ne

³Např.: Stručný filozofický slovník. Praha, Svoboda 1966. 535 s. uvádí na s.343 heslo „Potřeba – přirozený pocit nedostatku něčeho, vyplývající z biologické a fyziologické organizace člověka a jeho vztahu k vnějšímu přírodnímu i společenskému světu. Základní biologické potřeby, které má člověk jako živá bytost (potřeba jíst, pít, spát, potřeba rozmnožování rodu aj.), jsou základem jeho aktivity ve vztahu k vnějšímu světu. Existence těchto základních potřeb ještě nevytváří nic specificky lidského nebo společenského. ... Ve společenské pracovně-výrobní činnosti člověk historicky mění formu i způsob uspokojování základních biologických potřeb a současně vytváří nové materiální i kulturní potřeby, které jsou již produktem jeho sociálního vývoje – potřeby sociální.“

⁴Z tohoto hlediska také bylo velmi nerozumné, když si minulý režim, ztělesněný socialistickým státem, na sebe nabral povinnost hradit provoz a údržbu nemovitých památek. Současný demokratický stát, který je právním nástupcem předcházejícího, se nemůže vzdát povinnosti přispívat na údržbu architektonických památek i přes restituční opatření přinejmenším do doby, než budou nemovitosti i společnost,

zastavení interpretace uměleckých děl je v podstatě jediný – zachovat kulturní dědictví tohoto národa pro další generace. Seznámit je s obsahem tohoto dědictví. V opačném případě hrozí bezbřehá honba za materiálními požitky, degenerace a nahlíženo ad absurdum, návrat lidstva do stavu předcivilizačního. Je tedy nepochybné, že to, co civilizaci civilizací tvoří, je kultura v tom širším slova smyslu a to, co civilizaci zjemňuje a tvoří ji lidsky přijatelnou, je kultura v onom užším smyslu slova.

Kulturní služby

Kulturními službami rozumíme veřejně prospěšné a všeobecně dostupné činnosti, spojené obvykle s individuálním, ziskovým, či neziskovým šířením uměleckých děl, ale také, informací.⁵

Zabývejme se v dalším pouze neziskovými kulturními službami.

Tyto služby mohou nebo nemusí být zpoplatněny, většinou však, pokud zpoplatněny jsou, je jejich cena symbolická. Sem spadají především služby knihoven, muzeí, archivů, galerií a podobných kulturních institucí. U nich náklady na provoz a doplňování jejich sbírkových fondů vysoko překračují případné příjmy z realizovaných služeb. Ty dosahují cca 2–7 % z nákladů na provoz a nemohou být vyšší, protože míra jejich rentability je dána řadou limitujících faktorů. Přesto jsou to kulturní instituce společensky velmi prospěšné. Jejich služby spočívají především v šíření informací uložených na hmotných nosičích. Těmi mohou být dokumenty, na nichž jsou informace uloženy prostřednictvím jazyka,⁶ ale také jiné informační prameny, které mají charakter jakýchkoli trojrozměrných předmětů převzatých ze společenské praxe.⁷ Užítím jejich služeb se mění poznatkový tezaurus uživatele. Instituce, které tyto služby produkují, totiž nejsou jen institucemi kulturními, ale také institucemi vzdělávacími i když ne školskými. Vedle funkce informační a vzdělávací mají ještě přinejmenším další významnou povinnost. Totiž trvale uchovávat pro budoucí generace specificky určený

včetně jejich přístupů k financování kultury, tj s nadacemi, mecenáši, charitativní činností, uvedený v předchozí stav. Zavazuje ho k tomu jak právní, tak jistě i etický kodex bývalého vlastníka a uživatele.

⁵Každý vjem člověka, tedy i umělecký zážitek z vnímaného díla můžeme, pro zjednodušení, chápat jako informaci příslušného druhu, například jako informaci uměleckou či estetickou.

⁶Jsou pak přechovávány v knihovnách v dokumentech primárně určených ke společenskému zveřejnění nebo v archivech, v dokumentech, jejichž určení ke společenskému zveřejnění nebylo primární. Tyto dokumenty mohou nést všechny druhy sociálních informací, včetně uměleckých či estetických.

⁷Jsou přechovávány v muzeích a galeriích a nesou rovněž jakoukoli sociální informaci, s převahou informace estetické či umělecké.

okruh sbírkových předmětů, které jsou bezpochyby součástí kulturního dědictví dané society. Mají tedy funkci konzervační. Z praxe je zřejmé, že jsou to instituce neziskové, které si na sebe nevydělají a jsou dotovány. Proč?

Ochota uživatele zaplatit za získanou informaci nebo poskytnutý kulturní zážitek je poměrně nízká a je dána užitečností a potřebností informace pro něho samého, nebo jeho sociálně získanou, různě intenzivní potřebou konzumace uměleckého zážitku. Bývá často dána nutností dosáhnout určitých vědomostí, vzdělání, které je pak dále zprostředkovaně využíváno k uspokojení základních i získaných sociálních potřeb vlastní osoby, případně nejbližší society, tj. rodiny. V optimálním případě, u autorů nejrůznějších děl, také k vytváření nových informací. Tím se uzavírá sociálně-komunikační řetěz. Cena za kulturní služby musí být na jedné straně úměrná předpokládanému užítku. Ten však obvykle nelze předem ani odhadnout. Na druhé straně pak musí být úměrná příjmu uživatele. Budeme-li se chovat komerčně, ale ještě neziskově a rozpočítáme-li veškeré náklady na provoz takové instituce do ceny výstupní informace, stanou se její služby nedostupnými. Zisk se u jmenovaných kulturních služeb nedá vůbec předpokládat.

Ochota uživatele zaplatit za informaci je však závislá i na společenských zvyklostech dané society, v níž se distribuovaná informace kupuje. Stává se, že informace získaná např. u advokáta je draze a ochotně zaplácena a stejnou informaci, kterou uživatel získá z informačního pramene půjčeného v knihovně, považuje za získanou zdarma. Je to totiž sociální úzus.

Svou roli v neochotě platit vyšší částky za kulturní služby zřejmě hraje i fakt, že kupující neobdrží žádný hmotný předmět. Zdánlivě nic si vlastně po aktu koupě informace neodnáší.

A opačně – vnímaná hodnota informací je dána i historicky.

V existenčním zájmu každé society až dosud bylo, aby informace o jejím fungování (a o jiné informace nejde) byly snadno dosažitelné, tedy co nejlevněji nebo i zdarma distribuované. Proto také základní a střední školství bylo postupně zbaveno poplatků a proto také stát nebo rozsahem menší societa zřizuje a je ochotna financovat provoz jí prospěšných kulturních služeb.

Hodnota poskytovaných informací, potřeba jejich dostupnosti a tím i ochota je zaplatit je tedy společensky i historicky předem dána a konec konců v jednotlivých sociálních systémech se mění jen pomalu.

Je dána také individuálně pro každého člena dané společnosti, v závislosti na jeho psychických možnostech a sociálním přízpůsobení. Z toho plyne, že ne všichni členové dané společnosti kulturních služeb využívají.

Služby vyjmenovaných kulturních institucí jsou po celém světě neziskové a musí být dotovány, dokonce mnohem více než předchozí skupina kulturních institucí, která interpretuje umělecká díla. Naopak důležitost uváděných kulturních služeb, je srovnatelná s významem ekonomické produkce, neboť právě svými výstupy, využitím získaných informací v reprodukčním procesu society, se mohou podílet na uspokojování získaných sociálních i základních potřeb lidstva.

Bude snad situace v nadcházející informační společnosti při získávání informací jiná? Budeme za informace v budoucnu více a častěji platit? Podíváme-li se do světa nejnovějších informačních technologií, na informační dálnice, Internet a obdobné služby, zjistíme, že distribuce informací ani tady rozhodně nedosahuje zisků. Distribuovaná informace je často poskytována zdarma, z důvodů, které už byly uvedeny. Je však třeba uhradit její dopravu ke konečnému spotřebiteli. A právě ta by měla být co nejlevnější. Stát, nebo i menší územní celek hradí provoz neziskových kulturních aktivit v celé vyspělé Evropě i Americe a ještě se podílí na zavádění levných informačních technologií. Zdá se tedy, že v celosvětovém měřítku jsou a budou kulturní služby, tak jak byly výše charakterizovány, stále více dostupné bezplatně.

Knihovny v systému kulturních služeb

Každá z popsaných kulturních služeb má svá specifika, která podmiňují oprávněnost její existence. Potřebnost takové služby může také více nebo méně konvenovat momentálnímu, mimo jiné také politickému klimatu dané society.

Posláním knihoven je zpracovávat, uchovávat a distribuovat informace uložené ve zveřejněných, multiplikovaných dokumentech. V těsně polistopadové době byly služby knihoven z politického hlediska a se srovnání např. s archivy takřka nepotřebné.⁸ Užitek archivních služeb

⁸Služby archivů spočívající ve zpracování, uchování a distribuci informací z dokumentů, které nebyly určeny k zveřejnění, respektive často byly původně důvěrné i tajné a existují většinou v jediném, jinde nedostupném exempláři, byly právě v přelomovém polistopadovém období první poloviny 90. let nesmírně užitečné. V době, která potřebovala znát retrospektivní informace využitelné při návratu k právnímu stavu poválečných let, dokonce nepostradatelné. Také fakt, že služby archivů formálně nejsou považovány za služby kulturní ale spíše za služby vnitřní správy a jsou organizované ministerstvem vnitra způsobily, že stát projevil o tyto služby jasný, hlavně politicky motivovaný zájem. To je možná jedna z hlavních příčin, proč se v polistopadových událostech archivům dostalo až mimořádné pozornosti. Naproti tomu ve fondech knihoven se vyskytují dokumenty v multiplikované a nikoli jedinečné podobě, a jsou v době blízké jejich vydání dostupné ještě jinak. Z tohoto hlediska se konzervační funkce knihoven jeví jako nezastupitelná. Knihovny by ve svých fondech měly uchovávat starší literaturu, celostátně vydanou, alespoň v ná-

byl zjevný a zájem o důležité informace, okamžitě upotřebitelné, se odrazil i v nově koncipované archivní službě,⁹ což se v případě knihoven nepodařilo.

O jasně utopickou Jednotnou soustavu knihoven, deklarovanou překonaným zákonem č. 53/59 Sb. nemohl být zájem i proto, že okamžitý, řekněme politický užitek z informací distribuovaných knihovnami, nebylo možné prokázat. Výsledky knihovnických služeb se mohou projevit až po dlouhé době a ani tehdy nebude jejich přínos exaktně vyčíslitelný. Nesporná vzdělávací a informační role knihoven není doceněna, prestiž knihovnictví je příliš nízká a společenský pohled na něj jako celek je, pokud poněkud přezenu, pořád ještě pohledem národního obrození. To ovšem není vina společnosti, spíše neschopnost oboru pozvednout svůj kredit. Kredit knihovnictví však může podstatněji pozvednout jen vysoce kvalifikovaná práce zejména velkých knihoven, bohatě zásobených knihovními fondy. Takových, které vždy dokáží odpovědět na jakýkoli informační dotaz. To ovšem předpokládá zachytit a zvládnout nejmodernější trendy informačních technologií a tedy zaměstnat optimální počet vysoce kvalifikovaných odborníků. A to samozřejmě dále vyžaduje finanční prostředky.

Dostáváme se do kruhu, protože informační možnosti našich knihoven se v poslední době výrazně snižují v důsledku nedostačujících finančních prostředků, a to právě na nákup primárních dokumentů.¹⁰

rodním konzervačním fondu, regionální v regionálních konzervačních fondech tak, aby zůstala dostupnou i po letech, kdy už nebude dostupná jinak.

⁹Zákon CNR č. 97/1974 Sb., o archivnictví ve znění zákona ČNR č. 343 ze dne 29. dubna 1992 Sb. Sběrka zákonů České republiky. 1992. Částka 72. Str. 1978-1981.

¹⁰Knihovny v procesu transformace společnosti. Trendy – problémy – východiska. Praha, Ústřední knihovnická rada 1997. 10 s. + přílohy. Zpráva byla zpracována Ústřední knihovnickou radou jako výchozí materiál charakterizující situaci v knihovnách pro ministra kultury. Byla publikována v periodikách Národní knihovna. Knihovnická revue, 8, č.3, s. 103-110 a Čtenář (v č. 7-8, roč.1997, které v době korektury tohoto příspěvku dosud nevyšlo). Zpráva dostatečně přesně shrnuje stav českých knihoven v období posledních 6 let, včetně jejich financování a doplňování knihovnických fondů literaturou ještě před ekonomickými opatřeními vlády, známými jako „první a druhý balíček“. Ze zprávy vyplývá, že stav doplňování knihoven, zvláště těch, které jsou zřizovány MK ČR je kritický, po přijetí posledních ekonomických opatření se ještě zhoršil a zhorší se dále po zkrácení rozpočtů těchto knihoven v r. 1998.

Ve zprávě se pro srovnání se zahraničím např. uvádí, že se každé univerzitní knihovně v sousedním Německu doporučuje ročně odebírat podle tamního modelu 12 500 titulů časopisů a doplňovat 71 000 knihovnických jednotek. A takových knihoven je v SRN 61. Všechny knihovny v ČR dohromady však odebíraly v roce 1995 jen 11 623 titulů zahraničních časopisů a v r. 1966 doplnily jen 44 022 knihovnických jednotek zahraničních knih. LUPTÁKOVÁ, V.: U nás je kultura chudá. v Evropské

Nejsou pokryty ani potřeby běžného, zavedeného provozu. Na druhé straně poněkud paradoxně se do knihoven dostávají finanční prostředky formou grantů na nákup informačních technologií. Díky však za ně, protože návrat alespoň k ekonomickému stavu knihoven z roku 1992-3, který je nutný, bude znamenat jejich smysluplné využití. Pokud by však knihovny trvale nemohly doplňovat do svých fondů primární dokumenty domácí provenience a koordinovaně zahraniční literaturu, pokud by tyto dokumenty nemohly zprostředkovat svým čtenářům, je všechna snaha udržet moderní technologické postupy zbytečná. Informační technologie jsou prostředkem knihovnických služeb. Cílem musí zůstat zprostředkování informací. Je třeba proto najít řešení.

Problém dalšího fungování knihoven lze zredukovat téměř jen na řešení problematiky jejich financování. V návrhu materiálu Principy transformace rozpočtových a příspěvkových organizací¹¹ je pro dnešní rozpočtové a příspěvkové organizace navrhována forma státní organizace 1. a 2. typu, deetatizace nebo privatizace. Nemají-li státní knihovny, tedy knihovny doposud zřizované MK ČR, postupně redukovat svoje služby až k hranici, kdy jejich existence přestane mít smysl (a od této hranice daleko nejsme), je třeba, aby byly dále zřizovány jako státní organizace 2. typu. Jejich služby by pak byly zařazeny mezi veřejné služby nárokové stejně jako služby školské, zdravotnické, nebo služby sociálního zabezpečení. V našem státě plní úlohu univerzitních knihoven. Jsou jedinými neškolskými zato však mimořádně důležitými zařízeními postgraduálního vzdělávání. Požadavek nárokovosti jejich služeb je z tohoto hlediska oprávněný a knihovny by tedy měly být plně dotovány státem. Ostatní knihovny, až na knihovny okresní, byly de jure vždy zařízeními obcí, do jejichž působnosti se vrátily i fakticky. Velká část okresních knihoven byla převedena rovněž pod správu obcí, tedy deetatizována. Tento stav se zřejmě nepodaří změnit, už pro utopii jednotné soustavy knihoven a je otázkou, zda je třeba ho měnit. Přece jenom poslání knihoven obcí a největších univerzálních i speciálních knihoven v tomto státě se poněkud liší. Lze však stanovit určité, byť jen minimální, odborné požadavky, jejichž splnění bude podmínkou pro udělování státních grantů také této skupině knihoven.

unii její úloha roste. Zemské noviny, 8.7.1997, s.7. Sukus článku zní: „Kultura požadovala 6,1 miliardy korun, ze kterých „dostala“ jen dvě třetiny. Při dubnových škrtech (první balíček opatření vlády: minus 428 milionů korun) si kultura musela odečíst zhruba 10 procent, zatímco ostatní resorty byly „postiženy“ pouze procenty pěti.“ Proč?!?

¹¹Principy transformace rozpočtových a příspěvkových organizací. ROPO-T2.DOC(4.5.1997)MB. Pracovní verze pro jednání dne 6. května 1997. Praha, 1997. 8 s. Xerokopie.

Závěrem

Protože je kultura „chápána jako obecný rámec, ve kterém lidé v procesu učení získávají **dobové a místně specifický soubor hodnot, názorů a jiných kulturních rysů**, skrze který vnímají a interpretují veškerou realitu svého bytí“,¹ je třeba podpořit kulturu národa. Vždy bylo velice nemoudré podporovat násilné změny kultury v daném etniku. Z historie víme, že se podobné jednání vymstí. Konec konců rozpad Československa po listopadu 89 není ničím jiným než důsledkem vymezení jasného kulturního postavení obou národů. Na Balkáně podobné dělení proběhlo mnohem dramatičtěji.

Zdokonalování a zrychlování výměny informací prostřednictvím stále výkonnějších telekomunikačních kanálů, v důsledku překotného zkracování vzdáleností, nutně vede a stále rychleji povede ke globalizaci kultury. Tendence ke vzniku jediné světové kultury v tom širším slova smyslu sílí. Čím dál víc tak bude do popředí vystupovat povinnost vlád jednotlivých zemí napomoci zachování kultur jednotlivých etnik v tom užším slova smyslu. A to nepůjde, domnívám se, bez vymezení jasně státní kulturní politiky, bez její podpory formou zákonů a bez vícezdrojových dotací na interpretaci kulturních statků a kulturní služby. Prostě bez demokratických zásahů demokratického státu do kultury.¹²

¹Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. 1. vyd. Praha, Nakladatelský dům pro Diderot 1996. 4 sv. Heslo kultura viz díl II. str 569.

¹²HULEC, V.: Komerční nezávislost je nebezpečím pro kulturu. Zpravodaj Jiráskova Hronova, 1997, č.8, s.1,4. V citovaném čísle Zpravodaje byl uveden rozhovor s anglickým profesionálním divadelníkem panem Hughem Lovegrove, který říká: „Margaret Thatcherová věřila, že smysl jakékoli lidské činnosti je vydělávat peníze. Existovat má jen to, co si na sebe vydělá. To je naprostý nesmysl. Komerční nezávislost je obrovským nebezpečím pro kulturu. Nejen pro divadlo, ale pro kulturu jako takovou. Co znamená komerční nezávislost? Že si na sebe vyděláte – ze vstupného, od sponzorů či různých šarlatánů. Znamená to, že jim vycházíte vstříc, a tedy nikdy nebudete moci volně experimentovat, zkoušet věci, které se sice komerčně nevyplatí, ale které mají obrovský smysl pro existenci člověka jako kulturního tvora. Jsem přesvědčen, že komerční nezávislost je ta největší závislost – na lenosti a neochotě cokoli nového objevovat – a vede v důsledku ke zmrtnění kultury. Pravá nezávislost je vědomí, že má práce je vnímána jako zodpovědná a je proto ze státních, či jiných obecně prospěšných zdrojů subvencována.“

ČESKÉ KNIHOVNY V POLOČASU TRANSFORMACE

Jarmila Burgetová

České knihovnictví v roce „nula“ (čímž mám na mysli konec roku 1989) se chlubilo – a nutno říci, že právem – početnou sítí knihoven jak veřejných, tak odborných. Ještě v roce 1990 měla Česká republika – tehdy v rámci Československa – celkem 8 364 veřejných knihoven s pobočkami, což znamená, že veřejná knihovna byla prakticky v každé obci. Na jednu knihovnu či pobočku připadalo jen 1 239 obyvatel a na každého obyvatele bez výjimky 5,7 knih. Fond ve veřejných knihovnách dosáhl v uvedeném roce téměř 60 milionů svazků.

Uspokojivě, byť v rámci tuhého centralistického systému, fungovaly další sítě a typy odborných knihoven, z nichž nejvýznamnějšími byly knihovny vysokoškolské, ústavů Akademie věd, lékařské a technické knihovny. Zatímco po roce 1990 vznikaly nové regionální univerzity a vysoké školy a tedy i nové vysokoškolské knihovny, síť knihoven ústavů Akademie věd se naopak v roce 1993 po zrušení dvaceti těchto akademických pracovišť zredukovala. Vysokoškolské knihovny si v mnoha případech polepšily. Dnes záleží výhradně na pochopení a zájmu (či opačně nezájmu) vedení vysokých škol, jak jsou v rámci rozpočtu dané vysoké školy financovány. K velkým změnám došlo v síti lékařských knihoven v souvislosti s privatizací zdravotnictví, i když zde je nutno ocenit pozitivní přístup ministerstva zdravotnictví, které situaci včas analyzovalo a hledalo řešení problémů knihoven přechodem na „vícezdrojový“, zejména grantový způsob jejich financování. Nejhůře dopadla síť technických knihoven a informačních středisek, z nichž většina – kromě velkých resortních informačních institucí – zároveň s privatizací průmyslových závodů a podniků zanikla nebo byla privatizována.

Od roku 1990 tedy prodělalo české knihovnictví celou řadu zásadních změn. U veřejných knihoven šlo především o jejich „deetatizaci“ a přechod do správy městských a obecních orgánů. Zřizování a financování veřejných knihoven bylo dáno podle zákona o obcích č. 367/1990 Sb. vlastně do „dobrovolné péče“ městských a obecních úřadů. Existující a dosud nezrušený zákon o jednotné soustavě knihoven z roku 1959 přestal fungovat, ačkoli dodnes formálně platí. Hierarchicky koncipovo-

vaná síť lidových knihoven deklarovaná tímto zákonem přestala existovat. V roce 1991 byly zrušeny kraje a s nimi také krajské knihovny. Ty jsou v současné době jako státní vědecké knihovny řízeny a financovány přímo ministerstvem kultury. Okresní knihovny, ač právo je zřizovat okresním úřadům odňato nebylo, jsou rušeny, převáděny na města, popř. slučovány s jinými okresními zařízeními. Dochází k postupnému rozpadu kooperačních sdružení knihoven – okresních a střediskových systémů, v nichž knihovny s profesionálními knihovníky zajišťovaly kvalifikovanou pomoc nebo i konkrétní služby pro knihovny malé vedené dobrovolnými knihovníky, a tak garantovaly kvalitní knihovnické a informační služby veřejnosti. Již od roku 1991 se připravuje nový knihovnický zákon, který by měl řešit tuto diskontinuitu vývoje veřejných knihoven vedoucí k postupnému snižování úrovně knihovnických služeb. Politické klima však zatím nedalo možnost jej ve Sněmovně prosadit.

Permanentně – přes protesty profesionálů a počáteční, byť slabý odpor ministerstva kultury – tak probíhá od roku 1993 nikým neřízený proces transformace veřejných knihoven. Záleží pak jen na pochození a „osvícenosti“ okresních úřadů a jejich úředníků, zda vůbec nebo v jakém rozsahu mohou bývalé okresní knihovny plnit své regionální, nadlokální funkce. Každoročně se tak z dalších okresních knihoven stávají knihovny městské. Samozřejmě souběžně s tímto procesem dochází i ke snižování počtu pracovníků a rozpočtu těchto „transformovaných“ knihoven. To ve svém důsledku ovlivňuje rozsah a kvalitu knihovnických služeb veřejných knihoven s dobrovolnými pracovníky v daném okrese. Zatímco v roce 1990 působilo v České republice 72 okresních knihoven, v roce 1997 byla regionální působnost zachována již jen 32 okresním knihovnám. Situace je dnes okres od okresu jiná. Nejhorší stav byl registrován v bývalém kraji Jihomoravském a Středočeském.

Jedním z argumentů, proč se nepodařilo tuto situaci změnit, jistě byla a dosud je absence zákona o vyšších územně správních celcích. Jde nesporně o velkou překážku promyšleného systémového řešení transformace knihoven. To, že dosud nebyl přijat tento zákon, má za následek, že není vyřešena územní samospráva, jak to předpokládá Ústava České republiky. Do jejích kompetencí bude nepochybně spadat také problematika zřizování a správy veřejných knihoven v daném regionu.

Na štěstí po volbách do Poslanecké sněmovny v minulém roce a po ustavení Senátu nastalo v tomto směru jisté oživení a projevuje se vůle situaci řešit, což vedlo k novému zájmu o předložení knihovnického zákona. Začalo se o něm znovu jednat jak v nově ustavené Ústřední knihovnické radě, která je poradním orgánem ministra kultury, tak v naší profesní organizaci Svazu knihovníků a informačních pracovníků ČR. Po diskusích a vyjasňování stanovisek bylo dosaženo konsensu v tom, že

nový zákon by měl být zákonem o veřejných knihovnách, tedy nikoli jakousi zmodernizovanou replikou zákona o jednotné soustavě knihoven. Tím ovšem nelze říci, že by další typy knihoven neměly své problémy a bylo by chybou na ně – v rovině celostátně platných předpisů – zapomenout.

Píše se rok 1997 a české knihovnictví se nachází – sportovní terminologií řečeno – „v poločasu“ celkové transformace. Chceme-li vidět pozitiva, jistě zmíníme, že situace knihoven se postupně stabilizuje, že přibývá měst a obcí, které si uvědomují význam knihoven a vytvářejí pro jejich činnost potřebné předpoklady. Výrazem toho je např. výstavba nových a rekonstrukce starých budov pro knihovny, což byl za staré éry jev zcela neznámý. Připomeňme jen, kolik desetiletí sídlila pražská Městská knihovna – jako jediná – v budově, postavené v roce 1928 skutečně pro knihovnu. Dnes můžeme vypočítat celou řadu knihoven, umístěných v nových nebo alespoň pro knihovnu zrekonstruovaných budovách. Za velký klad považují změnu chování knihovníků, protože většina z nich pochopila, že „místo na slunci“ je třeba si vybojovat, že prvořadým úkolem knihovny je zajišťovat služby a tudíž celé své snažení zaměřovat na potřeby čtenářů a uživatelů. Toto platí obecně – pro všechny typy knihoven. K tomuto poznání byli však mnozí knihovníci přivedeni, ba dalo by se říci „dotlačeni“ především finančními problémy, nedostatkem financí. Tržní podmínky, do nichž jsme byli vrženi, zde měly kladnou odezvu.

Nepřímo s tím souvisí i znovuzrození naší profesní organizace v roce 1990 – Svazu knihovníků a informačních pracovníků, ustavení Sdružení knihoven o dva roky později a nejnověji vznik Asociace knihoven pro funkci partnera státních a odborových orgánů při tripartitních jednáních – státu, zástupců zaměstnavatelů a zaměstnanců. Bez osobní angažovanosti a aktivity knihovníků si nedovedu další vývoj vůbec představit. Směřování k budoucí „občanské“ otevřené společnosti vede nesporně touto cestou.

K nejdůležitějším negativům, kromě toho, co bylo již uvedeno, patří rušení knihoven a snižování kvality knihovnických služeb. Podle statistik za rok 1996 pracovalo v síti veřejných knihoven celkem 7 626 knihoven s pobočkami, což představuje pokles o 160 knihoven a poboček v porovnání s rokem 1995. Celkové srovnání s čísly z roku 1990 (tj. celkový pokles o 738 knihoven a poboček) nepůsobí katastroficky, protože při bližší analýze zjistíme, že citelný pokles počtu byl zaznamenán prozatím jen u poboček knihoven (zrušeno jich bylo 585). Přesto však musíme tento nedobý „trend“ sledovat. Daleko horší je však – podle mého názoru – to, že služby veřejných knihoven jsou více a více negativně ovlivňovány stálým nárůstem cen knih, periodik a ostatních

dokumentů, takže klesají možnosti poskytovat čtenářům novinky v rozsahu předchozích let. Celkový počet knihovních jednotek totiž v roce 1996 (59 348 tisíc svazků) zůstal v podstatě na úrovni roku 1989 (59 115 tisíc). Nedostatek finančních prostředků na nákup fondu je výrazně po-
ciťován zejména u malých knihoven s dobrovolnými knihovníky.

Zápornou stránku dosavadního „polistopadového“ vývoje představuje podle mne roztržitost knihovnického snažení, kdy každý typ nebo síť knihoven – zejména vlivem ekonomického tlaku – se stará jen o své problémy a nemá zájem zabývat se otázkami globálními, obecnými, společnými. Tak se např. začínají z finančních důvodů hroudit meziknihovní výpůjční služby, které na základě knihovnického zákona z roku 1959 dobře fungovaly a umožňovaly každému občanu, jakkoli vzdálenému od centra a velkých knihoven získat knihu, dokument, který v dané chvíli potřeboval. Vznikají nová sdružení pro určitý typ knihoven, není tak velký zájem jako na počátku o sdružování knihovníků z různých sítí knihoven. Nefunguje žádný nadresortní či meziresortní orgán, který by koordinoval činnost a spolupráci knihoven a řešil problémy, z nichž některé byly pojmenovány. Dle dosavadního zákona měla tuto funkci plnit Ústřední knihovnická rada, její vliv je však zatím nedostatečný. Nejen pro nezájem dosavadních ministrů kultury, ale také proto, že ministerstvo kultury má v kompetenci vlastně „pouze nepřímý dohled“ na síť veřejných knihoven (i když je zároveň zřizovatelem státních vědeckých knihoven a Národní knihovny). Snad proto není ÚKR ze strany knihoven jiných resortů uznávána a dostatečně respektována.

Postavení naší největší a nejstarší knihovny, která letos oslavila 220. výročí svého zveřejnění, tedy zpřístupnění veřejnosti, nebude v momentě zrušení starého knihovnického zákona zakotveno v žádném samostatném zákoně. Zákon o národních institucích, o jehož případném přijetí se v poslední době mnoho diskutuje, prozatím neexistuje. Národní knihovna (NK) je chápána a všeobecně respektována jakožto ústřední knihovna pro všechny knihovny v celé republice. Díky předchozímu vývoji má blízko nejen k vědeckým, ale také k veřejným knihovnám, jejichž problémům se věnuje jeden ze samostatných odborů této knihovny. Víme, že stav Národní knihovny byl na počátku devadesátých let zoufalý. Prvním velkým úspěchem několika uplynulých let je vybudování Centrálního depozitáře Národní knihovny v Praze - Hostivaři na 5 milionů svazků, navíc v prostorách, kde je možná další výstavba. Druhým obrovským úspěchem NK je vytvoření elektronické sítě CASLIN – Czech and Slovak Library Information Network, v níž jsou propojeny obě Národní knihovny České a Slovenské republiky a dvě další největší knihovny – Moravská zemská knihovna v Brně a Univerzitní knihovna v Bratislavě. Je to zásluhou velké investice státu a zejména velkory-

sého příspěvní americké Mellonovy nadace. V rámci CASLIN jsou již dostupné bibliografické údaje o české a slovenské národní knižní produkci s více než desetiletou retrospektivou a pokračují práce na zpřístupnění souborného katalogu zahraničních publikací. Byly tak položeny pevné základy původně celostátní, dnes mezinárodní knihovní sítě poskytující domácím a zahraničním uživatelům snadný, rychlý a bezbariérový přístup k informacím uloženým v knihovnách a informačních střediscích v obou republikách.

Obdobný význam jako Národní knihovna v celostátním měřítku mají pro rozvoj knihovnických služeb v jednotlivých regionech státní vědecké knihovny. Na Moravě k nim patří především Moravská zemská knihovna v Brně a Státní vědecké knihovna v Olomouci, které – na štěstí – neztratily (jako ty zbývající) právo povinného výtisku na veškerou literaturu vydanou na území České republiky. Ztráta úplného povinného výtisku pro ostatní státní vědecké knihovny jim zcela znemožnila plnit úlohu regionálních středisek meziknihovních výpůjčních služeb a saturovat potřeby čtenářů v regionu. Dostupnost u nás vycházející literatury se tak omezila na minimum. Stejná situace nastala i u dalších ústředních knihoven, které měly od roku 1963 právo povinného výtisku. Ty – na rozdíl od státních vědeckých knihoven – nedostávaly ani žádnou finanční kompenzaci za tuto citelnou ztrátu.

Jako nutnost vidím důsledně se vyrovnávat s jevy, které brzdí rozvoj a činnost našich knihoven. Snahou knihovníků – díky novým postojům a přístupům k práci a profesi – pochopitelně je působit na to, aby se i u nás vytvářely předpoklady pro daleko širší působení knihoven tak, jak je známe z vyspělých zemí a konkrétně ze států Evropské unie. Zásluhou aktivních knihoven a knihovníků a také profesní organizace SKIP se veřejnost stále častěji dozvídá, že knihovny neplní pouze funkci kulturní, ale také vzdělávací a informační a že právě tyto dvě složky nabývají s blížícím se koncem druhého tisíciletí a přípravami na 21.století stále větší důležitosti. V souvislosti s tím byl např. ministerstvem kultury na nátlak odborné veřejnosti v roce 1995 připraven návrh vládního usnesení „Program rozvoje knihoven jako součásti rozvoje informačních dálnic ČR“, prosazující pro rok 1996 příslušnou finanční podporu ze státního rozpočtu pro tento účel. Návrh ve vládě bohužel neprošel. Ve státním rozpočtu na rok 1997 se však přece jen – také v důsledku usilovného „lobbování“ ve Sněmovně – podařilo prosadit pro tyto účely významnou finanční částku. Ta byla – jak známo – rozdělena na základě veřejné soutěže a výběrového řízení jednak na programové projekty, týkající se zpřístupňování fondů formou digitalizace a retrokonverze s využitím mezinárodní počítačové sítě Internet a postupné rozšiřování knihovní sítě CASLIN, jednak na projekty v oblasti

rozvoje informační sítě veřejných knihoven, zaměřené buď na propojení veřejných knihoven v síti nebo na tvorbu a zpřístupňování dat v síti. Alespoň tato forma státních dotací – jak se zdá – má již trvale zelenou a bude úkolem „managementu“ knihoven tyto prostředky získávat a využívat.

Shrnuto a podtrženo: Záleží na naší pracovitosti, cílevědomosti a aktivitě, zda se nám podaří přesvědčit občany a jejich zástupce v Parlamentu, že všestranná činnost knihoven patří mezi nezbytné, potřebné a samozřejmé veřejné služby, garantované státem a obcemi a že se jimi naplňuje právo každého občana na svobodný přístup k informacím. Doufejme, že v tomto duchu bude přijat ještě v tomto volebním období zákon o veřejných knihovnách, jehož zásady předložil SKIP v červenci t.r. ministerstvu kultury i dalším představitelům Sněmovny i Senátu Parlamentu ČR. Snažme se získat co největší počet kolegů a kolegyně pro zájem o věci společné a obecné, ke společným akcím. Jako všude na světě i u nás často naříkáme na nízkou prestiž knihovnického povolání v naší republice. Půjdeme-li naznačeným směrem, jsem přesvědčena, že se nám podaří v druhém „poločase“ transformaci knihoven úspěšně dokončit a prestiž knihovnictví výrazně zvýšit.